

01

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Journal for Political Science, Political Sociology,
Communication Science and Practical Politics

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 32

Година (XXXIV) XXVI vol. 87

Број 1/2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичке социологију, комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281 УДК 32
Број 1/2026, Година (XXXIV) XXVI, vol. 87, стр. 1-399
Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994, као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Добрињска бр. 11
Телефон: 011/3349-204
Е-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs
www.ips.ac.rs, https://www.ips.ac.rs/casopis.php?id=4

За издавача:

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Главни и одговорни уредник:

др Александра Мирковић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Заменик главног и одговорног уредника:

др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Редакција:

др Александра Мирковић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Нишу
проф. др Марија Ђорић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
др Владан Станковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
др Мирјана Радојичић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Јелена Вујановић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:

др Марио Калик, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александра Савић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мр Јован Берић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мр Милош Вулић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:

Ања Маљевих

Савет часописа:

академик Елена Малишева, Руска академија наука
академик Алексиос Панагопулос, Европска академија наука и уметности (EASA, Salzburg), Република Грчка
проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск
проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет
проф. др Хајнц Тајсен, редовни професор, Универзитет примењених наука у Келну
проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Омер Халилдемир универзитет, Није
др Михаил Лобанов, доцент, Московски државни универзитет Ломоносов, водећи научни сарадник,
Економски институт Руске академије наука
проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
проф. др Брано Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци
проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
др Никола Жутић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд
др Драган Новаковић, научни саветник, Православно богословски факултет, Универзитет у Београду
др Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд
др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд
др Маријана Максимовић, виши научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

Слог и штампа:

Комазец, Инђија. Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати билоу целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнете у чланцима лични су ставови њихових аутора и не изражавају мишљење Уредништва нити издавача, као ни установа у којима су аутори запослени.

САДРЖАЈ

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И ЗЕЛЕНА ТРАНЗИЦИЈА

Јана М. Марковић, Лазар Д. Стојановић

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И ОТПОРНОСТ КРИТИЧНЕ
ИНФРАСТРУКТУРЕ: ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
УСЛЕД КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 13-43

Марија Вукадиновић

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ И ОДРЖИВОСТ НА
ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ: ИЗАЗОВИ НА ПУТУ КА
ЗЕЛЕНОЈ ТРАНЗИЦИЈИ 45-72

Милош Јевтић, Ненад Спасојевић

ЕКОЛОШКИ ДИСКУРС МЕДИЈА У СРБИЈИ 75-108

Игор Стојановић

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ, СТРАТЕШКИ И
КОНТЕКСТУАЛНИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА ЗЕЛЕНИХ
ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У СРБИЈИ 111-138

ЕВРОПСКА УНИЈА, РУСИЈА И БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ

Никола Прерадовић

„БАУК ПРЕД НАШИМ ВРАТИМА” – МОЖЕ ЛИ РУСКА
ПРЕТЊА ДА УЈЕДИНИ ЕВРОПУ? 141-171

Урош Попадић

ОПРАВДАВАЊЕ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ ОД СТРАНЕ
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КРОЗ КОНЦЕПТ СТРАТЕШКОГ
МИРА 173-206

ГЕОПОЛИТИКА У ГЛОБАЛНОМ И РЕГИОНАЛНОМ КОНТЕКСТУ

Милица Шљиванчанин

ОД ГЕОПОЛИТИЧКИХ КА АСТРОПОЛИТИЧКИМ
ТЕНЗИЈАМА: КАКО ЗАОШТРАВАЊЕ ОДНОСА
ОБЛИКУЈЕ СВЕМИРСКЕ СТРАТЕГИЈЕ САД, РУСИЈЕ
И КИНЕ? 209-240

Демир Мујевић

ЕВРОАЗИЈСКЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА КАО ОКВИР
ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОЦЕСА 243-274

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Зоран Д. Недељковић

ПОД ЛУПОМ ВРЕМЕНА: КУЛТУРА СПОРТА У
ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНЕ 277-298

Богдана Стјепановић

ОД СТАТУСА КА УГОВОРУ: БИОПОЛИТИКА
МОДЕРНОГ БРАКА И ГРАНИЦЕ ДРЖАВНЕ
ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 301-325

Данијела Ненадић

ИЗМЕЂУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОГ И
ИНТЕРКУЛТУРАЛНОГ КОНЦЕПТА:
ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ПРИПАДНИКЕ НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У СРБИЈИ 327-356

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Дубравка Стајић

РАЗВОЈ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У ДРУГОЈ
ЈУГОСЛАВИЈИ 359-366

CONTENTS

ENVIRONMENTAL POLICY AND GREEN TRANSITION

Jana M. Marković, Lazar D. Stojanović

ENVIRONMENTAL POLICY AND CRITICAL
INFRASTRUCTURE RESILIENCE: CHALLENGES OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT DUE TO CLIMATE
CHANGE 13-43

Marija Vukadinović

ENERGY SECURITY AND SUSTAINABILITY IN THE
WESTERN BALKANS: CHALLENGES ON THE PATH
TOWARD GREEN TRANSITION 45-72

Miloš Jevtić, Nenad Spasojević

ENVIRONMENTAL DISCOURSE OF THE MEDIA IN
SERBIA 75-108

Igor Stojanović

INSTITUTIONAL, STRATEGIC AND SOCIO-POLITICAL
FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF GREEN
POLITICAL PARTIES IN SERBIA 111-138

EUROPEAN UNION, RUSSIA AND SECURITY CHALLENGES

Nikola Preradović

“AN OGRE AT OUR DOORSTEP” – CAN THE RUSSIAN
THREAT UNITE EUROPE? 141-171

Uroš Popadić

THE EUROPEAN UNION’S JUSTIFICATION OF
MILITARISATION THROUGH THE CONCEPT OF
STRATEGIC PEACE 173-206

GEOPOLITICS IN GLOBAL AND REGIONAL CONTEXT

Milica Šljivančanin

FROM GEOPOLITICAL TO ASTROPOLITICAL
TENSIONS: HOW ESCALATING RIVALRIES SHAPE THE
SPACE STRATEGIES OF THE UNITED STATES, RUSSIA,
AND CHINA 209-240

Demir Mujević

EURASIAN GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF
THE BALKAN PENINSULA AS A FRAMEWORK FOR
GEOPOLITICAL PROCESSES 243-274

ESSAYS AND STUDIES

Zoran D. Nedeljković

UNDER THE LENS OF TIME: THE CULTURE OF SPORT
IN THE POSTMODERN ERA 277-298

Bogdana Stjepanović

FROM STATUS TO CONTRACT: THE BIOPOLITICS
OF MODERN MARRIAGE AND THE LIMITS OF STATE
INTERVENTION IN THE REPUBLIC
OF SERBIA 301-325

Danijela Nenadić

BETWEEN MULTICULTURAL AND INTERCULTURAL
CONCEPTS: EDUCATION FOR MEMBERS OF
NATIONAL MINORITIES IN SERBIA 327-356

REVIEWS, ANALYSES, AND SCIENTIFIC DEBATE

Dubravka Stajić

DEVELOPMENT OF AIR TRANSPORT IN THE SECOND
YUGOSLAVIA 359-366

УВОДНИК

Поштовани и драги читаоци,

Представљамо вам први број *Политичке ревије* за 2026. годину. У складу са досадашњом праксом, часопис је структурисан у више тематских целина, а ту су и две традиционалне рубрике „Огледи и студије” и „Осврти, прикази и научна полемика”. Свеукупно, у овом броју је објављено дванаест радова, са веома занимљивим тематизацијама и квалитетним анализама појединих актуелних питања, првенствено из области политикологије, али и неких других, сродних научних дисциплина.

Први темат, под називом „Еколошка политика и зелена транзиција”, чине четири рада. Јана Марковић и Лазар Стојановић, у свом коауторском раду, еколошком политиком баве се кроз пропитивање отпорности и одрживости критичне инфраструктуре, уз продубљену анализу бројних и далекосежних, негативних последица климатских промена на екосистеме, економски развој, али и безбедност савремених друштава, што ће рећи на циљеве њиховог одрживог развоја. Анализа упућује на нужност доношења и спровођења одређених мера за заштиту и јачање отпорности критичне инфраструктуре, као кључне за функционисање државе и друштва, што би подразумевало да се еколошки принципи укључе како у правне оквире, тако и у саме практичне политике. Аутори имплиците поручују да би то било једно одговорно управљање инфраструктурним системима. У фокусу истраживања Марије Вукадиновић је енергетска безбедност као значајна компонента како националне тако и регионалне безбедности, политичке стабилности, еколошке одрживости и економске отпорности држава које припадају простору западног Балкана, и то у контексту

процеса евроинтеграција и зелене транзиције. Предмет анализе су односи између енергетске безбедности, еколошке одрживости и регионалне сарадње, уз указивање на сложене изазове, као и нека ограничења са којима се поједине државе наведеног региона суочавају у процесу тзв. зелене транзиције. Рад још једног ауторског двојца – Милоша Јевтића и Ненада Спасојевића, на темељу прецизне методолошке и концептуалне поставке, разматра еколошка питања из перспективе медијског дискурса у Србији. Полазећи од резултата јавномнењских истраживања која показују тренд раста значаја еколошких проблема и питања угрожавања односно заштите животне средине међу грађанима Србије, анализа је усмерена на начине медијског извештавања о овим темама – укључујући њихову учесталост, заступљеност одређених проблема те врсте, потом анализу стила и информативности, одлика критичког или сензационалистичког приступа итд. – у десетогодишњем периоду (2015–2025), уз коришћење репрезентативног узорка текстова и избор медија различитих профила (новинска издања и интернет портали). Ту је и рад Игора Стојановића који се бави истраживањем различитих фактора, као што су институционални, стратешки и контекстуални, који су утицали или, пак, и даље утичу на развој и афирмацију зелених политичких партија у Србији. Према се институционални детерминизам одбацује, а предност даје међудејству поменутих фактора, акценат је стављен на испитивање утицаја изборног инжењеринга и његових специфичних елемената у Србији, односно њихових кумулативних ефеката на обликовање политичке репрезентације зелених партија. У складу с тим, један од главних налаза гласи да пропорционални изборни систем даје могућност за институционализацију тематски профилисаних партија попут зелених, али да то ипак зависи од њихових мобилизационих, организационих, коалиционих и, у односу на изборна првила, адаптивних капацитета.

У оквиру друге тематске целине – „Европска унија, Русија и безбедносни изазови” представљена су два рада.

Тема отвара рад Николе Прерадовића који анализира перцепцију Русије као претње европској безбедности са значајним утицајем на изградњу безбедносних капацитета ЕУ. Аутор кроз призму реалистичке теорије међународних односа истражује улогу Русије као фактора мобилизације унутар Европске уније и њеног уједињења, а који потенцијално води јачању њених одбрамбених и безбедносних капацитета. Рад Уроша Попадића говори о концепту стратешког мира који се схвата као основ безбедносне стратегије и спољнополитичке оријентације ЕУ. Наглашава се да, упркос ограниченим донетима руске претње по европску безбедност, кроз дискурзивне праксе унутар европских структура, али и самих држава чланица ЕУ, систематски се ова претња легитимише, чиме се подстиче додатна милитаризација Европске уније, али и ширење НАТО-а као фактора стратешког одвраћања.

Трећи темат разматра геополитичке процесу у ужем, регионалном, и ширем, глобалном контексту. Овај темат такође садржи два рада, а отвара га чланак Милице Шљиванчанин, где је у фокусу истраживачке пажње астрополитика, посматрана из перспективе заострених односа три кључна геополитичка актера – САД, Руске Федерације и НР Кине. Путем анализе свемирских стратегија наведених актера, разматрају се кључне компоненте моћи, као што су технолошки напредак, идеологија и војни потенцијал. Демир Мујевић, у другом раду унутар темата, истражује Балканско полуострво као својеврсно геополитичко чвориште. Потенцирају се евроазијске карактеристике овог простора и њихове импликације на геополитичку констелацију великих сила.

Следећа рубрика у овом броју посвећена је огледима и студијама. Она садржи три рада која су тематски разноврсна, али се сваки од њих бави данас веома значајним друштвеним и културним феноменима. Уводни рад Зорана Недељковића истражује улогу и позицију спорта у периоду постмодерне. Указује се на промене у односу савременог човека и друштва према спорту, односно о претварању спорта у поље забаве

кроз перспективу његове медијске презентације. Рад Богдане Стјепановић разматра питање брака у правној регулативи Републике Србије након доношења Закона 2005. године. Ауторка своју анализу врши кроз биополитику и „дилему избора” која води неједнакостима између супружника. Огледе и студије затвара рад Данијеле Ненадић који истражује концепте мултикултуралног и интеркултуралног дијалога у контексту мањинске образовне политике у Србији. Указује се да је наша земља развила јединствен систем заштите мањинских права у образовној политици, како сопственим законодавним оквиром, тако и ратификовањем међународних докумената и смерница.

На самом крају ове свеске налази се приказ Дубравке Стајић који обрађује књигу „Југословенски ваздушни саобраћај: 1945-1992.” аутора Илије Кукобата. Анализира се развој ваздушног сабраћаја у периоду „друге” Југославије.

Из самог садржаја може се уочити да и овај број нашег часописа захвата широк дијапазон тема изузетне актуелности, те дубоко верујемо да ће он побудити пажњу како међу припадницима заинтересоване академске јавности, тако и унутар шире читалачке публике.

У Београду,
20.03.2026.

Главни и одговорни уредник
др Александра Мирковић Јанковић

Заменик главног и одговорног уредника
др Петар Матић

Политичка ревија

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И ЗЕЛЕНА ТРАНЗИЦИЈА

13

Јана М. Марковић, Лазар Д. Стојановић

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И ОТПОРНОСТ КРИТИЧНЕ
ИНФРАСТРУКТУРЕ: ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
УСЛЕД КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

45

Марија Вукадиновић

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ И ОДРЖИВОСТ НА
ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ: ИЗАЗОВИ НА ПУТУ КА
ЗЕЛЕНОЈ ТРАНЗИЦИЈИ

75

Милош Јевтић, Ненад Спасојевић

ЕКОЛОШКИ ДИСКУРС МЕДИЈА У СРБИЈИ

111

Игор Стојановић

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ, СТРАТЕШКИ И
КОНТЕКСТУАЛНИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА ЗЕЛЕНИХ
ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У СРБИЈИ

*Јана М. Марковић**
Факултет безбедности, Универзитет у Београду
*Лазар Д. Стојановић***
Институт за европске студије, Београд

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И ОТПОРНОСТ КРИТИЧНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ: ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА УСЛЕД КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА***

Сажетак

Промене климе и повезане негативне последице представљају значајан изазов за одрживи развој, угрожавајући циљеве које глобална заједница настоји да оствари. Услед негативног утицаја по екосистеме, економски развој и безбедност заједница, могућност да циљеви одрживог развоја буду дугорочно одржани доводи се у питање. Схватање одрживог развоја као настојања да садашње генерације задовоље своје потребе без угрожавања способности будућих генерација да учине исто постаје све сложеније и изазовније у условима развоја климатских промена. Критична инфраструктура, која обезбеђује функционисање државе и друштва, као и задовољење основних

* Имејл адреса: jana.markovic@fb.bg.ac.rs;
ORCID: 0009-0003-0676-8213.

** Имејл адреса: lazarfb97@gmail.com; ORCID: 0009-0009-4777-7152.

*** Овај рад је представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

потреба становништва, све више је изложена негативним утицајима климатских промена, што представља значајан изазов. Екстремни климатски феномени, деградација земљишта и еколошке катастрофе све чешће доводе до озбиљних друштвених последица, при чему критична инфраструктура носи највећи ризик. Поремећаји у снабдевању електричном енергијом, водом и храном, потреба за обновом и улагањима у отклањање настале штете, повећани ризици по безбедност инфраструктуре и ширег окружења, као и смањена отпорност заједнице, само су неке од последица оваквог угрожавања. У контексту климатских изазова, неопходно је да мере заштите и јачања отпорности критичне инфраструктуре буду интегрисане у еколошку политику као скуп регулатива и активности усмерених на очување животне средине. Циљ рада јесте анализа улоге еколошке политике у јачању отпорности критичне инфраструктуре на природне катастрофе повезане са климатским променама, као савремени еколошки изазов, кроз призму регулаторног оквира и одрживих политика. У раду се разматра регулаторни оквир еколошке политике на глобалном нивоу, уз коришћење појединачних националних примера у контексту климатских промена и отпорности критичне инфраструктуре. На основу прегледа релевантне литературе и примера добре праксе, истиче се потреба интеграције еколошких принципа у све фазе управљања инфраструктурним системима ради повећања њихове отпорности и одрживости.

Кључне речи: еколошка политика, критична инфраструктура, отпорност, климатске промене, одрживи развој

УВОД

Три деценије након првих значајних упозорења (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC] 1995, 22), људски утицај на климатски систем наставља да расте, са озбиљним последицама по природу и друштво. Сагоревање фосилних горива препознато је као кључни извор емисија гасова стаклене баште и основни покретач савремених климатских промена, што климатску политику поставља у само средиште еколошког управљања. Вероватноћа да ће глобално загревање у скоријем периоду досегнути или прећи праг од $1,5^{\circ}\text{C}$, утврђен Париским споразумом, износи најмање 50%, чак и у условима веома ниских емисија гасова стаклене баште (IPCC 2022, 8). Период од 2015. до 2024. године обележен је као најтоплија деценија у историји мерења, при чему су Национална ваздухопловна и свемирска администрација (*National Aeronautics and Space Administration*, NASA) и Светска метеоролошка организација (*World Meteorological Organization*, WMO) потврдиле да је 2024. година имала највишу просечну глобалну температуру и да представља најтоплију годину до сада (National Aeronautics and Space Administration [NASA] 2025; World Meteorological Organization [WMO] 2025). У том контексту, прогнозе за наредни период указују на ограничене изгледе за остваривање дугорочног температурног циља утврђеног Париским споразумом. Извештаји Уједињених нација указују на то да је глобална температура већ повећана за $1,1^{\circ}\text{C}$ у односу на преиндустријски период (United Nations 2023), те да би глобалне температуре могле да порасту чак и за $3,1^{\circ}\text{C}$ до 2035. године (United Nations 2025, 34). Услед оваквих показатеља, кључни задатак политике у области климе остаје усмеравање друштвених актера ка деловању у складу са међународним и националним нормативним оквирима.

Са становишта еколошке политике, климатске промене и негативни ефекти које проузрокују представљају системски изазов који превазилази оквире заштите животне средине

и дубоко задире у питања управљања ресурсима, развоја и друштвене отпорности. Климатске промене имају кључну улогу у остваривању одрживог развоја, јер је више од 80% циљева одрживог развоја директно повезано са климатским факторима, што онемогућава њихово раздвојено посматрање (United Nations Department of Economic and Social Affairs [UNDESA], and United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat [UNFCCC] 2024, 4, 10, 24). Отуда произилази потреба за јачањем интеграције климатских мера у свеобухватне стратегије еколошке, друштвене и економске политике, као и за интензивирањем заједничког деловања на свим нивоима управљања.

У раду се климатске промене анализирају са аспекта заштите и јачања отпорности критичне инфраструктуре, као активности усмерених на обезбеђивање континуираног функционисања инфраструктурних система од виталног значаја за државу и друштво. Будући да доприносе смањењу рањивости заједнице и повећању стабилности друштва у целини, заштита и отпорност критичне инфраструктуре оправдано (треба да) чине интегрални део еколошке политике и стратегија одрживог развоја. Сходно наведеном, циљ рада је анализа конкретних нормативних и институционалних механизма путем којих еколошка политика, у контексту климатских промена, доприноси јачању отпорности критичне инфраструктуре. Посебна пажња усмерена је на нормативна решења и институционалну координацију у имплементацији мера адаптације и смањења ризика.

Структура рада обухвата неколико целина. Увод се бави негативним последицама климатских промена, истичући прогнозе које наглашавају потребу за хитним активностима у области климе. Друга целина анализира рањивост и отпорност критичне инфраструктуре у контексту климатских промена и опасности проузрокованих њима. Трећи део рада посвећен је развоју и разумевању еколошке политике, укључујући њене конкретне регулаторне и стратешке оквире. Наредна целина представља конкретне примере планирања, изградње

и прилагођавања инфраструктуре у условима климатских промена, илуструјући приступе који повећавају отпорност кључних система, док закључак садржи синтезу резултата и коначна разматрања у вези са проблематиком којом се рад бави.

КРИТИЧНА ИНФРАСТРУКТУРА ИЗМЕЂУ РАЊИВОСТИ И ОТПОРНОСТИ

Критична инфраструктура обезбеђује основне производе и услуге без којих је немогућ опстанак, стабилност и развој друштва. Она обухвата материјална средства као што су зграде, објекти, имања, животиње и производи; нематеријална средства попут информација; људске ресурсе, укључујући запослене и релевантна спољна лица; као и сајбер компоненте као што су хардвер, софтвер, подаци и мреже неопходне за функционисање инфраструктуре (DCSINT 2006, I-1). Примери укључују, али нису ограничени на, системе за снабдевање електричном енергијом, нафтом и природним гасом, телекомуникационе и информационе мреже, транспортне системе, банкарски и финансијски сектор, здравствене услуге, водоводне системе и снабдевање храном (DCSINT 2006, I-1; Marković 2025, 136).

Говорећи о критичној инфраструктури увек се у извесној мери говори о националној безбедности. Безбедност и економска стабилност државе зависи од њене способности „да надгледа и штити критичну инфраструктуру, да брзо отклони последице поремећаја и обезбеди континуитет функционисања и пружања услуга” (Marković 2025, 135). Неуспех или поремећај у раду критичне инфраструктуре може имати негативне последице по здравље, безбедност, економско и социјално благостање грађана, као и по ефикасност владе. Из тог разлога, заштита критичне инфраструктуре разматра се на нивоу националних влада, али и глобално.

Отпорност је поред рањивости и међузависности једно од кључних својстава критичне инфраструктуре.

Она описује капацитет система да апсорбује поремећаје, подвргне се потребним променама и одржи кључне функције, структуру, идентитет и повратне информације (Longstaff et al. 2010, 3). То је способност да се идентификују и предвиде ризици, да се припреми на њих, да се апсорбују и ублаже њихови утицаји, реагује и опорави од поремећаја, као и да се инфраструктура прилагоди на основу стечених искустава, смањујући њену крхкост (Jovanovic, Chakravarty, and Jelic 2021). Зато, отпорност критичне инфраструктуре може се посматрати као индикатор који квантификује ниво обезбеђености њеног рада у условима деловања негативних спољашњих и унутрашњих фактора (Lukas and Hromada 2011, 1138). Отпорност критичне инфраструктуре означава способност система да уз минималан напор апсорбује поремећаје, прилагоди се неповољним условима и врати се на нормално или побољшано функционисање оптималном брзином (Setola, Luiijf, and Theocharidou 2016, 13; Marković 2025, 149).

Недостатак еластичности или отпорности један је од извора рањивости (Cardona, 2004), што указује на то да јачање отпорности директно доприноси смањењу њене рањивости, односно, изложености ризицима. Под рањивошћу се подразумева степен изложености критичне инфраструктуре малигним утицајима који могу довести до њеног оштећења или губитка функције (Tagarev and Pavlov 2007, 41). Рањивост се, дакле, може одредити као степен изложености и осетљивости на последице одређеног догађаја. Такви догађаји најчешће се одређују као ризици или претње.

Међу основним претњама критичној инфраструктури издвајају се природне катастрофе, технолошке несреће, сајбер напади, криминалне активности и терористички напади. Ови ризици, појединачно или у међусобној комбинацији, могу значајно угрозити континуитет функционисања инфраструктурних система. Полазећи од сложености наведених претњи, природне катастрофе изазване климатским променама разматрају као доминантан

пример савремених еколошких ризика. Оне све чешће делују као мултипликатор ризика и додатно повећавају рањивост критичне инфраструктуре, остављајући негативне ефекте на функционалност, структуру и интегритет инфраструктурних система. Подаци Европске агенције за животну средину показују да су економски губици због временских и климатских екстремних догађаја у Европи износили преко 800 милијарди евра у периоду од 1980. до 2024. године, а таласи топлоте, суше и поплаве чине значајан део тих губитака, имајући утицај на енергетске, транспортне и водоводне системе (European Environment Agency [EEA] 2024). Такође, анализа летњих поплава, суша и топлотних таласа у Европској унији 2025. године проценила је директне економске губитке од 43 милијарде евра само у 2025. години, за које се процењује да ће порастати на 129 милијарди евра до 2029. године (Usman, Parker, and Vallat 2025).

Негативни ефекти климатских промена све директније утичу на функционисање критичне инфраструктуре. Пре свега, екстремни временски догађаји попут поплава, суша, олуја и топлотних таласа постају учесталији и интензивнији, што доводи до физичких оштећења енергетских система, путева, водовода и телекомуникација. Последица су честе сметње у снабдевању електричном енергијом, водом и храном, као и поремећаји у саобраћају. Поред директних оштећења, ови ефекти могу да проузрокују деградацију земљишта и водних ресурса, што у дугом року смањује стабилност инфраструктурних објеката. Истовремено расту безбедносни ризици, од техничких хаварија до еколошких инцидената, јер преоптерећени системи теже одолевају стресу.

Наиме, климатске опасности могу бити појединачни, али и комбиновани екстремни временски догађаји, чији се утицаји могу каскадно преносити кроз инфраструктурне системе због њихове повезаности. Међузависности између кључних сектора, као што су дистрибуција електричне енергије и здравствена заштита или снабдевање храном и транспорт, могу појачати рањивост система, стварајући

домино ефекат када квар у једном сектору изазива поремећаје у другим. Све ово доводи до високих трошкова санације и смањења отпорности заједница. Зато је у тренутним условима климатских промена заштита и јачање критичне инфраструктуре један од кључних изазова еколошке политике и одрживог развоја.

УЛОГА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Политичка екологија се појавила током 1980-их година као интердисциплинарна област која проблеме животне средине анализира кроз призму политичке економије, ослањајући се на радове аутора као што су Блејки (*Piers Blaikie*) и Брукфилд (*Harold Brookfield*). У свом фундаменталном делу *Деградација земљишта и друштво (Land Degradation and Society, 1987)*, аутори дефинишу политичку екологију као приступ који „комбинује питања екологије са широко дефинисаном политичком економијом” (Blaikie and Brookfield 1987, 17). Слично томе, Брајант (Bryant 1992, 12) описује политичку екологију као теоријско истраживање развоја „интегрисаног разумевања како еколошке и политичке снаге међусобно реагују како би посредовале у друштвеним и еколошким променама”. Са друге стране, у великом делу новијих радова о политичкој екологији, термин „политичка екологија” се користио за означавање политике промена у животној средини, уз ограничену пажњу посвећену еколошкој динамици (Nygren and Rikoon 2008, 767). Важно је нагласити да је политичка екологија пре свега научна дисциплина и критички аналитички оквир, док се еколошка политика односи на конкретан скуп јавних политика, институционалних решења и правних механизма усмерених на управљање еколошким проблемима.

Централна премиса првих радова о еколошкој политици била је да су еколошки проблеми у суштини друштвени и политички проблеми, а не технички или управљачки, те се не могу разумети без анализе односа моћи и институционалних

оквира у којима настају (Neumann 2009, 228). Еколошка политика обухвата проучавање интеракције политичких, економских и друштвених фактора са еколошким проблемима и процесима промена у животној средини. Она се може разумети као нормативни и институционални оквир који укључује принципе, стратешке циљеве, јавне политике и правне механизме усмерене на заштиту животне средине и унапређење одрживог развоја. С тим у вези, посебан значај придаје се јачању отпорности заједница и очувању функционалности критичне инфраструктуре кроз коришћење принципа политичке екологије, као предуслова друштвене стабилности и дугорочног одрживог развоја.

Историјски развој еколошке политике и институционализација заштите животне средине

Развој еколошке политике био је усмерен на пружање конкретних решења за еколошке проблеме и јачање институционалних капацитета за заштиту животне средине. Као одговор на растућу еколошку свест, први закони и владини органи почели су да се формирају у различитим деловима света.

Први европски Закон о животној средини усвојен је 1956. године.¹ Посебно владино тело које би се бавило питањима заштите животне средине, и то у виду Агенције за заштиту животне средине основано је 1970. године у Сједињеним Америчким Државама. Исте године, Уједињено Краљевство је постало прва држава која је основала Министарство заштите животне средине крајем 1970. године, а након ње је то учинила Француска 1971. године (Todorović Lazić 2019).

Прва међународна конференција Уједињених нација о људској животној средини одржана је 1972. године у Стокхолму. Тада су усвојене Стокхолмска декларација и Акциони план за људску животну средину, чиме су питања

¹ Clean Air Act 1956 (Long title: An Act to make provision for abating the pollution of the air, 4 & 5 Eliz. 2. c. 52).

заштите животне средине стављена у први план. Један од главних резултата Стокхолмске конференције било је стварање Програма Уједињених нација за животну средину (*United Nations Environment Programme*, UNEP). Исте године је Римски клуб објавио извештај „Границе раста” (*The Limits to Growth*), који је разматрао могућност експоненцијалног економског и популационог раста са ограниченом понудом ресурса.

Први акциони програм животне средине (*Environment Action Programme*, ЕАР) усвојен је 1973. године од стране тадашње Европске заједнице. Наредне године, појавио се и други извештај Римског клуба под називом „Човечанство на прекретници” (*Mankind at the Turning Point*), у којем су се аутори књиге још једном супротставили неравномерном и недиференцираном расту.

Заштита животне средине доживела је успон након потписивања Јединственог европског акта (*Single European Act*, SEA) 1987. године, када је надлежност тадашње Европске економске заједнице проширена на друге области, међу којима је и заштита животне средине. Исте године је Светска комисија за животну средину и развој (*UN World Commission on Environment and Development*) у извештају „Наша заједничка будућност” (*Our Common Future*), такозваном Брунтландовом извештају (*Brundtland Report*) озбиљно указала на могуће последице од неконтролисаног демографског и економског раста. Циљ је био да се превазиђе сукоб између глобалног економског раста и убрзане еколошке деградације кроз редефинисање појма „економског развоја” као „одрживог развоја”.

Поред тога, треба истаћи и значај Конференције Уједињених нација о животној средини и развоју одржаној 1992. године у Рио де Жанеиру (*Earth Summit*), када је усвојена Агенда 21 (*Agenda 21*), као свеобухватни акциони план за одрживи развој на глобалном, националном и локалном нивоу. Овај документ је поставио темеље за интеграцију

економских, еколошких и социјалних аспеката у политику одрживог развоја широм света.

Савремени међународни и европски оквир еколошке политике и отпорности критичне инфраструктуре

Данас, еколошку политику на глобалном нивоу у основи чине Агенда 2030 (*The 2030 Agenda for Sustainable Development*) и Циљеви одрживог развоја (*Sustainable Development Goals, SDGs*), Париски споразум (*Paris Agreement*) из 2015. године, Сендаи оквир за смањење ризика од катастрофа (*Sendai Framework for Disaster Risk Reduction*) за период 2015–2030, као и Извештаји IPCC. Ови међународни документи се могу посматрати као усаглашен, хијерархијски и међусобно допуњујући систем, а њихова повезаност кроз три нивоа: нормативни, стратешки и оперативни.

Ипак, у пракси, национална имплементација Париског споразума, Сендаи оквира и Циљева одрживог развоја показује значајне разлике између држава, што се делом може приписати институционалним капацитетима, финансијским ресурсима и сложености мера (Saunders et al. 2020; Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] 2020). Према Канцеларији Уједињених нација за смањење ризика од катастрофа (United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR] 2022a), постоји јасан научни и практични консензус о напретку, али и изазовима у реалној примени Сендаи оквира. Самим тим, реална имплементација и даље захтева унапређење како би се постигао ефективан утицај на смањење ризика и изградњу отпорности на природне катастрофе.

Каонаставак Миленијумских циљева развоја (*Millennium Development Goals*), 2015. године, усвојена је Агенда за одрживи развој до 2030. године. Од периода када је усвојена, Агенда даје општу визију и широки нормативни оквир којим поставља глобалне циљеве одрживог развоја. Посебно се издвајају акције у области климе, заштите екосистема,

изградње одрживих градова и отпорне инфраструктуре. Ургентне активности на које се државе позивају у циљу ефикасне борбе против климатских ризика обухватају јачање отпорности и способности прилагођавања на климатске ризике и природне катастрофе, интегрисање мера климатских промена у националне политике, као и унапређење образовања, јачање нивоа свести и институционалних капацитета усмерених на ублажавање климатских промена, адаптацију, умањење утицаја и развој механизма раног упозоравања, у складу са Циљевима одрживог развоја који су креирани као одговор на ове глобалне изазове (United Nations General Assembly [UNGA] 2015, SDG 13). Овим активностима значајно се доприноси заштити природних станишта и насељених подручја (видети UNGA 2015, SDG 14 и SDG 15). Успостављање отпорних и одрживих градова и људских насеља подразумева и улагање у инфраструктуру. Посебно се издваја развој транспортних мрежа, урбанизација која укључује приступачност свим основним услугама, као и заштита становништва од последица катастрофа развијајући управљање ризиком од катастрофа на свим нивоима (UNGA 2015, SDG 11) уз развој ефикасне, одговорне и транспарентне институције на свим нивоима (UNGA 2015, SDG 16.6). Државе се позивају на развој поуздане, одрживе и отпорне инфраструктуре са фокусом на приступачан и једнак приступ производима и услугама за све уз усвајање чистих и еколошки прихватљивих технологија и индустријских процеса (UNGA 2015, SDG 9).

Париски споразум (Paris Agreement 2015) може се сматрати стратешким документом због свеобухватног и дугорочног карактера у борби против климатских промена. Он поставља циљеве смањења емисија гасова стаклене баште, подстиче развој одрживих извора енергије и наглашава прилагођавање климатским променама уз јачање отпорности друштва и инфраструктуре. Један од елемената Париског споразума је Зелени климатски фонд (*Green Climate Fund*, GCF), који је успостављен као климатски фонд чији је мандат

да подржи земље у развоју у повећању и реализацији циљева постављених у односу на национално утврђене доприносе (*Nationally Determined Contributions*, NDC).

Посматрајући га као оперативни оквир за ризике, Сендаи оквир (UNDRR 2015) дефинише како државе треба да управљају ризицима од катастрофа, укључујући климатски узроковане и то кроз четири приоритетне активности: унапређивање разумевања ризика од катастрофа; јачање система и механизма управљања ризицима; улагање у смањење ризика и; побољшање припремљености за катастрофе са циљем ефикаснијег реаговања и примене принципа „боље изградње” у процесима опоравка, рехабилитације и реконструкције. Један од глобалних циљева Сендаи оквира (Глобални циљ Д) усмерен је на умањење штете које катастрофе наносе критичној инфраструктури и на смањење поремећаја у функционисању основних услуга. То укључује „промовисање отпорности нове и постојеће критичне инфраструктуре, како би се осигурало да остану безбедне, ефикасне и оперативне током и након катастрофа како би се пружиле услуге које спасавају животе и неопходне услуге” (UNDRR 2015, 21).

ИПСС не доноси политичке одлуке већ пружа научне доказе о климатским променама. Ти докази представљају основу за формулисање даљих извештаја, процена и препорука, па чак и усвајање нових и ажурирање постојећих еколошких политика.

Додатно, у оквиру анализе посебно се издвајају Принципи за отпорну инфраструктуру (*Principles for Resilient Infrastructure*).² Документ је развила Канцеларија Уједињених нација за смањење ризика од катастрофа са циљем подршке спровођењу Сендаи оквира за смањење

² Разматрати са следећим повезаним документима: *Working Paper: Options for Addressing Infrastructure Resilience; Addressing the infrastructure failure data gap: A governance challenge; Critical infrastructure interdependency analysis: Operationalising resilience strategies; Making Critical Infrastructure Resilient: Ensuring Continuity of Service – Policy and Regulations in Europe and Central Asia.*

ризика од катастрофа 2015–2030 и Циљева одрживог развоја. Ови глобални принципи служе да појасне појам отпорне инфраструктуре, поставе отпорност као кључну вредност у планирању и реализацији инфраструктурних пројеката и дефинишу жељене исходе националних система ради заштите критичних услуга. Анекс Б приказује међусобне везе са Циљевима одрживог развоја, Сендаи оквиром и дефиницијом Уједињених нација за отпорност. С тим у вези, у Анексу Б изведени су принципи за отпорну инфраструктуру који обухватају амбиције Циљева одрживог развоја, посебно SDG-9, и директно подржавају Сендаи оквир, посебно Глобални циљ Д, у циљу изналагање решења за значајно смањење штете од катастрофа на критичној инфраструктури и поремећаја основних услуга (UNDRR 2022b, 17–18).

Сходно теми рада, на овом месту издвајамо Глобалну методологију за преглед отпорности инфраструктуре (*Global Methodology for Infrastructure Resilience Review*), коју су 2023. године покренули Канцеларија Уједињених нација за смањење ризика од катастрофа (*United Nations Office for Disaster Risk Reduction, UNDRR*) и Коалиција за инфраструктуру отпорну на катастрофе (*Coalition for Disaster Resilient Infrastructure, CDRI*), доказују растућу хитност и важност процене климатског ризика за критичну инфраструктуру.

Глобални модел ризика инфраструктуре и индекс отпорности (*Global Infrastructure Risk Model & Resilience Index, GRI*) развијен од стране поменуто Коалиције представља глобалну процену ризика од геолошких и климатских опасности по инфраструктуру у кључним секторима, укључујући енергетику, телекомуникације, транспорт, водоснабдевање, и основне услуге попут здравства и образовања. Препознато као кључне тачке једног од извештаја Коалиције, наводи се да климатске промене повећавају ризик за инфраструктуру, посебно у рањивим регионима, док отпорност инфраструктуре смањује губитке,

побољшава услуге и покреће развој (Coalition for Disaster Resilient Infrastructure [CDRI] 2023).³

На нивоу Европске уније учињени су бројни напори и може се рећи да је сваки наредни напор представљао напредак у еколошкој политици коју води. На овом месту издвајамо Европски зелени план (*The European Green Deal*), усвојен 2019. године, којим се утврђује стратешки оквир за трансформацију Европе у климатски неутралан континент до 2050. године. Циљ му је смањење емисија за најмање 50% до 2030. године, са могућношћу повећања на 55%, уз правно обавезивање циља неутралности до 2050. године кроз Европски закон о клими⁴ (Regulation 2021/1119; European Commission [EC], n.d.). Издвајамо још и Директиву 2022/2557 о отпорности критичних субјеката, односно, критичне инфраструктуре. Директивом се истиче опасност од природних катастрофа и климатских промена, које повећавају физичке ризике по инфраструктуру кроз екстремне временске појаве и дугорочне климатске промене које смањују капацитет и ефикасност инфраструктуре. Због тога је неопходно предузимати мере за отпорност критичних инфраструктура, укључујући спречавање инцидената, смањење ризика и прилагођавање климатским променама (Directive 2022/2557).

³ Посебно је занимљив алат чији је развој предводила Национална управа за океане и атмосферу (*U.S. Climate Resilience Toolkit*). Реч је о Комплету алата за климатску отпорност САД (*National Oceanic and Atmospheric Administration, NOAA*) у форми веб-сајта осмишљеног да помогне људима да пронађу и користе алате и информације у циљу изградње климатске отпорности.

⁴ Читати и „Спремни за 55” (*Fit for 55*), који обухвата 13 међусобно повезаних ревидираних закона и шест закона о клими и енергији.

ПРИМЕРИ АДАПТИВНЕ И ОТПОРНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ У УСЛОВИМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Еколошка решења усвојена као одговор на климатске промене и заштиту критичне инфраструктуре обухватају примену зелене инфраструктуре и природно заснованих решења ради смањења ризика од поплава и екстремних температура, развој децентрализованих енергетских система заснованих на обновљивим изворима ради повећања сигурности снабдевања, унапређење отпорних система управљања водама, примену климатски адаптираних грађевинских стандарда, као и интеграцију раних система упозоравања и дигиталних алата за благовремено реаговање и ублажавање последица климатских ризика по критичну инфраструктуру.

У раду се издвајају неки примери где је интегрисана еколошка политика допринела већој отпорности система – од европских стратегија адаптације до локалних политика управљања ризиком. Представљене су иницијативе код којих постоји јасна веза са повећањем отпорности критичне инфраструктуре, постоји могућност преноса праксе у друге контексте и укључено је више сектора инфраструктуре.

У оквиру европске климатске политике све већи значај придаје се интеграцији мера адаптације у секторе који обухватају критичну инфраструктуру, што је посебно видљиво кроз нови регулаторни оквир Европске уније. У том смислу, у јуну 2024. године, Европска унија је усвојила Уредбу о обнови природе (Regulation 2024/1991) као први свеобухватни закон те врсте, која између осталог има циљ да подстакне систематску интеграцију вегетације у урбано планирање, укључујући јавне просторе, инфраструктуру и дизајн зграда, посебно њихових кровова и фасада, као и њихову околину. О планирању политика за прилагођавање климатским променама на нивоу Европске уније, значајан извор података јесу Студије случаја *Climate-ADAPT* (European

Climate Adaptation Platform Climate-ADAPT). Оне приказују спроведене мере адаптације на климатске промене у чак 19 сектора политике који обухватају критичну инфраструктуру. Иако преовлађују локални примери, на њима је могуће уочити конкретна практична решења и ефекте спроведених мера, због чега могу послужити као илустративна основа за стратешко планирање мера адаптације. Једна од иницијатива која има циљ да усклади напоре за мерење отпорности јесте пројекат *EU SmartResilience*, чији се индикатори између осталих специфичности заснивају на питањима која одговарају на очекивано понашање инфраструктуре уколико дође до неповољних догађаја.

Зелена инфраструктура препозната је као један од кључних инструмената за повећање отпорности урбаних средина на екстремне климатске појаве, попут обилних падавина, суша и топлотних таласа. Повећање површина под вегетацијом у градовима доприноси регулацији микроклиме, управљању атмосферским водама и смањењу негативних ефеката климатских ризика. Илустративан пример интеграције климатских мера у урбано планирање представља Просторни план Лондона из 2021. године, који представља стратешки оквир просторног развоја града за наредних 20–25 година, климатске мере препознате су као један од приоритета будућег планирања. План, и конкретно поглавље о одрживој инфраструктури, поставља низ политика које обезбеђују да развој Лондона у будућности буде одржив, еколошки одговоран и прилагођен климатским и инфраструктурним изазовима – од ваздуха и енергије, преко воде и отпада, до дигиталне повезаности и управљања природним ризицима. Између осталог, предвиђа изградњу нових објеката у складу са стандардима „нулте емисије угљеника”, унапређење енергетских система за снабдевање, складиштење и дистрибуцију, са фокусом на обновљиве изворе и интегрисане локалне мреже, политику штедње воде, одрживо снабдевање и мере у објектима за умањење потрошње воде, наглашава значај формирања и унапређења

зелених и отворених простора дуж реке Темзе и других водних путева (Mayor of London 2021). На нивоу урбаних средина, зелена инфраструктура препозната је као један од кључних инструмената за јачање отпорности градова на климатске екстреме.

Управљање водним ресурсима и ризицима од поплава представља једну од кључних области климатске адаптације, посебно у условима све учесталијих и интензивнијих падавина. У области управљања водним ризицима и поплавама издвајамо неколико решења која показују прелаз са искључиво техничких решења ка интегрисаном управљању водним ресурсима. У Данској су развијени национални и локални планови прилагођавања климатским променама. Реч је о документима који у фокус стављају климатске промене и адаптацију, смањење емисије угљен-диоксида, повећање енергетске ефикасности и заштиту од нежељених климатских ефеката као што су поплаве, пораст подземних вода и др. Циљ ових планова био је обезбеђивање капацитета водотокова и канализационих система за прихват повећаног нивоа вода, онемогућавање изградње зграда у осетљивим подручјима, те на стварање рекреативних подручја која могу да складиште велике количине вода, базена за кишницу, па чак и изградња насипа (Dag and Henriksen 2020). На локалном нивоу, стратегија *Cloudburst Management* у Копенхагену представља систематски одговор на ризике од поплава, за које се очекује да ће се постати учесталије као резултат климатских промена. Решења која су обухваћена стратегијом обухватају коришћење канализационих цеви за усмеравање поплавне воде већег пречника, али и решења заснованих на природи која складиште или одводе вишак воде на нивоу тла, као што су отварање потока, изградња нових канала или стварање језера и више зелених површина (City of Copenhagen 2012). Сличан приступ примењен је у Холандији, која је под сталном претњом од поплава. Ова претња је у порасту како се поплавне равнице река смањују, а ниво воде повећава због чешћих и обилнијих падавина. Као одговор на ову претњу,

холандска влада је покренула програм под називом „Простор за реку” (*Room for the River*). Његов циљ је да смањи ризик од поплава тако што ће рекама дати више простора за изливање. Ова политика комбинује управљање водама, заштиту екосистема и планирање инфраструктуре. Холандска влада има циљ да повећа капацитете река на 30 локација. Решења која користе јесу померање насипа у унутрашњост, омогућавајући рекама да се шире на ширем подручју, изградња канала за одводњавање, а у неким областима и снижавање нивое поплавних подручја (*Rijkswaterstaat, n.d.*). Кључни ефекти који се добијају јесу смањен ризик од поплава, заштита урбаних и индустријских зона, као и повећана безбедност кључних енергетских и транспортних система. Интегрисани приступ управљању водним ресурсима развијен је и у Сингапуру, и то у циљу побољшања националне безбедности воде. Иако има обилне падавине, Сингапур се суочава са проблемима недостатка подземних и слатководних вода, ограничења у погледу земљишта која се може користити за прикупљање и складиштење кишнице, као и са временским условима који могу довести до несташице воде. Усред ових изазова, усвојене су три стратегије: сакупљање сваке капи воде, неограничена поновна употреба воде и десалинизација веће количине морске воде. Да би оне могле да буду реализоване, у Сингапуру је развијен систем познат под називом „Четири националне славине” (*Four National Taps*), који обухвата прикупљање и коришћење воде из четири извора: локални извори и сливови, увезена вода, висококвалитетна регенерисана вода која је пречишћена напредним мембранским и ултраљубичастим технологијама (*NEWater*) и десалинизована вода (*Centre for Liveable Cities 2019*). На тај начин, Сингапур је обезбедио одржив и поуздан систем водоснабдевања у условима климатске неизвесности и ограничених природних ресурса.

Отпорност транспортне и енергетске инфраструктуре усмерена је на обезбеђивање непрекидног функционисања кључних услуга у условима ванредних и кризних

ситуација. Након великог земљотреса у источном Јапану, Источнојапанска железничка компанија спровела је антисеизмичке мере фокусиране на три тачке: брзо заустављање возова у саобраћају, спречавање уништења објеката и минимизирање штете након исклизнућа из шина. За брзо заустављање возова у саобраћају, усвојен је Систем за рано упозоравање на земљотрес који детектује сеизмичке таласе, аутоматски прекида пренос енергије са трансформаторских подстаница на возове и аутоматски активира кочницу за случај опасности воза (Matsubara, n.d.). Поред тога, у Јапану су примењена иновативна решења у области одрживог транспорта. Токијски метрополитански биро за транспорт 2017. године, уочи Олимпијских и Параолимпијских игара у Токију 2020. године, почео је да користи аутобусе са горивним хелијама. Циљ је био ублажити климатске утицаје јер возила са горивним хелијама имају бољу енергетску ефикасност у поређењу са моторима са унутрашњим сагоревањем, као и појачати спремност за реаговање на катастрофе. Наиме, у случају несрећа, ови аутобуси могу бити распоређени за обезбеђивање мобилног напајања електричном енергијом за евакуационе центре и основне објекте, осигуравајући да кључне услуге наставе да раде чак и када је конвенционална инфраструктура угрожена. Илустративно, аутобус има максималну снагу од 9 киловата и може да обезбеди 235 киловат-сати, тако да би било могуће напајати светла у склоништу фискултурне сале око пет дана (Норпуак 2021). Након нуклеарне катастрофе у Фукушими 2011. године, али и као последица честих природних несрећа, јапанска енергетска стратегија је прилагођена и усмерена на диверзификацију и децентрализоване енергетски систем. Основни ослонац децентрализованог енергетског система је присуство микромреже као самосталне мреже која преноси и дистрибуира енергију како би задовољила потребе заједнице. Уз то, развијени су системи који омогућавају потпуно искоришћавање природног гаса, без икаквог отпада (JapanGov 2021). Кроз државне и локалне пројекте уграђују

се дистрибуирани и отпорни системи као део одговорности за обезбеђивање струје током и после ванредних ситуација. Тако су подручја за евакуацију и спасавање опремљена децентрализованим и самосталним енергетским системима.

ЗАКЉУЧАК

Негативне последице климатских промена представљају системски изазов који угрожава функционисање критичне инфраструктуре и друштвену стабилност. С обзиром на све учесталије и интензивније екстремне временске догађаје, потреба за интеграцијом климатских мера у еколошке политике, стратегије одрживог развоја и управљање ризицима од катастрофа постаје кључна за смањење рањивости заједница и обезбеђивање континуираног функционисања критичне инфраструктуре. Истовремено, еколошка политика је еволуирала од почетних нормативних и институционалних решења до данашњих глобалних механизма, укључујући Париски споразум, Сендаи оквир и Циљеве одрживог развоја, који усмеравају државе на јачање отпорности инфраструктуре и интеграцију одрживих решења. Јачање отпорности критичне инфраструктуре поставља се као ефикасан инструмент смањења ризика и обезбеђења ефикасног реаговања на климатске и природне катастрофе, чиме се доприноси дугорочној стабилности, безбедности и одрживом развоју друштва. Кључни налаз рада јесте да су проактивне и одрживе мере засноване на дугорочном планирању, адаптацији и институционалној координацији ефикасније од реактивних приступа када је реч о очувању континуитета функционисања критичне инфраструктуре.

Разматрани међународни и национални примери потврђују да комбинација регулаторних механизма, технолошких иновација и природно заснованих решења доприноси смањењу рањивости инфраструктурних система. Просторни план Лондона 2021. године приоритизује одрживу инфраструктуру, нулту емисију угљеника, ефикасно

управљање водом и развој зелених простора. У Данској и Холандији, планови *Cloudburst Management* и *Room for the River* смањују ризик од поплава техничким и природним мерама. Јапан примењује високотехнолошка решења: антисеизмичке системе на железници, аутобусе са горивним ћелијама за евакуационе центре и децентрализоване енергетске системе за критичну инфраструктуру. Ови примери потврђују да су проактивне и одрживе мере ефикасније од реактивних и кључне за отпорност на климатске ризике.

Упркос позитивним ефектима интегрисаних еколошких и инфраструктурних решења, ипак постоје и изазови у њиховој примени. Разлике у институционалним капацитетима, финансијским могућностима и степену политичке координације често утичу на адаптацију, при чему се мере спроводе реактивно, секторски или пилот-пројектно, без дугорочне системске примене. Стога се може закључити да ефикасна заштита критичне инфраструктуре у условима климатских промена не зависи искључиво од технолошких и просторних решења, већ пре свега од управљачког оквира који омогућава проактивно планирање, координацију и улагање у отпорност.

С обзиром на наведене налазе, јасно се види да интеграција еколошких и инфраструктурних политика може значајно повећати отпорност заједница и смањити економске и социјалне ризике. За јавне политике, ово имплицира потребу за дугорочним планирањем, међусекторском координацијом и развојем финансијских и институционалних механизма који омогућавају системско и одрживо управљање ризицима. Будућа истраживања требало би да се усмере на процену ефикасности различитих адаптационих мера, мерење стварних ефеката на отпорност критичне инфраструктуре и развој индикатора који ће омогућити поређење и унапређење стратегија на националном и глобалном нивоу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Blaikie, Piers, and Harold Brookfield. 1987. *Land degradation and society*. London: Methuen.
- Bryant, L. Raymond. 1992. "Political ecology: An emerging research agenda in Third World studies". *Political Geography* 11 (1): 2–36. DOI: 10.1016/0962-6298(92)90017-N.
- Cardona, D. Omar. 2004. "The Need for Rethinking the Concept of Vulnerability and Risk from a Holistic Perspective: A Necessary Review and Criticism for Effective Risk Management". In *Mapping Vulnerability, Disasters, Development and People*, eds. Greg Bankoff, George Frerks, and Dorothea Hilhorst, 37–51. London: Earthscan.
- Centre for Liveable Cities. 2019. "Four National Taps". *nlb*. Poslednji pristup 5. januar 2026. <https://www.nlb.gov.sg/main/article-detail?cmsuuid=71f07719-a200-4339-b20c-ec69e520776f>.
- City of Copenhagen. 2012. *Cloudburst Management Plan*. Copenhagen: The City of Copenhagen Technical and Environmental Administration.
- Coalition for Disaster Resilient Infrastructure [CDRI]. 2023. *Global Infrastructure Resilience: Capturing the Resilience Dividend*. New Delhi: CDRI Secretariat.
- Dar, Jawad Gul, and Jeppe Henriksen. 2020. *Climate adaptation in Danish municipalities – barriers and challenges*. Copenhagen: SusCi – AAU.
- DCSINT. 2006. *Handbook No. 1.02 Critical Infrastructure Threats and Terrorism*. Fort Leavenworth: US Army Training and Doctrine Command.
- Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the Resilience of Critical Entities and Repealing Council Directive 2008/114/EC, OJ L 333, 27. 12. 2022, p. 164–198.

- European Commission [EC]. n.d. “The European Green Deal: Striving to be the First Climate-Neutral Continent”. *European Commission*. Poslednji pristup 5. januar 2026. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
- European Environment Agency [EEA]. 2024. “Economic losses from climate-related extremes in Europe”. Poslednji pristup 23. februar 2026. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/economic-losses-from-climate-related>.
- Hornyak, Tim. 2021. “Going Green”. *Tokyo Updates*. 28 July 2021. <https://www.tokyoupdates.metro.tokyo.lg.jp/en/post-355/>.
- Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC]. 1995. *Climate Change 1995: IPCC Second Assessment Report: A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC]. 2022. “Summary for Policymakers”. In *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, eds. Hans-Otto Pörtner, Debra C. Roberts, Melinda M. B. Tignor, et al. Cambridge and New York: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781009325844.001.
- JapanGov. 2021. “Self-Reliant Energy Enhances Local Resilience”. *The Government of Japan*. 27 January 2021, https://www.japan.go.jp/kizuna/2021/01/self-reliant_energy.html.
- Jovanovic, Aleksandar S., Somik Chakravarty, and Marjan Jelic. 2021. “Resilience and Situational Awareness in Critical Infrastructure Protection: An Indicator-Based Approach”. In *Issues on Risk Analysis for Critical Infrastructure Protection*, eds. Vittorio Rosato and Antonio Di Pietro, Chapter 4, 1–27. London: IntechOpen. DOI: 10.5772/intechopen.97810.

- Longstaff, Patricia H., Nicholas J. Armstrong, Keli Perrin, Whitney May Parker, and Matthew A. Hidek. 2010. "Building resilient communities: A preliminary framework for assessment". *Homeland security affairs* 6 (3): 1–23. DOI: 20.500.12592/f65vhd.
- Lukas, Ludek, and Martin Hromada. 2011. "Resilience as main part of protection of critical infrastructure". *International journal of mathematical models and methods in applied sciences* 5 (6): 1135–1142.
- Marković, M. Jana. 2025. *Korporativna bezbednost kao element sistema nacionalne bezbednosti u zaštiti kritične infrastrukture Republike Srbije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet bezbednosti.
- Matsubara, Toshio. n.d. "Cover Story: Lessons From Disasters; The Appliance of Science". *Public Relations Office, Government of Japan*. Poslednji pristup 5. januar 2026. https://www.gov-online.go.jp/eng/publicity/book/hlj/html/201303/201303_03.html.
- Mayor of London. 2021. *The London Plan – The Spatial Development Strategy for Greater London*. London: Greater London Authority.
- National Aeronautics and Space Administration [NASA]. 2025. "Temperatures Rising: NASA Confirms 2024 Warmest Year on Record". Poslednji pristup 10. januar 2025. <https://www.nasa.gov/news-release/temperatures-rising-nasa-confirms-2024-warmest-year-on-record/>.
- Neumann, P. Roderick. 2009. "Political Ecology". In *International Encyclopedia of Human Geography*, eds. Rob Kitchin and Nigel Thrift, 228–233. Amsterdam; Oxford: Elsevier. DOI: 10.1016/B978-008044910-4.00580-0.
- Nygren, Anja, and Sandy Rikoon. 2008. "Political Ecology Revisited: Integration of Politics and Ecology Does Matter". *Society & Natural Resources: An International Journal* 21 (9): 767–782. DOI: 10.1080/08941920801961057.

- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. 2020. *Common Ground Between the Paris Agreement and the Sendai Framework: Climate Change Adaptation and Disaster Risk Reduction*. Paris: OECD Publishing.
- Paris Agreement, 12 December 2015, UNTS 3156, I. 54109-54114.
- Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). Poslednji pristup 14. septembar 2025. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj/eng>.
- Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869. Poslednji pristup 14. septembar 2025. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj/eng>.
- Rijkswaterstaat*. n. d. "Room for the River". *Rijkswaterstaat*. Poslednji pristup 5. januar 2026. <https://www.rijkswaterstaat.nl/en/projects/iconic-structures/room-for-the-river>.
- Saunders, Wendy S. A., Scott Kelly, Suzanne Paisley, and Larissa B. Clarke. 2020. "Progress toward implementing the Sendai Framework, the Paris Agreement, and the Sustainable Development Goals: Policy from Aotearoa New Zealand". *International Journal of Disaster Risk Science* 11: 190–205. DOI: 10.1007/s13753-020-00269-8.
- Setola, Roberto, Eric Luijff, and Marianthi Theocharidou. 2016. "Critical infrastructures, protection and resilience". In *Managing the Complexity of Critical Infrastructures: A Modelling and Simulation Approach*, eds. Roberto Setola, Vittorio Rosato, Elias Kyriakides, and Erich Rome, 1–18. Cham: SpringerOpen. DOI:10.1007/978-3-319-51043.
- Tagarev, D. Todor, and Nikolay Pavlov. 2007. "Planning Measures and Capabilities for Protection of Critical Infrastructures".

Information and Security: An International Journal 22: 38–48. DOI: 10.11610/isij.2205.

- Todorović Lazić, Jelena. 2019. „Politika zaštite životne sredine u EU”. *Kulturni centar Novog Sada*. 2. novembar 2019. <https://www.kcns.org.rs/agora/politika-zastite-zivotne-sredine-u-eu/>.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs [UNDESA], and United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat [UNFCCC]. 2024. *Synergy Solutions for Climate and SDG Action: Bridging the Ambition Gap for the Future We Want*. Geneva: United Nations.
- United Nations General Assembly [UNGA], A/RES/70/1 2015, Resolution 70/1 2015 Adopted by the General Assembly at 4th plenary meeting, on 25 September 2015.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR]. 2015. *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. Geneva: United Nations.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR]. 2022a. *Literature review: The Midterm Review of the Implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR]. 2022b. *Principles for resilient infrastructure*. Geneva: United Nations.
- United Nations. 2023. *The Sustainable Development Goals Report 2023: Special edition: Towards a Rescue Plan for People and Planet*. Geneva: United Nations.
- United Nations. 2025. *The Sustainable Development Goals Report 2025*. Geneva: United Nations.
- Usman, Sehrish, Miles Parker, and Mathilde Vallat. 2025. “Dry-roasted NUTS: early estimates of the regional impact of

2025 extreme weather”. Poslednji pristup 14. septembar 2025. <https://ssrn.com/abstract=5484206>.

World Meteorological Organization [WMO]. 2025. “WMO confirms 2024 as warmest year on record at about 1.55°C above pre-industrial level”. Poslednji pristup 10. januar 2025. <https://wmo.int/news/media-centre/wmo-confirms-2024-warmest-year-record-about-155degc-above-pre-industrial-level>.

Jana M. Marković*

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

Lazar D. Stojanović**

Institute of European Studies, Belgrade

**ENVIRONMENTAL POLICY AND CRITICAL
INFRASTRUCTURE RESILIENCE:
CHALLENGES OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT DUE TO CLIMATE
CHANGE*****

Resume

According to scientific assessments by the Intergovernmental Panel on Climate Change, anthropogenic influence is the main driver of global warming, as extreme weather events are becoming increasingly frequent and intense. Climate change and the negative consequences that these changes entail pose a serious threat to the sustainable development that the global community strives for. Due to the negative impact on the stability of ecosystems, the sustainability of economic development, and the security of human communities, the possibility of sustainable development goals being maintained in the long term is being questioned. Understanding sustainable development as an effort to ensure that current generations meet their needs without compromising the ability of future generations to

* E-mail address: jana.markovic@fb.bg.ac.rs;
ORCID: 0009-0003-0676-8213.

** E-mail address: lazarfb97@gmail.com; ORCID: 0009-0009-4777-7152.

*** This paper was presented at the conference “Perspectives of Political Sciences in Contemporaray Society IV”, held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

do the same is becoming increasingly complex and challenging in the context of advancing climate change. Critical infrastructure that ensures the functioning of the state and society and ensures that the basic needs of the population are met is increasingly exposed to the effects of climate change, which is a particular problem given its importance. Extreme climate phenomena, land degradation, and environmental disasters are increasingly leading to serious social consequences, with critical infrastructure being extremely vulnerable. Disruptions in the supply of electricity, water, and food, the need to invest in repairing the damage caused, increased risks to the security of both the infrastructure itself and the wider environment, and reduced community resilience are just some of the consequences of endangering critical infrastructure. In light of climate challenges, investment in the protection and strengthening of the resilience of critical infrastructure must be an integral part of environmental policy, as a set of regulations and measures aimed at protecting and preserving the environment. The paper analyzes the correlation between environmental policy and the resilience of critical infrastructure from the perspective of climate change, starting from the theoretical foundations of environmental policy and the concept of resilience. Special emphasis is given to assessing the vulnerability of critical infrastructure in the context of climate-related natural disasters, as well as the interdependence of infrastructure systems that can lead to cascading effects and systemic disruptions. The paper examines the development of environmental policy, from its institutionalization to the contemporary global and European normative, strategic, and operational

framework, including the 2030 Agenda, the Paris Agreement, the Sendai Framework, and relevant European Union policies. Through the analysis of examples of good practice from different countries, the paper highlights the importance of integrated and preventive measures in the planning, construction, and adaptation of infrastructure to climate risks. It concludes that strengthening the resilience of critical infrastructure is an effective instrument for reducing risks, ensuring the uninterrupted provision of essential services, and strengthening the security and stability of society, and that it must be systematically integrated into environmental policy and sustainable development strategies.

Keywords: environmental policy, critical infrastructure, resilience, climate change, sustainable development

**** Овај рад је примљен 21. јануара 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2026. године.

*Marija Vukadinović**

Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade

ENERGY SECURITY AND SUSTAINABILITY IN THE WESTERN BALKANS: CHALLENGES ON THE PATH TOWARD GREEN TRANSITION

Abstract

Energy security, as an essential dimension of national security, is deeply intertwined with economic, social, and geopolitical dynamics and represents one of the most pressing challenges facing the Western Balkan region at both national and supranational levels. At the national level, energy security is strongly connected to political stability and economic resilience, while at the supranational level, it is tied to the region's ongoing process of European integration. The Western Balkans face a complex and interdependent set of challenges in achieving energy security and sustainability, situated within the broader context of the European Union's Green Deal and the Green Agenda for the Western Balkans. This paper examines the evolving relationship between energy security, environmental sustainability, and regional cooperation, noting how certain structural and institutional limitations within the Western

* E-mail address: marija.vukadinovic@mod.gov.rs;
ORCID: 0009-0008-3976-6384.

Balkan countries may slow the pace of the green transition. The study identifies key vulnerabilities in national energy systems while assessing the degree of alignment with EU climate objectives and the 2050 carbon neutrality target. The findings reveal that despite modest improvements in renewable energy integration, the Western Balkan region remains highly dependent on fossil fuels, particularly coal, and vulnerable to fluctuations in energy imports, which together hinder progress toward decarbonization and long-term stability. Strengthening regional cooperation mechanisms, alongside transparent and predictable regulatory frameworks, emerges as a prerequisite for advancing both energy security and sustainability. The paper concludes that achieving the 2050 climate neutrality objective will remain highly challenging for the Western Balkans unless regional cooperation is significantly strengthened and aligned with broader European efforts.

Keywords: Green Agenda, Energy Security, Western Balkans, Regional Cooperation, Sustainability.

INTRODUCTION

In contemporary society, energy security and sustainable development stand out as two essential pillars of global stability and economic progress. According to the International Energy Agency (2023), energy security refers to the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price, encompassing both short-term resilience to supply disruptions and long-term investments in sustainable energy infrastructure. Distinctly, the concept of sustainable development, as defined in the Brundtland Report (1987), emphasizes meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own, integrating three interdependent dimensions:

environmental protection, economic viability, and social equity (World Commission on Environment and Development 1987). Thus, these two concepts are inherently connected: achieving energy security through clean, low-carbon technologies is a prerequisite for ensuring long-term sustainability in a climate-constrained world. It is crucial to accentuate that the global climate crisis is no longer a distant threat and, without immediate action, the world risks failing to meet critical temperature targets. Nonetheless, the international community still has the capacity to accelerate climate action if it chooses to (United Nations Environment Programme 2025).

International responses aimed at climate issues have evolved over time, from the 1992 UN Conference on Environment and Development and its emphasis on sustainable development and prevention principles, to the 1997 Kyoto Protocol, which introduced binding commitments but failed to achieve global consensus due to non-ratification by key emitters (Arežina 2025, 220–224). The 2015 Paris Agreement marked a turning point, establishing a legally binding framework for limiting global temperature increases to below 2°C, with aspirational efforts toward 1.5°C, and requiring all countries to submit nationally determined contributions. Building on these global efforts, the European Green Deal (European Commission 2019) elevated climate ambition further, aiming to make the European Union climate-neutral by 2050 through comprehensive policy integration that decouples economic growth from greenhouse gas emissions. This, in turn, directly influenced the formulation of the Green Agenda for the Western Balkans, which represents a regional adaptation of the European Green Deal.

To be exact, the Agenda seeks to align the region's environmental and energy policies with EU standards while promoting sustainable development through the integration of ecological, economic, and social dimensions, providing a strategic roadmap for decarbonization and eventual EU integration (European Commission 2020). However, empirical data indicate that meeting these goals by 2050 will be particularly challenging

for the Western Balkans. Persistent structural obstacles, including high per capita CO₂ emissions and heavy reliance on coal, continue to hinder progress (Vukadinović 2025). Furthermore, limited institutional capacity and the slow modernization of energy systems exacerbate the gap between policy commitments and implementation. *Ergo*, these challenges highlight the complexity of the region's energy transition, demonstrating that achieving both energy security and sustainability requires not only technological solutions but also coordinated policy, institutional reform, and regional cooperation.¹

Thus, this paper examines the interrelated challenges of achieving energy security and sustainability in the Western Balkans within the broader framework of the green transition. By analyzing the structural, institutional, and geopolitical dimensions of this process, this paper attempts to identify key barriers and policy opportunities, emphasizing the dual imperative of ensuring energy reliability and environmental sustainability in a rapidly changing regional and global context. The qualitative analysis conducted in this research aims to highlight the complex obstacles that hinder the Western Balkans' progress toward sustainability. The paper also seeks to indirectly appeal to political decision-makers in the Western Balkans, emphasizing the necessity of regional cooperation to achieve the ambitious goals of the Green Agenda. The structure of this paper is divided into three sections: the first examines structural and institutional barriers to the green transition; the second explores the energy security dilemma; and the third focuses on regional cooperation, including the social dimension, with particular attention to the evolving discourse on the *just transition*.

¹ Environmental diplomacy can serve as a critical tool in this process, fostering dialogue, transparency, and joint decision-making in areas such as cross-border renewable projects, energy interconnectivity, and environmental protection (see Vukadinović 2025).

STRUCTURAL AND INSTITUTIONAL BARRIERS TO GREEN TRANSITION

In a time of global energy shifts and growing environmental challenges, this region finds itself at a critical juncture. The transition to a sustainable energy system is not merely a technical or economic issue; it is a question of regional stability, economic resilience, and social justice. While all countries have formally adopted national energy and climate plans aligned with EU objectives, enforcement remains inconsistent.² Serbia exemplifies these challenges, as its progress reflects both meaningful steps forward and areas where further alignment and enforcement are still required. One of the meaningful steps forward are depicted in the article “The Importance of Security Analytics for Preserving Environmental and Energy Security”, where Vera Arežina notes that the 2009 National Security Strategy situates environmental protection within the sphere of general social concerns, acknowledging its growing relevance primarily in the context of post-conflict degradation and resource exploitation, while the 2019 Strategy, integrates environmental issues into the core of national security policy (Arežina 2025, 220). These changes in national strategies indicate Serbia’s alignment with contemporary global and European understandings of security, where environmental risks are no longer peripheral but constitute a fundamental component of national stability and long-term development.

Moreover, Serbia has made progress in aligning with EU renewable energy policies, notably through the Renewable Energy Directive (RED II), by introducing mandatory certification for

² Even though the region shares similar constraints, the Montenegrin debt-for-nature swap exemplifies how innovative financial mechanisms can overcome structural and institutional barriers to sustainable development in the Western Balkans. By linking debt relief to investments in water supply and sanitation, and requiring the creation of a dedicated coordinating institution, the program demonstrates the importance of governance, accountability, and institutional capacity in translating financial resources into tangible green infrastructure (Pavlaković et al., 2021).

renewable energy installers and strengthening regulations for energy communities and prosumers.³ Additionally, the Regulation on sustainability criteria for biofuels, bioliquids, and biomass fuels was adopted. However, Serbia has not yet established a national traceability system for these fuels, and further alignment is needed regarding the implementation of energy communities and the introduction of advanced biofuels and Renewable Fuels of Non-Biological Origin (RFNBOs) (European Commission 2025a, 94). Furthermore, key institutional structures and strategic oversight mechanisms, such as the Project Steering Committee and Technical Advisory Bodies, remain underdeveloped, highlighting a persistent gap between operational outputs and sustainable governance necessary for full alignment with EU environmental standards (United Nations Climate Change 2025).

The energy sector remains a central component of economic development in the Western Balkans, yet it is largely dependent on lignite-fired thermal power plants and aging hydropower facilities. This structural reliance contributes to high carbon emissions, low energy efficiency, and significant environmental pressures and according to Knez, Štrbac, and Podbregar (2022), the region's energy systems are particularly vulnerable to climate-related impacts, such as reduced river flows, higher water temperatures, and extreme weather events, all of which can disrupt electricity generation, increase maintenance costs, and strain outdated infrastructure. The authors also highlight that adaptive capacity varies considerably among Western Balkan countries, reflecting differences in governance effectiveness, economic stability, and institutional strength, and point out that the transition toward sustainable and secure energy systems in the Western Balkans

³ According to the *Community Energy Framework*, a *prosumer* is defined as an end-user who produces renewable electricity for their own consumption at a privately owned site within defined boundaries, with the possibility to store or sell surplus electricity. Electricity may be shared within a family unit, but prosumer activity must not constitute a primary commercial or professional occupation. Production systems must be powered by renewable sources and may not exceed a total installed capacity of 200 kW (LD 162/19; 318/2020/R/eel; MD 16/09/2020).

remains constrained by deep-rooted structural and institutional challenges (Knez, Štrbac, and Podbregar 2022).

Despite growing political commitment to decarbonization, the region continues to rely heavily on fossil fuels (particularly coal) as the dominant energy source and cities such as: Novi Pazar, Serbia (38.8), Bijelo Polje, Montenegro (32.4), Sarajevo, Bosnia Hercegovina (30.8), Tetovo, North Macedonia (29.3) frequently rank among the world's most polluted, with outdated coal plants and household heating systems exacerbating the issue (World Air Quality Report 2024, 25)⁴. Despite pledges to reduce emissions, tangible progress has been limited, and economic constraints pose significant barriers to transitioning away from coal. On another note, it is important to highlight that the challenges of applying a universal decarbonization monitoring model represent a significant institutional barrier to the green transition in the Western Balkans. Radovanović, Filipović, Vukadinović, Trbojević, and Podbregar (2022) emphasize that country-specific conditions, governance structures, and economic contexts mean that standardized EU monitoring frameworks may misrepresent progress, potentially leading to unfair assessments, misallocation of funds, and flawed policy decisions. Clearly, this is a real problem: without adaptive governance and robust institutional capacity, monitoring cannot accurately reflect national realities or effectively support decarbonization efforts.

The Western Balkan countries face a challenging energy transition, as previously noted, their electricity and heat production still rely heavily on coal, making electricity-sector reform a key priority, while renewable energy generation remains low (Hribar et al. 2021). Moreover, several Southeast European countries have not yet met the targets outlined in their strategic documents. The former EU 20–20–20 targets (aiming to reduce

⁴ Kittilä, Finland (1.8 $\mu\text{g}/\text{m}^3$), represents regions with very low air pollution, while Santa Maria, Peru (53.4 $\mu\text{g}/\text{m}^3$), reflects areas with comparatively high PM2.5 levels. This contrast highlights the spectrum of air quality conditions worldwide and underscores the significance of PM2.5 as an indicator of environmental and public health risks.

emissions by 20%, increase the share of renewables to 20%, and improve energy efficiency by 20%) illustrate the nature of these commitments, though they have now been succeeded by the EU's 2030 climate and energy objectives (European Commission 2025b). Furthermore, Knez, Šimić, Milovanović, Starikova, and Županić (2022) argue that increases in coal prices have the largest negative impact on energy sustainability, that increases in solar energy prices have the smallest effect (implying that price changes affect developing countries more strongly), whereas a country's status as an energy exporter does not significantly influence outcomes. Importantly, the authors highlight that excessive increases in energy prices can push domestic consumers into energy poverty, a factor that undermines sustainable energy development and must be considered in policy design (Knez et al. 2022).

On the other hand, Bojović, Mrkonjić, and Vukelić (2024) highlight that the Western Balkans possess substantial forest and agroforestry resources with significant potential for clean energy, yet these resources remain largely underutilized, and argue that institutional barriers, including insufficient policies, planning, and infrastructure for systematic biomass collection and utilization, hinder the region's transition to sustainable energy (Bojović, Mrkonjić, and Vukelić 2024, 68). Environmental finance in Bosnia and Herzegovina is heavily concentrated in a few sectors, while areas such as biodiversity, resource management, and chemical safety remain largely neglected; moreover, nearly 40% of funding comes in the form of loans, increasing the country's indebtedness and highlighting institutional and financial barriers to sustainable development (Causevic et al. 2022). Additionally, projected reductions in precipitation and the increase in the number of dry days underscore how existing structural weaknesses (especially inadequate water-resource governance, limited agricultural resilience, and insufficient institutional preparedness) amplify the Western Balkans' exposure to climate risks. As Županić, Radić, and Podbregar (2021) emphasize, these climatic pressures further threaten both biodiversity and the economic stability of

agricultural communities, demonstrating that without stronger alignment with EU policies, improved local risk-management mechanisms, and more robust regional cooperation, institutional barriers will continue to impede the region's green transition (Županič, Radić, and Podbregar 2021).

Despite EU support and ambitious plans, the deployment of renewable energy in the Western Balkans has been hindered by administrative obstacles, outdated networks, unstable markets, and limited technical readiness. Small hydropower plants, which have received most EU funding, dominate new investments, while (except for Albania) no large hydropower projects have been completed in recent decades (Pavlaković et al. 2021). This underscores the need for structured decision-making frameworks and stronger institutional capacity⁵. To overcome barriers and accelerate the green transition in the region. Large segments of the population in coal-dependent regions rely on traditional energy industries for employment and local revenue, and as a result, governments are frequently hesitant to phase out coal due to potential social unrest, rising unemployment, and increased energy poverty. Without comprehensive just transition measures (including worker retraining, social protection, and targeted regional development), the shift toward clean energy risks deepening socioeconomic inequalities (Velicu and Barca 2020, 265).

⁵ The study by Ješić, Okanović, and Andrejević Panić (2021) shows that countries with stronger innovation performance tend to have significantly higher levels of research and development investment originating from the business sector, while states with weaker innovation outcomes typically lack sufficient investment from both public institutions and private companies. Their analysis further indicates that effective support for eco-innovation depends on a model in which private-sector investment plays a leading role, but only when governments ensure predictable legal conditions and clearly articulated intellectual property protections (Ješić, Okanović, and Andrejević Panić 2021).

THE WESTERN BALKANS ENERGY SECURITY DILEMMA

Energy transition has become an arena of geopolitical competition as much as an environmental necessity, while the global reconfiguration of energy supply chains and the growing asymmetry between developed and developing economies have complicated the realization of green agendas (Blank 2022, 63). The energy crisis of recent years has exposed the risks of over-reliance on imports and the limitations of domestic production capacities; hence, the success of green reforms depends not only on domestic commitment but also on the stability of external partnerships and the predictability of global energy markets (Barišić 2025a, 124). These challenges demonstrate that the region's transition cannot be isolated from broader geopolitical realities. Thus, the Western Balkans occupy a vulnerable position, caught between competing geopolitical influences and dependent on external energy sources and technologies.

The European Union's diversification strategy⁶ represents a central pillar of its broader vision for sustainable energy security. By promoting renewable energy, reducing dependence on external suppliers, and investing in interconnectivity, the EU seeks to ensure both decarbonization and resilience (De Rosa et.al. 2022). For the Western Balkans, this strategy offers a long-term framework for energy transition, but it also reveals a structural paradox: while integration with the EU's energy system is intended to enhance security and sustainability, it simultaneously exposes the region's economic and technological vulnerabilities. The adoption of the EU's nineteenth sanctions package against the Russian Federation, which includes a complete ban on Russian liquefied natural gas (LNG) imports by 2026, carries profound

⁶ In this paper, the term "diversification strategy" is used in a general and collective sense. The European Union employs multiple strategies, initiatives, and policy frameworks related to energy diversification, making it impractical to enumerate each individually within the scope of this analysis. Accordingly, the term refers broadly to the EU's overall approach to reducing dependency and enhancing energy resilience.

implications for the Western Balkans (Council of the European Union 2025). According to the text of the Decision, the Union will “impose a prohibition on the purchase, import, or transfer, directly or indirectly into the Union, of liquefied natural gas originating or exported from Russia”. While this measure aligns with the EU’s long-term objectives of energy independence and climate neutrality, it simultaneously intensifies regional energy insecurity (Barišić 2025b).

The Western Balkans, which remain heavily dependent on Russian gas and domestic coal, now face a strategic dilemma: without access to affordable transitional fuels such as natural gas, the region’s decarbonization process risks stagnation. In the absence of viable alternatives, states may be compelled to increase coal use as a short-term stabilization measure, undermining both the Green Agenda for the Western Balkans and the EU’s broader decarbonization goals. This dynamic highlights a critical paradox at the heart of the EU’s diversification strategy. While designed to enhance collective energy security, it inadvertently exposes and deepens structural vulnerabilities within candidate and neighbouring states that lack sufficient capacity for rapid energy diversification. Even before the adoption of this sanctions package, the Western Balkans’ energy landscape was already marked by fragmentation and insufficient coordination. Equally, as one of the EU’s most consequential climate policy instruments, the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) significantly affects production costs and market access for Western Balkan economies, creating strong incentives for alignment with the EU Emissions Trading System (ETS) or the development of similar carbon-pricing frameworks, an adjustment that is politically sensitive, economically demanding, and institutionally complex (Carbon Market Watch 2025).

This complex interplay between European integration and regional fragility defines what may be termed the “Western Balkans Energy Security Paradox”. Integration with the EU energy framework is both necessary and destabilizing, necessary because it provides access to long-term stability and modern

energy governance, yet destabilizing because it exposes systemic weaknesses rooted in the region's economic and institutional structure. Some states have taken modest steps toward aligning with EU energy and climate objectives, while others have made little to no progress in developing concrete decarbonization pathways. Therefore, the EU's latest Decision further complicates the already fragile landscape. By restricting access to Russian gas (a resource that still plays a stabilizing role in regional energy systems), the measure not only undermines short-term national strategies but also intensifies the ongoing collective action problem among Western Balkan states.

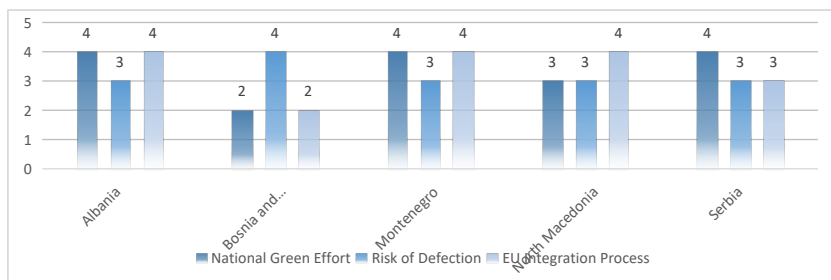
Building on the discussion of the EU's diversification and regional energy security paradox, this section examines how the Western Balkans' energy transition is shaped by the structural logic of the *Prisoner's Dilemma*. It explores how dependency, limited resources, and asymmetrical integration within the European energy framework produce a systemic trap that hinders collective progress toward sustainability. To be precise, the contemporary energy predicament in the Western Balkans can be interpreted as a geopolitical and economic version of the Prisoner's Dilemma (Axelrod 1984; Soroos 1994; Noll 1997; Stigka, Paravantis, and Mihalakakou 2014). Each state in the region (Serbia, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, Montenegro, and Albania) faces the same strategic choice: to cooperate in the collective transition toward sustainable energy sources, or to prioritize short-term national stability by maintaining reliance on fossil fuels, primarily coal and imported gas. The rational choice for each actor, given economic and political constraints, is often to defect rather than to cooperate. Yet, when all actors choose defection, the regional outcome is suboptimal: prolonged dependence, environmental degradation, and further delay in EU integration processes.

The analysis in this paper draws on a review of (previously addressed) relevant documents and available data, providing a structured qualitative perspective on the implementation of the Green Agenda across Western Balkan countries. To facilitate

comparison, a Scoring Legend was developed, evaluating three key parameters: (1) National Green Effort, which considers the strategies and policies each country has adopted toward the Green Agenda; (2) Risk of Defection, reflecting a game-theory perspective and the likelihood that a country may prioritize national interests over collaborative regional strategies; and (3) EU Integration Process, measuring the level of progress in aligning with European Union energy and environmental standards.

In the first section of this paper, the assessment of national efforts across the Western Balkan countries relied on insights derived from recent academic research, which served as indicative measures of each state’s progress in key areas of the green transition. In contrast, the analysis of EU integration trajectories is grounded in the framework of the Reform and Growth Facility for the Western Balkans⁷, which provides a systematic and policy-relevant basis for evaluating each country’s alignment with EU requirements (European Commission 2025b).

Graph 1. Western Balkans Green Transition: Cooperation Dilemmas and Predicted Outcomes

Source: Author’s qualitative assessment; values represent interpretative estimates, not empirical measurements.

⁷ During the preparation of this paper, the European Commission’s Enlargement Report (8 October 2025) became publicly available. To ensure the analysis reflects the most current data, the report’s findings were incorporated. Comparative references to country performance are based on a systematic interpretation of the strategies and policies each country has adopted toward the Green Agenda and the Commission’s findings; further methodological details are available from the author upon request.

Scoring Legend:

National Green Effort: 0 = none, 1 = minimal, 2 = some legislation/projects, 3 = moderate effort, 4 = strong effort, 5 = fully aligned with EU Green Deal

Risk of Defection: 0 = very low, 1 = low, 2 = some risk, 3 = moderate, 4 = high, 5 = very high

EU Integration Progress: 0 = very low, 1 = low, 2 = limited alignment, 3 = moderate, 4 = high, 5 = near full integration

The scope of energy security in the Western Balkans is exceptionally broad and can be examined through multiple analytical lenses. One possible approach, adopted in this paper, is the use of the Prisoner's Dilemma as a conceptual framework for understanding strategic behavior among states. Although the limited scope of this study does not allow for a full mathematical application of game-theoretical modeling, the logic of the Prisoner's Dilemma nevertheless provides a valuable foundation for future research on regional energy security and sustainability. Regarding the results for the National Green Effort parameter, none of the Western Balkan countries achieved the highest score of 5. As demonstrated in the first section, all states face significant structural and institutional barriers that constrain progress in the green transition. Broadly speaking, most countries converge around a score of 3, reflecting the fact that their efforts to date have been driven primarily by formal alignment with EU legislative and regulatory requirements. However, as highlighted earlier, some states exhibit slightly more substantial advancements in specific areas, indicating differentiated but still moderate levels of commitment and implementation across the region. In short, the conceptual scoring underscores that without strengthened trust, shared governance mechanisms, and targeted EU support, the Western Balkans are likely to remain trapped in a suboptimal equilibrium, one marked by limited green progress, high vulnerability to external shocks, and delayed decarbonization.

The qualitative interpretation of the energy security dilemma demonstrates that addressing energy security and the green transition in the Western Balkans requires both structural

reforms and processes of meaningful deliberation. The solution proposed to address this problem draws on Jürgen Habermas's theory of communicative action, and it is subsumed by the concept of *deliberative legitimacy*, understood as the "non-coerced commitment of an actor to obey a norm adopted on the basis of the criteria and rules reached through a process of communicative action" (Bjola 2005). Habermas's framework introduces two key concepts: first, communicative rationality, which critically examines assumptions while resisting purely instrumental reasoning; and second, a two-level model of society that links the "lifeworld" with the "system" (Chriss 2022). Drawing on Habermas's theory of communicative action, it becomes evident that sustainable solutions depend not only on technical and economic measures, such as investing in renewable energy and improving efficiency, but also on creating mechanisms for deliberative legitimacy, in which actors commit to shared norms through reasoned, non-coerced dialogue.

Advancing the Green Agenda in the Western Balkans requires a perspective that goes beyond national energy security to encompass broader sustainability challenges. Habermas's framework of communicative action highlights that meaningful progress depends on aligning institutional systems with the lifeworld: policies and regulations must be informed by inclusive dialogue, regional cooperation, and shared understanding among stakeholders. Climate change, resource scarcity, and environmental degradation present challenges that cannot be addressed in isolation; the region's transition toward renewable energy, circular economy practices, and sustainable development must be coordinated and collectively implemented. Overcoming this paradox requires building credible mechanisms of trust and reciprocity among Western Balkan states, supported by consistent EU engagement and investment. Only through a cooperative approach, one that recognizes mutual interdependence rather than competition, can the region move beyond the logic of the Prisoner's Dilemma and approach a genuinely sustainable and secure energy future.

But then again, it could be argued that within the regional dynamics of the Western Balkans, the persistence of the Prisoner's Dilemma exemplifies a predominantly *I-It*⁸ Orientation, where states relate to one another as instrumental entities within a matrix of strategic calculation and conditional trust (Wittwer 2025). Such interactional logic, rooted in self-interest and securitized rationality, inhibits the emergence of genuine regional solidarity. Here is where Martin Buber's dialogical philosophy offers a critical reconfiguration of this paradigm: the *I-Thou* relation introduces an ethical dimension of reciprocity that transcends utilitarian exchange and acknowledges the intrinsic worth of the other (Mendes-Flohr 2025). Applied to inter-state relations, this framework implies that durable cooperation cannot be achieved solely through institutional incentives or rational choice mechanisms, but through the cultivation of mutual recognition and dialogical trust. In this sense, the *I-Thou* encounter represents not a utopian ideal, but a necessary ontological shift, from a logic of strategic coexistence to one of relational coexistence, capable of reorienting the Western Balkans toward authentic and sustainable integration.

REGIONAL COOPERATION AND THE SOCIAL DIMENSION OF THE JUST TRANSITION

Achieving a sustainable green transition in the Western Balkans requires not only technological and infrastructural investment but also a socially inclusive approach that mitigates the economic and social costs of decarbonization. The European Union has reinforced this approach through several strategic

⁸ Through his *I-Thou* and *I-It* dialogical imperatives, Buber argues that the human being is not merely a thing, but possesses a value beyond any price (Buber 1958, 6–8). This insight can be extended to the relationship between humanity and the planet, particularly in the context of climate change and rising CO₂ emissions, suggesting that nature should not be treated solely as an “object of exploitation”. From this perspective, the Western Balkan states, like the rest of the world, are compelled to rethink their environmental policies beyond short-term economic considerations.

funding mechanisms, which serve both as incentives and support structures for countries in the region. For example, recent revisions to the InvestEU programme have focused on strengthening its financial and administrative effectiveness. The revised Regulation increases the size of the EU guarantee by €2.9 billion, raising it from €26.2 billion to €29.1 billion, while also facilitating the combined use of the InvestEU guarantee with remaining capacity from legacy instruments, including the European Fund for Strategic Investments, the Connecting Europe Facility debt instrument, and the InnovFin debt facility supporting research and innovation. In addition to reinforcing financial capacity, the revised framework seeks to reduce the administrative burden for implementing partners, financial intermediaries, and final recipients, with estimated cost savings of approximately €350 million. This simplification is achieved, *inter alia*, through a revised definition of small and medium-sized enterprises and a reduction in reporting requirements for small-scale operations not exceeding €300,000 (Council of the European Union 2025).

The Just Transition Mechanism (JTM) emphasizes the need to support communities dependent on carbon-intensive sectors during the shift to cleaner economies (Komljenović 2022). As Komljenović (2022, 5) notes, “in 2020 the Polish coal region provided the initiative to ensure that those affected by the transition are socially included, as well as repurposing post-industrial and post-mining regions with new environmental purposes”. This example illustrates that institutional mechanisms and targeted financial support are crucial for managing structural and social vulnerabilities in energy-dependent regions, a lesson directly applicable to the Western Balkans. Furthermore, the importance of integrating social equity into climate and energy transitions was recently reaffirmed in the Doha Political Declaration (United Nations 2025), that a socially just transition requires robust measures to ensure decent work, equitable access to education and skills development, and comprehensive social protection systems, highlighting the importance of labor rights, gender equality, and social dialogue as key mechanisms to foster inclusion and

cohesion during economic and environmental transformations. Therefore, by integrating these social dimensions, the Declaration underscores that a Just Transition must balance environmental sustainability with the protection and empowerment of all members of society. The shift toward a low-carbon economy necessitates a focus on social justice, ensuring that workers and communities dependent on fossil fuel industries are not left behind. However, the development of green jobs in the Western Balkans has been slow. The region's economic constraints and delayed implementation of National Energy and Climate Plans (NECPs) have hindered the creation of sustainable employment opportunities in renewable energy sectors. For instance, as of December 2024, only Serbia had adopted its NECP, while other countries lagged, reflecting a lack of political will and strategic planning essential for fostering green job growth (Todorović 2024).

No country can achieve energy transition in isolation. Hence, regional cooperation is crucial in optimizing energy production, enhancing grid connectivity, and fostering cross-border investment in renewable energy. Strengthening energy networks and market integration will contribute to energy security, affordability, and resilience against external shocks. For example, the *Open Balkan Initiative*⁹ and other regional platforms could provide a foundation for enhanced collaboration in energy policy. However, these efforts must be reinforced with concrete action, shared commitments, and aligned national strategies. The EU's flagship investments in renewable energy, coal transition, and digital infrastructure under the Green Agenda further highlight the necessity of joint efforts. For the Western Balkans, these mechanisms provide a financial and policy framework to support national initiatives in energy efficiency, renewable energy

⁹ The *Open Balkan Initiative* can be understood as an example of minilateral governance in the Western Balkans, facilitating regional cooperation in economic policies and building on this framework, the initiative could be further expanded to strengthen coordination and implementation of EU Green Agenda objectives across the region.

deployment, and green infrastructure. However, the effectiveness of these instruments is contingent upon regional coordination and adherence to agreed objectives. As highlighted in the previous section of this paper, the fragmented nature of national strategies in the region perpetuates the Prisoner's Dilemma, where individual countries may hesitate to invest or coordinate without assurance that neighbours will reciprocate.

In this sense, a just transition in the Western Balkans is both a technical and political challenge: it requires leveraging EU financial instruments, fostering regional cooperation, and balancing short-term national interests against the long-term collective benefits of a sustainable and socially equitable green transition. While structural and institutional barriers hinder the green transition, addressing the social dimension is equally critical to ensure a sustainable and equitable outcome. The concept of Just Transition emphasizes minimizing the social and economic costs of decarbonization, particularly for communities historically dependent on fossil fuel industries. In the Western Balkans, coal-dependent regions in Serbia, Bosnia and Herzegovina, and North Macedonia face significant employment risks, economic disruption, and potential energy poverty (Jelisavac Trošić and Arnaudov 2023, Muftić Dedović et al. 2025, Trbojević, Jovanović, and Đurđević 2024). Without targeted policies, these communities could bear the brunt of the transition, creating political and social resistance to sustainability initiatives. Energy justice complements the notion of just transition by framing energy access, affordability, and environmental impacts as matters of social equity. In other words, a successful transition is not solely a matter of decarbonization; it must integrate energy security, sustainability, and social equity, ensuring that no community or state is left behind.

CONCLUSION

This paper highlights that one of the region's most pressing issues is its continued reliance on fossil fuels. The energy mix

in the Western Balkans remains heavily dominated by coal, which not only harms the environment but also limits economic diversification. Transitioning away from fossil fuels requires substantial investments, policy reforms, and a clear strategic vision. The region remains heavily reliant on coal for energy production, contributing to severe air pollution. As previously mentioned, cities in the region frequently rank among the world's most polluted, with outdated coal plants and household heating systems exacerbating the issue. This pollution not only endangers public health but also hampers prospects for European Union membership, as adherence to stricter emission standards is a prerequisite for accession. Despite pledges to reduce emissions, tangible progress has been limited, and economic constraints pose significant barriers to transitioning away from coal. Namely, due to internal economic and social constraints, it is not in actuality cost-effective for any of the Western Balkan countries to fully implement EU green policies. More specifically, consistent implementation of the EU Green Agenda could inflict a substantial blow on the long-term standard of living of the broadest segments of the population. The Western Balkans faces challenges not only related to employment in coal-dependent industries, but even more so in private households that rely on cheap and low-quality coal, even if members of such households may work in the green economy. This predicament constitutes an additional dilemma, which could possibly be addressed in one of two ways: either the EU drastically increases funding to support poor Balkan households in transitioning to cleaner, albeit more expensive, energy sources, or the Balkan countries themselves (or in coordinated regional efforts) raise the standard of living of their populations to a level that reduces dependence on polluting energy sources.

In a perfectly cooperative framework, regional states and the EU would coordinate a just and gradual transition, sharing technological resources, financial mechanisms, and risk-mitigation strategies, except that the asymmetry of capabilities and obligations incentivizes unilateral survival strategies. The

risk of each country, acting in its own perceived best interest, could undermine the collective goal, and the aggregated outcome is regional stagnation: no actor moves significantly forward, and all remain bound by inherited vulnerabilities. At a deeper level, this structural entrapment reflects the tension between agency and constraint described in contemporary social theory. This situation strikingly resembles the classic film *My Dinner with André*, in which André Gregory metaphorically likens New York to a “self-built prison” of routine and comfort. The resemblance is remarkable, as the film vividly illustrates how individuals can become trapped in habitual patterns, mirroring broader sociological and philosophical perspectives on modern constraints (see also Habermas 1984; Giddens 1991). Effective transition to sustainability requires trust in institutions, in regional cooperation, and in the fairness of European mechanisms. Yet, as illustrated by the Prisoner’s Dilemma in this paper, “trust” is precisely what is lacking: rational choices favor self-preservation over collective action. The Western Balkans’ path toward a green transition is thus caught between necessity and aspiration, dependence and autonomy, fear and freedom. It is a regional system that behaves like André’s dinner table conversation: intellectually aware of the prison it inhabits, yet unable to escape it without a shared “leap of faith”. The resolution of this dilemma, whether through renewed investment, deeper integration, or new forms of regional mini-lateral cooperation, will determine whether the Western Balkans remain observers of Europe’s green future or become active participants in its realization.

REFERENCES

- Arežina, Vera. 2025. „Značaj bezbednosne analitike za očuvanje ekološke i energetske bezbednosti”. U *Savremeni geopolitički procesi u Evropi sa aspekta bezbednosne analitike i upravljanja krizama*, ur. Božidar Forca, Goran Župac, i Milan Glišović, 215–230. Beograd: Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”.

- Axelrod, Robert. 1984. *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Barišić, Igor. 2025a. „Energetska bezbednost Republike Srbije u izmenjenom globalnom okruženju”. U *Izazovi regionalne bezbednosti*, ur. Milovan Subotić, 117–136. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, MC „Obrana”. DOI:10.18485/isimod_izregb.2025.ch5.
- Barišić, Igor. 2025b. „Geopolitika obnovljivih izvora energije u uslovima globalnog nadmetanja velikih sila”. U *Evropa na raskrsnici – zbornik apstrakata*, ur. Božidar Forca, 55–58. Beograd: Univerzitet „Union – Nikola Tesla”.
- Bjola, Corneliu. 2005. “Legitimizing the Use of Force in International Politics: A Communicative Action Perspective”. *European Journal of International Relations* 11(2): 266–303. DOI: 10.1177/1354066105052968.
- Blank, Stephen J. 2022. “The Balkans and Euro-Atlantic Energy Security”. *Orbis* 66 (1): 58–77. DOI: 10.1016/j.orbis.2021.11.006.
- Bojović, Mirjana, Zorica Mrkonjić, and Igor Vukelić. 2024. “Agroforestry Systems and Forest Resources as a Potential for Sustainable Energy Development in the Western Balkan Region”. *Energy, Sustainability and Society* 14 (68). DOI: 10.1186/s13705-024-00502-y.
- Buber, Martin. 1958. *I and Thou*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Carbon Market Watch. 2025. “Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM)”. *Carbon Market Watch*. October 9, 2025. <https://carbonmarketwatch.org/glossary/carbon-border-adjustment-mechanism-cbam/>.
- Causevic, Amar, Sanjin Avdic, Bernardas Padegimas, and Biljana Macura. 2022. “Analysis of International Public Funding Flows for the Environment, Climate Change, and Sustainability: The Case of Bosnia and Herzegovina”. *Energy, Sustainability and Society* 12 (34). DOI: 10.1186/s13705-022-00359-z.

- Chriss, James J. 2022. "Jurgen Habermas and Theory of Communicative Action". In *Goffman-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, Hrsg. Karl Lenz und Robert Hettlage, 423–428. Stuttgart: J. B. Metzler. DOI: 10.1007/978-3-476-05871-3_56.
- Council of the European Union. 2025. Council Decision (CFSP) 2025/2032 of 23 October 2025 Amending Decision 2014/512/CFSP Concerning Restrictive Measures in View of Russia's Actions Destabilising the Situation in Ukraine.
- De Rosa, Mattia, Kenneth Gainsford, Fabiano Pallonetto, and Donal P. Finn. 2022. "Diversification, Concentration and Renewability of the Energy Supply in the European Union". *Energy* 253 (124097). DOI: 10.1016/j.energy.2022.124097. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360544222010003>.
- European Commission. 2020. "Commission Staff Working Document: Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans, Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions". Brussels.
- European Commission. 2025a. "Commission Staff Working Document: 'Serbia 2025 Report'". Brussels.
- European Commission. 2025b. "Commission Implementing Decision of 8 October 2025 on Approving the Second Release of Funds to Albania, Montenegro, and North Macedonia under the Reform and Growth Facility for the Western Balkans". Brussels.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Habermas, Jürgen. 1984. *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society Vol. 1*. Boston: Beacon Press.

- Hribar, Nena, Goran Šimić, Simonida Vukadinović, and Polona Šprajc. 2021. "Decision-Making in Sustainable Energy Transition in Southeastern Europe: Probabilistic Network-Based Model". *Energy, Sustainability and Society* 11 (39). DOI: 10.1186/s13705-021-00315-3.
- International Energy Agency. 2023. *World Energy Outlook 2023*. Paris: International Energy Agency.
- Jelisavac Trošić, Sanja, and Mitko Arnaudov. 2023. "Serbia and North Macedonia in 2023: Economic Risks, Political Challenges and Security Threats". *Bezbednosni dijalozi* 14 (2): 149–168.
- Ješić, Jelena, Andrea Okanović, and Andrea Andrejević Panić. 2021. "Net Zero 2050 as an EU Priority: Modeling a System for Efficient Investments in Eco-Innovation for Climate Change Mitigation". *Energy, Sustainability and Society* 11 (50). DOI: 10.1186/s13705-021-00326-0.
- Knez, Sandi, Goran Šimić, Anica, Milovanović, Sofia Starikova, and Franc Željko Županič. 2022. "Prices of Conventional and Renewable Energy as Determinants of Sustainable and Secure Energy Development: Regression Model Analysis." *Energy, Sustainability and Society* 12 (6). DOI: 10.1186/s13705-022-00333-9.
- Knez, Sandi, Snežana Štrbac, and Iztok Podbregar. 2022. "Climate Change in the Western Balkans and EU Green Deal: Status, Mitigation and Challenges". *Energy, Sustainability and Society* 12 (1). DOI: 10.1186/s13705-021-00328-y.
- Komljenović, Marija. 2022. "The EU and the Western Balkans' Response During the Migrant Crisis". *Energy, Sustainability and Society* 12 (44). DOI: 10.1186/s13705-022-00356-6.
- Mendes-Flohr, Paul. 2025. "Prologue: Martin Buber: Philosopher of Dialogue." In *A Companion to Martin Buber*, ed. Paul Mendes-Flohr, 1–14. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226838908-001.

- Muftić Dedović, Maja, Samir Avdaković, Adnan Mujezinović, Nedis Dautbašić, Ajdin Alihodžić, and Adin Memić. 2025. “Energy Poverty in Bosnia and Herzegovina: Challenges, Solutions, and Policy Recommendations”. *Energies* 18 (1): 43. DOI: 10.3390/en18010043.
- Noll, Gregor. 1997. “Prisoners’ Dilemma in Fortress Europe: On the Prospects for Equitable Burden-Sharing in the European Union”. *German Yearbook of International Law* 40: 405–437.
- Pavlakovič, Barbara, Andrea Okanović, Bojana Vasić, Jelena Ješić, and Polona Šprajc. 2021. “Small Hydropower Plants in Western Balkan Countries: Status, Controversies and a Proposed Model for Decision Making.” *Energy, Sustainability and Society* 12 (9). DOI: 10.1186/s13705-021-00295-4.
- Radovanović, Mirjana, Sanja Filipović, Simonida Vukadinović, Milovan Trbojević, and Iztok Podbregar. 2022. “Decarbonisation of Eastern European Economies: Monitoring, Economic, Social and Security Concerns”. *Energy, Sustainability and Society* 12 (16). DOI: 10.1186/s13705-022-00342-8.
- Soroos, Marvin S. 1994. “Global change, environmental security, and the prisoner’s dilemma”. *Journal of Peace Research* 31 (3) 317–332.
- Stigka, Eleni K., John A. Paravantis, and Giouli K. Mihalakakou. 2014. “Social Acceptance of Renewable Energy Sources: A Review of Contingent Valuation Applications”. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 32: 100–106. DOI: 10.1016/j.rser.2013.12.026.
- Todorović, Igor. 2024. “Serbia Adopts Integrated National Energy and Climate Plan until 2030”. *Balkan Green Energy News*. July 25, 2024. <https://balkangreenenergynews.com/serbia-adopts-integrated-national-energy-and-climate-plan-until-2030/>.

- Trbojević, Milovan, Dejan Jovanović, and Diona Đurđević. 2024. “Security Policies and Sustainable Development in the Western Balkan Region beyond 2022: Current Status, Challenges, and Prospects”. *Energy, Sustainability and Society* 14 (55). DOI: 10.1186/s13705-024-00486-9.
- United Nations. 2025. “Doha Political Declaration of the ‘World Social Summit’ under the title ‘Second World Summit for Social Development’”. A/RES/80/5, General Assembly, 4 November 2025.
- United Nations Climate Change. 2025. “First Biennial Transparency Report of the Republic of Serbia to the United Nations Framework Convention on Climate Change and Paris Agreement”. <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/SERBIA%20First%20Biennial%20Transparency%20Report.pdf>.
- United Nations Environment Programme. 2025. “Emissions Gap Report 2025: Off Target – Continued Collective Inaction Puts Global Temperature Goal at Risk”. Nairobi: UNEP.
- Velicu, Irina, and Stefania Barca. 2020. “The Just Transition and Its Work of Inequality”. *Sustainability: Science, Practice and Policy* 16 (1): 263–273. DOI: 10.1080/15487733.2020.1814585.
- Vukadinović, Marija. 2025. „Ekološka diplomatija kao instrument jačanja regionalne saradnje: izazovi i mogućnosti primene Zelene agende na Zapadnom Balkanu”. U *Izazovi regionalne bezbednosti*, ur. Milovan Subotić, 227–247. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, MC „Obrana”. DOI: 10.18485/isimod_izregb.2025.ch10.
- World Commission on Environment and Development. 1987. “Our Common Future”. Annex to document A/42/427. United Nations.
- Županič, Franc Željko, Danka Radić, and Iztok Podbregar. 2021. “Climate Change and Agriculture Management: Western Balkan Region Analysis”. *Energy, Sustainability and Society* 11 (51). DOI: 10.1186/s13705-021-00327-z.

Марија Вукадиновић*

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране, Београд*

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ И ОДРЖИВОСТ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ: ИЗАЗОВИ НА ПУТУ КА ЗЕЛЕНОЈ ТРАНЗИЦИЈИ

Резиме

Енергетска безбедност, као једна од кључних димензија националне безбедности, дубоко је повезана са економским и геополитичким процесима и представља један од највећих изазова са којима се регион Западног Балкана суочава, како на националном, тако и на наднационалном нивоу. На националном нивоу, енергетска безбедност је уско повезана са политичком стабилношћу и економском отпорношћу, док је на наднационалном нивоу тесно везана за текући процес европских интеграција региона. Западни Балкан се суочава са сложеним и узајамно повезаним изазовима у области енергетске безбедности и одрживости, који се посматрају у ширем оквиру Зеленог плана Европске уније и Зелене агенде за Западни Балкан. Овај рад анализира развој односа између енергетске безбедности, еколошке одрживости и регионалне сарадње, указујући на структурна и институционална ограничења која у појединим државама региона могу успорити темпо зелене транзиције. Применом квалитативног и компаративног оквира, истраживање идентификује кључне рањивости

* Имејл адреса: marija.vukadinovic@mod.gov.rs;
ORCID: 0009-0008-3976-6384.

националних енергетских система и процењује ниво усаглашености са климатским циљевима ЕУ и циљем постизања климатске неутралности до 2050. године. Резултати показују да, упркос умереним помацима у интеграцији обновљивих извора енергије, регион Западног Балкана и даље у великој мери зависи од фосилних горива, посебно угља, и остаје осетљив на поремећаје у увозу енергената, што додатно успорава процес декарбонизације и дугорочне стабилности. Јачање механизма регионалне сарадње, уз транспарентне и предвидиве регулаторне оквире, намеће се као предуслов за унапређење енергетске безбедности и одрживости. Рад закључује да ће постизање климатске неутралности до 2050. године остати изузетно изазовно за државе Западног Балкана уколико регионална сарадња не буде значајно ојачана и усклађена са ширим европским напорима.

Кључне речи: Зелена агенда, енергетска безбедност, Западни Балкан, регионална сарадња, одрживо

** Овај рад је примљен 21. новембра 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. децембра 2025. године.

УДК 070.1:502(497.11)''20''
DOI: 10.5937/pr87-64445
Оригинални научни рад

Политичка ревија
1/2026.
Vol. 87
стр. 75-108

*Милош Јевтић**

Институт за политичке студије, Београд

*Ненад Спасојевић***

Институт за политичке студије, Београд

ЕКОЛОШКИ ДИСКУРС МЕДИЈА У СРБИЈИ***

Сажетак

Аутори у овом раду истражују на који начин су медији у Србији извештавали о еколошким проблемима, са циљем да се утврди њихова фреквентност, садржајна структура и доминантне теме у насловима новинских издања и интернет портала. Актуелност и релевантност изабране теме своје утемељење налази у истраживањима јавног мњења која су доследно указала на раст заинтересованости грађана за питања угрожености животне средине. Другим речима, еколошки проблеми, климатске промене и енергетске транзиције, на различите начине и у различитој мери, добијају на значају међу

* Имејл адреса: milos.jevtic@ips.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-3913-8993.

** Имејл адреса: nenad.spasojevic@ips.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-8677-3834.

*** Овај рад је настао као резултат научноистраживачког рада у оквиру Института за политичке студије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Рад је представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

јавности у Србији. Сходно томе, анализа садржаја је спроведена на узорку текстова објављених у различитим новинским издањима и интернет порталима у периоду од 2015. до 2025. године. Одабрани временски интервал омогућава увид у лонгитудинални значај ових тема за канале масовног информисања, који се огледа у броју наслова, али и у шири еколошки и економски контекст (планирање изградње мини-хидроелектрана, загађења ваздуха, најаву нових рударских пројеката и др.). Анализа је ограничена на наслове као главне носиоце информација текста, који усмеравају читаоце према њиховим интересовањима. У анализи текстова коришћена је комбинација квантитативне и квалитативне анализе како би се обухватио шири спектар карактеристика медијског дискурса: заступљеност различитих еколошких проблема, стил и информативност извештавања, присуство критичког или сензационалистичког начина писања и слично.

Кључне речи: еколошки проблеми, медији, анализа садржаја, Република Србија

УВОД

У протеклих десет година у Србији је дошло до значајног раста интересовања грађана за еколошка, климатска и енергетска питања. Ови међусобно прожети изазови представљају хроничне проблеме за друштва широм света. Другим речима, иако је очигледно њихово присуство, како у Србији данас, тако и у претходним деценијама, стиче се утисак (посматрајући наративе у јавности) да су се еколошки проблеми у значајној мери интензивирали и развили у

последњих пар година. Међутим, разлог присутности ових тема у јавности у Србији превасходно је последица раста броја информација, како кроз деловање медија, тако и захваљујући ангажману стручне јавности, цивилног друштва и других актера. За такав развој броја информација највише су заслужни дигитални начини информисања, попут интернет портала и мобилних апликација, који су мотивисале грађане да се више заинтересују и ближе упознају са овим проблемима.

Уважавајући описану проблематику, ово истраживање је засновано на прикупљању и анализи секундарне грађе. Анализом одређених медија у Србији, фокус је усмерен на својства дискурса о еколошким питањима који се одржавају кроз средства масовног информисања – динамика фреквентности вести, главне поруке које читаоци могу уочити и слично. Описана методолошка поставка би требало да помогне у испитивању колико је деловање научне заједнице, а посебно организација цивилног друштва (ОЦД) кроз њихову усмереност на тематику, утицало на раст заинтересованости грађана посматрано кроз призму медијског извештавања. Аутори овог рада сматрају да се веза између заинтересованости јавног мњења и активности наведених актера може (макар делимично) уочити кроз институционализацију различитих порука о еколошким питањима. Другим речима, (пре)обликовање наратива у медијима о потреби за одлучнијим деловањем друштва у процесу стварања еколошки и енергетски прихватљивијег окружења могуће је посматрати као спону између опште популације и појединаца који су специјализовани за описане проблеме.

СИСТЕМАТСКИ ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Еколошки, климатски и енергетски изазови на глобалном нивоу

Еколошки проблеми представљају изазов са којим се човечанство сусреће већ дужи временски период. Иако процес њиховог решавања траје оквирно од друге половине 20. века, ови проблеми и даље се сматрају савременим изазовом који негативно утиче по квалитет животног окружења, а самим тим и по друштво (Nadić 2012). Концепт еколошке безбедности је развијен како би управо указао на озбиљност и ширину еколошких ризика, и „подразумева веома сложен процес супротстављања угрожавању из било ког извора било које врсте и било које компоненте природне целине укључујући и људско друштво, при чему се остварује неки степен заштићености од опасности по егзистенцију, потребе и интересе” (Arežina 2010, 172). Препознавање све веће еколошке и климатске неизвесности бива формализовано кроз Климатски самит одржан 2015. године у Паризу и усвајање Париског климатског споразума (*The Paris Agreement*), чиме је свет ушао у нову епоху борбе са климатским променама (Falkner 2016; Todić 2021). Година 2015. се стога може узети као референтна тачка од које се човечанству не оставља превише простора и могућности уколико не посегне за конкретним променама. У складу са реченим, примећена је „ужурбана” глобална енергетска транзиција, подстакнута климатским циљевима да се до краја века раст глобалне температуре ограничи на 2° (UNFCCC 2015), коју између осталог карактерише заокрет ка алтернативним изворима енергије. Извештаји указују на раст обновљивих извора енергије (ОИЕ), пре свега производње енергије из капацитета ветра и сунца. На пример, по подацима Ембера (*Ember*) за прву половину 2025. године, производња ОИЕ престигла је енергију произведену из фосилних горива, учествујући у

укупној светској производњи са 34,3% (Wiatros-Motyka and Rangelova 2025).

Десетогодишња перспектива развоја еколошке свести јавности у Србији

У околностима друштвене и економске транзиције у Србији, еколошка питања дуги временски период нису могла наћи своје место у агендама политичких одлучилаца (Spasojević 2022c, 284–285). Занимљиву чињеницу представља податак да је Република Србија тек од 2017. године у континуитету имала ресорно министарство задужено за област заштите животне средине (ZIDZM 2017). Реформски пут Србије, дакле, одликују значајно кашњење за нивоом држава чланица Европске уније (ЕУ), што се огледа и у домену решавања еколошких проблема.

Међутим, генеза развоја информација о еколошким проблемима и изазовима бележи снажан раст за период од последњих десет година. Први пример реченог је планирана градња на стотине мини хидроелектрана (МХЕ), која је почела да се „појављује” у јавности од 2015. године, са врхунцем интересовања јавног мњења од 2017. године. Деловање локалних заједница удружених кроз један вид „покрета” под називом „Одбранимо реке Старе планине”, уз значајну подршку научне заједнице и организација цивилног друштва, подстакло је јавност да открије штетност овог вида производње енергије по животну средину. Поред Старе планине, изградња преко 800 оваквих објеката била је планирана на рекама и потоцима широм Србије (Mišić and Obyedenkova 2022, 687–689; Simonović et al. 2021). Иако се неколико година уназад чинило да се са плановима градње нових МХЕ донекле стало, током 2025. године поново је „оживела” идеја о наставку њихове изградње на реци Студеници. Процеси који су у том правцу покренути изнова су подстакли јавност, а посебно у локалној заједници на реаговање (Spasić 2025; Portal Krug 2025).

Пошто је тема градње МХЕ достигла свој врхунац интересовања јавности у Србији на прелазу из 2019. на 2020. годину, током грејне сезоне, на значају почиње да добија и питање квалитета ваздуха. Активности грађанског мерења квалитета ваздуха кроз мреже активиста на локалном нивоу указале су да се поред познатих индустријских средина (попут Бора, Смедерева, Обреновца) и друге средине налазе заправо у веома неповољном положају (Tasić et al. 2023; Zelena Srbija 2024). Слично теми МХЕ, из године у годину, јавност у Србији се и са темом загађења ваздуха ближе упознавала (кроз прекорачења дозвољених граница за различите материје и ризицима по здравље), чему је у великој мери допринело деловање ОЦД посебно на локалном нивоу. Поред тога, савремени дигитални алати информисања у виду мобилних апликација ЕрКер (*AirCare*), иксЕко (*xEco Vazduh*) и Ајкјуер ЕрВижуал (*IQAir AirVisual*),¹ омогућили су информације грађанима у реалном времену о загађености ваздуха (Spasojević 2022a, 210). Описани чиниоци, уз различите пројектне активности на локалу, довели су до високог позиционирања ове теме у јавности за кратко време и подстакли су институције на додатно деловање (Arežina and Spasojević 2022). На темељима свести која се развила о постојању еколошких проблема – МХЕ и загађење ваздуха – тема рударења стратешког ресурса (литијум у области Јадра) довела је еколошке теме током 2024. године поновно у сам врх медијског извештавања. Истраживачке активности на терену од стране компаније Рио Тинто (*Rio Tinto*) кроз пројекат „Јадар”, кулминирале су масовним протестима у којима су активисти и грађани заправо интегрисали различите еколошке проблеме (Pešić and Vukelić 2025, 105–109). Недуго затим, у јавности су откривени планови за истраживање различитих рудних ресурса у бројним местима у Србији (Marković 2022). Треба нагласити да је рударење литијума у

¹ Више о самим апликацијама и њиховом функционисању, те доступности података, може се проверити на званичним интернет страницама или преузимањем апликација.

више наврата последњих година имало „топло-хладно” фазе, односно обуставе, те поновна покретања пројекта, што је сваки пут изнова активирало јавност (Balkan Green Energy News 2024).

Када су у питању ОИЕ, на територији Војводине су током 2015. и 2016. године у рад пуштени први ветропаркови, што се сматра полазном основом енергетске транзиције у Србији. Институције у Србији су кроз процес усклађивања са политикама ЕУ у области енергетике посредством Енергетске заједнице и кроз све веће интересовање инвеститора, почели да препознају значај енергетске транзиције (Spasojević 2022b, 36–37, 43–44). Након отварања ветропаркова у Јужном Банату, уследио је благи пад отварања нових постројења током 2020–2024. године, при чему је тај период обележило окретање и ка развоју соларних потенцијала. Иако са кашњењем у односу на ЕУ, отпочело је стварање основе за улагање, али и пружање прилике грађанима да постану прозјумери електричне енергије из соларних потенцијала (Ђуришић и Шкрбић 2022, 3–6), међутим ни то није довело до веће диверзификације енергетског система. Република Србија се и данас у највећој мери ослања на енергију која се добија из термоелектрана (као и ТЕ-ТО постројења) 65,24%, старе велике хидроелектране чине удео од 29,74%, док су остали ОИЕ у збиру на око 5% (AERS 2025, 26–27).

Описани проблем је утолико значајнији уколико се анализирају истраживања јавног мњења у Србији у претходних неколико година. На пример, према истраживању које су спровели Гаљак и Будић, грађани у Србији су негативно оцењивали фосилна горива (просеци су били – угаљ око 2,20, нафта 2,16, аиолебољејестајао самоприроднигасапросечном оценом 3,23). Насупрот томе, перцепција ОИЕ (просечне оцене – ветар 3,83 и солар 4,03) јасно указује да јавност све више преферира подршку чистијим изворима енергије (Galjak and Budić 2024, 5–6, 9). Такође, према подацима годишњег истраживања УНДП Србија (*United Nations Development Programme*) и агенције ЦеСИД током 2025. године, грађане

Србије највише брину конкретни еколошки проблеми попут загађења ваздуха, дивљих депонија, квалитет вода, климатских промена и др. Више од три четвртине грађана сматра да је привреда и индустрија најодговорнија за то што је ваздух загађен – 77%, док 57% верује да ће климатске промене у будућности бити још већа опасност (UNDP Србија 2025). На крају, у годишњим истраживањима Кривне организације младих Србије (КОМС), заинтересованост за тему животне средине била је високо позиционирана, те су у периоду од 2021. до 2025. године млади ову тему истицали са распоном од 35,1% до 53,4% одабира (Stojanović, Ivković i Kalićanin 2025). Деловањем грађана и цивилног сектора, те афирмацијом појединих тема у јавности и политички актери су препознали њихов значај за друштво (Spasojević 2021). Након вишегодишњег непостојећег или „маргиналног” учешћа, од избора за одборнике Градске скупштине Београда и Народне скупштине Србије 2022. године, по први пут су актери који су директно усмерени на еколошке теме успели да остваре двоцифрени број представника у овим телима (Simić i Spasojević 2022, 151–152).

На илустровани развој свести и информисаности јавности у Србији о различитим еколошким, енергетским и климатским темама, највећи утицај имали су научне заједнице, ОЦД, активисти и медији. Међусобном сарадњом ових актера описане теме стекле су висок степен популаризације код различитих старосних категорија и критичко промишљање о постојећим проблемима се појачало (Spasojević 2022a, 209–211). Штавише, деловањем различитих ОЦД на локалном нивоу, као и еколошких активиста, посебно се подстакао развој информисаности и друштвеног учешћа грађана у мањим срединама (Vukelić, Petrović, and Kukuridi 2021). Још један чинилац који је позитивно деловао на информисаност јавности јесте настанак уско специјализованих портала који се баве истраживањима и извештавањем у еколошким, енергетским и климатским темама као што су *Клима101*, *Балкан Грин Енерџи Њуз* (*Balkan Green Energy News*) и *Енергетски портал* (Spasojević

2022а, 209), а од скорије и портал *Зелена Србија* у склопу агенције *Бета*. Извештавања ових портала су често дељена од стране тзв. мејнстрим медија, при чему је освешћивање јавности додатно подстакнуто и садржином текстова (нагласак је на анализама стручњака из различитих научних области). Посебан допринос у информисању јавности о постојању различитих еколошких проблема имају и медији усмерени на истраживања проблема на локалном нивоу. Готово по правилу, они покрећу еколошка и социјална питања, откривају проблеме и захтевају одговорност институција, а њихов рад се сусреће са бројним политичким, економским и институционалним притисцима. Грађани на локалне медије гледају као на „јавне сервисе”, пошто они могу постићи значајне помаке у откривању злоупотреба и решавању хитних проблема (па и еколошких), али ретко успевају да дугорочно и проактивно утичу на јавне политике и квалитет живота у заједницама (Krstić 2022). Препознавање значаја бављења еколошким и климатским темама није ограничено на специјализоване портале и локалне медије. На пример, анализа медијског извештавања о овим темама за период 2018–2021. године указала је да оне бележе постепени раст заступљености, што имплицира да у ранијем периоду нису биле у значајнијој мери присутне. Ипак, медији су из године у годину све више препознавали њихов значај, уводећи нове теме и подтеме. Такође, значајан део садржаја био је преузет од домаћих и међународних новинских агенција, што указује на потребу за већим бројем новинара који би се специјализовали за извештавање о еколошким и климатским питањима (Spasojević i Milović 2021).

Опште узев, улога медија је да информишу јавност, али они неретко могу изазвати одређени вид „моралне панике”, на шта је указала анализа извештавања медија током 2024. године у контексту протеста против рударења литијума (Tasić 2024, 156–159). Прецизније, *Ало* и *Информер* користе се сензационалистичким и помпезним насловима у циљу представљања протесног деловања као друштвено дестабилизујућег. Наспрам њих су *Н1* и *Данас*, који фокус

стављају на последице које би пројекат Јадар имао по животну средину, али уз такође присутне облике моралне панике у нешто мањем обиму. На крају, *Политика* и *Блиц* такође се користе наративима који у различитим опсезима садрже моменте моралне панике о протестима, што свеукупно, према Тасићевој, може довести до појаве веће поларизације у друштву. Самим тим, значај медија у информисаности јавног мњења се не може преценити. Међутим, потребно је уважити стално присутан ризик од поларизације друштва услед медијског ширења емотивно шаржираних порука. Управо је овај однос између користи и штете који медији могу донети развоју свести о еколошким питањима био предмет деценијске анализе описане у даљем тексту.

СТРУКТУРА ИСТРАЖИВАЊА И АНАЛИТИЧКА СТРАТЕГИЈА

Методолошка поставка истраживања обухвата неколико сегмената. Прво, узорак истраживања чине званичне интернет странице три национална медија: *Блиц*, *Данас* и *Политика*. Њихов одабир заснован је на испуњењу следећих критеријума: континуитет интернет деловања у периоду 2015–2025, постојање претраживе и систематизоване архиве, висока продукција текстова, популарност у јавном мњењу (Newman et al. 2025), и различити уређивачки и политички профили који омогућавају поређење дискурса. Прецизније, ова комбинација медија обухвата заступљеност критички оријентисаног и аналитичког дневног листа (*Данас*), масовног и популарног портала (*Блиц*) и најстаријег новинског листа кога карактерише институционално-формални дискурс извештавања (*Политика*). На крају, одабрани медији имају деценијско (поједини и вишедеценијско) деловање у процесу извештавања грађана у Србији, а уз то сви медији имају и штампана и електронска издања.

Друго, одабрани временски интервал анализе је у складу са налазима описаних истраживања о појачаном

интересовању јавног мњења Србије за еколошке проблеме и теме у овом периоду. С друге стране, просторно ограничење наше анализе подразумева да се узоркован садржај односи на Републику Србију и њене грађане.

Треће, претрага интернет портала заснивала се на следећим кључним речима: мини хидроелектране (МХЕ), загађење ваздуха/аерозагађење и литијум (њихови граматички и стилистички облици су дефинисани уз помоћ уредништва анализираних медија). Ови појмови су омогућили обухватање свих домена предмета нашег истраживања, али су истовремено и довољно специфични да омогуће прецизну претрагу и квалитетан корпус јединица. Прецизније, кључне речи су одабране тако да покрију конкретне еколошке проблеме који су привукли пажњу јавности, а који се узгред могу сортирати у три подгрупе и то: конкретан еколошки проблем (загађење ваздуха), обновљиве изворе енергије (МХЕ) и стратешке ресурсе (литијум). Истовремено, ове кључне речи обухватају три кључна елемента (ваздух, воду и земљу) која су имплицитно присутна у дискусији о општим феноменима као што су угроженост животне средине, климатске промене и енергетска политика. Наслови који су прихваћени након претраге задовољили су следеће критеријуме: објављени су у периоду од **1.1.2015.** до **31.12.2025.** године, експлицитно садрже дефинисане кључне речи (или појмове који су нераскидиво повезани са њима), припадају формату новинарског чланка (изузети су интервјуи и други видео садржаји) и доступни су у онлајн форми.

Четврто, анализа наслова је вршена на принципима тематске анализе (Braun and Clarke 2006). У питању је индуктивни метод анализе садржаја са највећим степеном слободе, што значи да су издвојене теме настале на сировим подацима, уз минимално учешће истраживачког искуства и постојеће теоријске основе. Сама анализа је била ступњевита. Први корак је подразумевао темељно упознавање са материјалом и новинарским стилем писања. Након тога, аутори су независно развили иницијални скуп

кодова, који су кроз дискусију ревидирани у коначну кодну шему, за сваки медиј понаособ. На крају, издвојене су теме које обухватно и смислено систематизују листу кодова, при чему су се аутори изнова враћали сировим подацима како би уочили потенцијалне превиде у садржајима.

Пето, квантитативни аспект истраживања заснован је на упоредној анализи учесталости узоркованих наслова. Лонгитудинални дизајн (анализа деценијског тренда извештавања) омогућио је детаљнији увид у временску динамику учесталости за сваки анализирани медиј, пратећи и трендове раста извештавања у контексту активности цивилног друштва које су у претходном делу радНа крају, комбинација квантитативног и квалитативног аспекта истраживања се односи на интеграцију налаза: које издвојене теме (а тиме, посредно, стилови извештавања) представљају доминантне тј. најучесталије садржаје које анализирани медији пласирају и да ли је овај однос функција времена.

РЕЗУЛТАТИ

Пре детаљнијег извештавања о налазима студије, потребно је дати неколико општих напомена. Рестриктивна стратегија узорковања није довела до потпуног елиминисања неподобних наслова: сва три новинска листа садржала су значајан удео недоречених и вишесмислених наслова који се нису могли тематски обрадити, а који су задовољавали критеријуме узорковања нпр. „Због градње мале хидроелектране у Ракити могла би да се умеша и Европа” (Јанаčković 2020). Није могуће закључити да ли се разлог налази у агенди ових медија да „замагле” дискусију о еколошким темама или је у питању просто слобода новинарског стила писања. С друге стране, наслови који су се могли смислено организовати често су били вишеструко кодирани тј. богати значењима. То значи да код сва три анализирана медија постоји дискрепанција између апсолутног броја узоркованих наслова по одређеној кључној

речи и релативне заступљености издвојених тема. Треба напоменути и да је стилистичка специфичност наслова у листу *Блиц* доминантна употреба психички потресних речи, вероватно у циљу скретања пажње читалаца на наслов и наглашавања његове поруке. Преостала два листа су се најчешће задржавала на употреби неутралнијег речника.

На макро нивоу квантитативне анализе, примећен је општи тренд извештавања о три кључна еколошка аспекта. Иако је распон анализе обухватио период од 2015. до 2025. године, укупан број доступних наслова по претрази био је изразито „сиромашан” када су почетне године анализе у питању. Уз то, може се запазити и изражена заступљеност одређених кључних речи/тема у појединим годинама. Описани тренд је у складу са налазима претходних истраживања (нпр. Спасојевић и Миловић 2021), пошто упоредна анализа заступљености наслова показује да се истраживани дневни листови готово уопште нису бавили еколошким изазовима Србије пре него што неки од њих није доспео у жижу јавности.

Што се тиче конкретних поређења дневних листова по кључним речима, издвојено је неколико значајних правилности. Наиме, трендови изражености извештавања о МХЕ су релативно слични између сва три листа. Прецизније, врхунац извештавања је у 2019. години, при чему сва три листа имају мање више упоредив укупан број наслова за све анализирани године (видети Графикон 1).

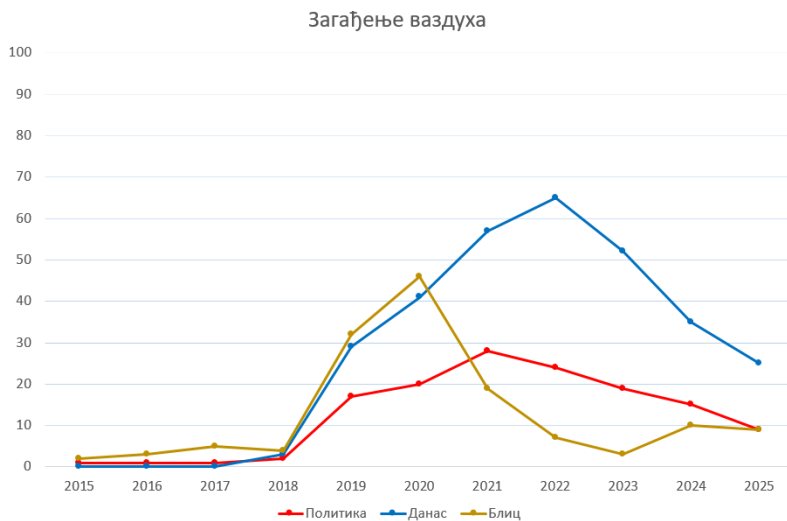
Графикон 1. Број издвојених наслова у дневним листовима по кључној речи „мини-хидроелектране”

Извор: Обрада аутора

Насупрот томе, загађење ваздуха је највише обрађено кроз распон између 2020. и 2022. године, за сва три листа узета заједно. Може се, дакле, претпоставити да је постојала смена заступљености извештавања – од МХЕ ка загађењу ваздуха. Такође, приметан је и већи број наслова у *Данасу* у односу на друга два дневна листа. На крају, треба нагласити да аерозагађење све до 2024. године одржава колику-толику присутност, што се, макар делимично, може објаснити „сезонском” заступљеношћу ове теме – грејна сезона је период најизраженијег загађења ваздуха (видети Графикон 2).

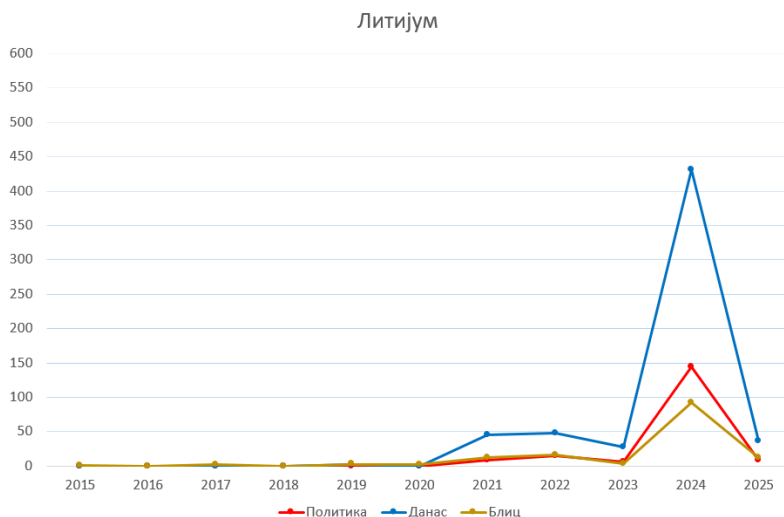
Графикон 2. Број издвојених наслова у дневним листовима по кључној речи „загађење ваздуха”

Извор: Обрада аутора

На крају, још један аргумент за промену популарности кључних речи и еколошких изазова повезаних са њима је видљив на Графикону 3. Наиме, извештавање о пројекту рударења литијума у долини Јадра свој апсолутни врхунац доживљава 2024. године, при чему дневни лист *Данас* многоструко више извештава о овој теми у односу на друга два медија. Другим речима, о еколошким последицама рударења је извештавано готово искључиво у контексту јавне расправе о конкретном примеру.

Графикон 3. Број издвојених наслова у дневним листовима по кључној речи „литијум”

Извор: Обрада аутора

Након упоредне анализе фреквентности извештавања три медија, потребно је рећи нешто више о основним порукама које ови медији омасовљују.

ТЕМАТСКА АНАЛИЗА

Дневни лист *Политика* *Мини-хидроелектране*

Истраживачи су издвојили три робусне теме које чине окосницу дискурса на тему МХЕ, при чему један наслов није био уклопив. Прва тема се може назвати као *стање ствари „на терену”* пошто је карактеришу сведени наслови који истичу фактицитете (број планираних локација изградње, последице по конкретну реку и слично). Друга издвојена тема се односи на *вишезначну улогу државе* пошто издвојени

наслови истичу опрез политичких челника и регулативе везане за изградњу МХЕ, санкције услед малверзација, али и чињеницу да Република Србија подстиче овај вид производње електричне енергије. Трећа издвојена тема јесте *противљење јавног мњења*, пошто наслови који су увршћени у ову тему истичу различите протесте против изградње МХЕ и сукобе који могу ескалирати из оваквих друштвених акција.

Што се тиче квантитативног аспекта, од укупно 36 узоркованих наслова, прва тема је обухватила четири наслова (око 11%), друга тема 14 наслова (око 39%), а трећа 17 наслова (око 47%). Самим тим, може се закључити да је дискурс о МХЕ у листу *Политика* концентрисан на незадовољство јавног мњења поводом овог облика производње енергије, с једне стране, и различитих корака које политички челници и државни органи предузимају како би се максимизовала корист од МХЕ, њихови негативни ефекти свели на минимум, с друге. Може се рећи да постоји „дијалог” (видети: Bakhtin 1981) између ове две теме: на противљење јавног мњења, политички актери одговарају умирујуће, наглашавајући одговоран приступ овом проблему.

Загађење ваздуха

Извештавање о аерозагађењу у дневном листу *Политика* се може груписати у три тематске целине, при чему 11 наслова од узоркованих 123 (око 9%) нису били уклопиви. Прва тема може се дефинисати као *мере за бољи ваздух у Србији*, пошто у себи садржи наслове који наглашавају међународне, националне и локалне правне регулативе, општа улагања у смањење аерозагађења, као и улагања у одређене технологије. Друга издвојена тема се односи на *скретање пажње тј. подизање свести о аерозагађењу*. Ову тему карактерише указивање на значај загађења ваздуха и пратећих ризика, извештавање о технологијама за његово праћење, као и наслови о протестима као виду друштвене акције у циљу побољшања квалитета ваздуха. Последња издвојена тема се

односи на *квалитет ваздуха у Србији*. У ову тему сврстани су наслови који извештавају о општем (не)квалитету ваздуха у односу на Србију и свет, као и о различитим разлозима за такво стање. Такође, ову тему карактерише повећана афективна шаржираност речника извештавања.

Што се тиче компаративне анализе заступљености тема, степен аерозагађења је обрађен кроз 61 наслов (око половине узорка наслова), подизање свести заузима око 27% (33 наслова), док су различите стратегије побољшања квалитета ваздуха приказане кроз 22 наслова (око 18%). Самим тим, може се закључити да лист *Политика* негује један мање-више хомоген дискурс о квалитету ваздуха. У њему доминира извештавање о аерозагађењу, при чему наслови који указују на значај овог проблема и различитих системских корака у његовом разрешавању читаоцима недвосмислено указује да је у питању озбиљан проблем који опстаје и ка коме су усмерени значајни ресурси.

Литијум

Истраживачи су систематизовали наслове у четири општије теме, при чему је 19 од узоркованих 176 наслова (око 11%) неуклопиво у њих. Прву тематску целину је могуће окарактерисати као „реални” *контекст* пошто су наслови сврстани у ову тему извештавали јасно и неутралним речником о појединостима везаним за рударење литијума – правне одлуке, статус пројекта „Јадар”, динамика истраживања налазишта и слично. Друга издвојена тема јесте *значај и корист рударења литијума* и обухвата наслове који наглашавају економске и геополитичке предности рударења, позитивне и/или „умирујуће” ставове политичких челника и других релевантних актера, као и поштовање свих стандарда приликом експлоатације тј. свођење негативних последица на минимум. Трећа тема се може дефинисати као *делегитимизација противљења рударења* пошто је основна карактеристика наслова који су увршћени у ову тему

побијање аргументације против рударења литијума кроз дискредитацију појединих политичких актера, наглашавање апсурдности опште забране рударења, али и истицање страних утицаја на одлучивање о рударењу литијума. Последња издвојена тема се односи на *став јавног мњења Србије* у вези са рударењем литијума. У питању је тема која у себи садржи наслове који јасно извештавају о незадовољству грађана (нпр. протести) и различитих друштвених актера, као и наслове који уопштено говоре о значају уважавања мишљења народа за тему од националног значаја.

Опште узев, дискурс о рударењу литијума у листу *Политика* садржи мање-више јасно подржавајући став за рударење литијума у Србији. У прилог оваквом закључку говори узајамно подржавајући однос између друге и треће теме (нагласак на користи рударења и штетности противљења истом), као и реторичка стратегија примећена приликом узорковања: наслови који говоре афирмативно или неутрално о рударењу литијума у Србији често садрже епистемичке ауторитете као што су научна и образовна елита Србије. Другим речима, може се закључити да је рударење литијума у Србији, по листу *Политика*, просто политизација еколошког питања, а не његова чињенична проблематизација.

У прилог реченом говори и заступљеност издвојених тема – друга тема обухвата 47 наслова (око 27%), а трећа 40 наслова (скоро 23%). Могуће је претпоставити да се описаној дијади теме које се односе на контекст догађања (40 наслова, скоро 23%) и ставове грађана (18 наслова, око 10%) заправо не супротстављају, пошто наслови у њима наглашавају поступке друштвених институција и уважавање ставова јавног мњења (протести, као експлицитни вид противљења јавности рударењу, представљају непуних 6% узорка наслова и приказани су доминантно у контексту борбе за политичку власт). Поједностављено, може се претпоставити да је дневни лист *Политика* имао јасну агенду извештавања на ову тему.

Дневни лист Данас Мини-хидроелектране

Узорковани наслови (њих 79) су се јасно груписали у две основне теме (изузев 6 наслова, око 8%). Прва тема (око 71% тј. 56 наслова је обухваћено њом) представља *противљење изградњи МХЕ*. У питању су наслови који извештавају о протестима, петицијама и сличним друштвеним акцијама, али и о правним иницијативама и корацима појединаца, група и надлежних институција који, готово по правилу, за исход имају забрану изградње МХЕ или њено стављање ван функције. Друга тема, заступљена у 23 наслова (око 29% узорка), односи се на различите *негативне аспекте МХЕ*. У питању су наслови који фокус стављају на штету по животну средину и друштво, зараду појединаца, као и упитну улогу државних челника и различитих друштвених и међународних институција у стварању и одржавању проблема изазваних изградњом МХЕ.

Узете заједно, две издвојене теме чине срж монолитног и концизног дискурса дневног листа *Данас* о МХЕ. Прецизније, у питању је доследно извештавање о штетности овог вида производње енергије, при чему је могуће направити паралелу између утицаја МХЕ и мотива актера који имају користи (или макар немају штете) од њих. Истовремено, узорковани наслови стварају утисак потпуно уједињене јавности у њеној борби против изградње МХЕ. Самим тим, у питању је недвосмислени, „црно-бели” приказ озбиљног енергетског и еколошког питања.

Загађење ваздуха

Истраживачи су дефинисали две робусне тематске целине, од чега 25 наслова није било могуће уклопити (око 8% узорка од укупно 307 наслова). Прва и убедљиво доминантна тема може се дефинисати као *проблем квалитета ваздуха у ужем смислу* пошто наслови обухваћени овом

темом (њих 216 тј. око 70% узорка) садрже различите фактицитете о мониторингу аерозагађења, његовом степену (по правилу, великом), узроцима (нпр. индустрија) и здравственим последицама. Поједностављено, ова тема чини основу дискурса и за циљ има подизање свести о значају и изражености овог еколошког проблема. Друга издвојена тема, присутна у 72 наслова (око 23% узорка) се односи на различите *(не)одговарајуће (не)институционалне одговоре* на загађење ваздуха. У питању је целина коју карактеришу неформални облици друштвеног деловања (протести, уградња пречишћивача ваздуха, указивање на значај аерозагађења и давање смерница за понашање и слично), као и поступци државних институција и других релевантних актера у циљу смањења аерозагађења (улагања, закони, седнице, казне итд.). Наслови обухваћени потоњом темом су својствени по израженој критичкој позицији о аерозагађењу – готово по правилу, кривица се приписује надлежним институцијама услед пропуста у борби са овим еколошким проблемом. Самим тим, дискурс о аерозагађењу у дневном листу *Данас* је, иако нијансиран, концизан и недвосмислен – загађење ваздуха у Србији је озбиљан еколошки проблем без задовољавајућих решења (издвојени национални ресурси су недовољни и/или лоше искоришћени).

Литијум

Кроз анализу 591 узоркована наслова, истраживачи су издвојили четири теме које чине окосницу дискурса дневног листа *Данас* о рударењу литијума у Србији (109 наслова тј. око 18% није се могло тематски уклопити). Прва издвојена тема, која чини око 13% узорка (уочена у 78 наслова) се односи на *разумевање утицаја рударења литијума*. У питању су наслови који у први план стављају негативне аспекте рударења и потребу за уважавањем става народа и друштвеним дијалогом на ову тему, „под патронатом” струке. Друга тема, присутна у 122 наслова (скоро 21% узорка), се

односи на *статус пројеката рударења*. Њу карактеришу наслови који извештавају о просторним плановима, улагањима и различитим политичким и правним корацима о судбини пројеката експлоатације (забране, седнице, одлуке надлежних органа итд.). Трећа тема, разрађена кроз 258 наслова (скоро 44%), односи се на *различите облике противљења рударењу литијума*. У питању су наслови који експлицитно извештавају о друштвеним акцијама (нпр. протести) против рударења по целој Србији, ређим примерима противљења страних актера, као и критикама заговорника експлоатације литијума и отпужби за њихову малициозност у поступцима и мотивима везаним за рударење. Последња издвојена тема, конкретизирана у 95 наслова тј. око 16% узорка, представља негацију претходне теме, пошто се односи на *заговарање рударења литијума*. Прецизније, у питању су наслови који указују на економске користи рударења, могућност безбедне експлоатације руда, наглашену заинтересованост страних актера за овај подухват, као и на различите примере делегитимизације појединаца и група који се противе рударењу литијума у Србији. Заједничка одредница поменутог „дијалога” јесте његова изразита политизација. Наиме, и трећа и четврта тема у први план стављају политичке актере и њихове супротстављене позиције. Овај податак је посебно значајан услед већинског удела ових тема у узорку наслова. Могуће је, стога, закључити да је дискурс дневног листа *Данас* у контексту рударења литијума високо заступљен и нијансиран. Међутим, ове особине се налазе „у другом плану” у односу на политичку борбу, готово по правилу, против рударења.

Дневни лист *Блиц* Мини-хидроелектране

Истраживачи су 63 узоркована наслова груписали у две робусне тематске целине, изузев пет (око 8%) претерано

специфичних и/или вишесмислених наслова. Прва издвојена тема (присутна у 32 наслова тј. око 51% узорка) покрива наслове који на различите начине указују на *опасност изградње МХЕ*. У ову тему спадају наслови који извештавају о еколошким и друштвеним ризицима овог вида производње електричне енергије, као и наслови који скрећу пажњу на регулативу на локалном и националном нивоу (превасходно забране) које би требало да спрече и/или минимизују штетне последице МХЕ. Друга издвојена тематска целина, примећена у 35 наслова (око 55% узорка), односи се на различите облике *противљења јавног мњења* поводом изградње МХЕ у Србији. У питању су наслови који извештавају о различитим облицима протеста и сукоба, с једне, и нагласку на малициозности актера који су за изградњу ових енергетских објеката, с друге стране. Другим речима, ова тема илуструје незадовољство народа и истовремено га оправдава приписивањем негативних особина појединцима и групама које се залажу за МХЕ. Ове теме чине „два лица” хомогеног дискурса кога негује дневни лист *Блиц*. У питању је, дакле, доследно извештавање о негативним аспектима изградње МХЕ – њихов повод за изградњу је богаћење појединаца, ефекат на природу је поражавајући и једино решење које се нуди у овом дискурсу јесте „стајање на пут” (физички и правно) овом виду производње електричне енергије.

Загађење ваздуха

Од узоркованих 140 наслова, њих 11 (око 8%) се нису могли смислено груписати у следеће тематске целине. Прва тема, присутна у 97 наслова тј. око 69% узорка, односи се на *квалитет ваздуха у Србији*. У питању су наслови који извештавају о мерењу (не)загађености ваздуха, узроцима таквог стања и подацима, општем значају и последицама који аерозагађење има за друштво, као и индивидуалним препорукама за минимизирање штетних последица овог проблема. Друга тематска целина (примећена у 34 наслова

тј. око 24% узорка) представља *одговор институција и грађана Србије* на аерозагађење. У питању су наслови који извештавају о друштвеним акцијама (нпр. петиције мештана), регулативама, препорукама, трошковима и улагањима државе у циљу смањења аерозагађења, али и пропустима надлежних у овим покушајима.

Самим тим, дискурс о аерозагађењу у дневном листу *Блиц* одликује монолитна структура: у питању је озбиљан и хронични национални проблем чије решење у скоријем року није извесно. Прецизније, нагласак је стављен на извештавања о загађености ваздуха, као и здравственим и фискалним последицама таквог стања. Лонгитудинални аспект аерозагађења не постоји, већ се у овом дискурсу квалитет ваздуха третира као „замрзнут у времену”. Стога, основна конотација извештаваних индивидуалних, групних и институционалних мера које се предузимају јесте неизвесност услед одсуства информација о њиховој краткорочној, средњерочној и дугорочној делотворности.

Литијум

Извештавање дневног листа *Блиц* о рударењу литијума у Србији је груписано у три робусне теме, изузев 17 наслова (око 12% од укупно 144). Прва издвојена тема (присутна у 28 наслова, око 19% узорка) односи се на *позитивни потенцијал литијума* за Србију. У питању су наслови који наглашавају економску корист, стручан и одговоран приступ експлоатацији, као и нагласак приоритету безбедности животне средине од стране релевантних актера. Друга значајна тематска целина (присутна у 29 наслова, око 20% узорка) представља *политизацију експлоатације литијума*. Наиме, наслови обухваћени овом темом у први план стављају међусобне оптужбе политичких челника у Србији тј. дискредитације и делегитимизације власти, опозиције и/или противника рударења, као и (де)стабилизујући утицај страних држава и интереса. Другим речима, основни аспект

ове теме јесте скретање пажње са озбиљног еколошког и економског питања, од стране (интер)националних челника, зарад преиспитивања политичког *status quo*. Последња, убедљиво доминантна, издвојена тема (присутна у 87 наслова, око 60% узорка) јесте *контекст рударења литијума*. Прецизније, у питању су наслови који недвосмислено указују на стање пројеката рудника, ефекте испитивања земљишта, правне акте који их регулишу, као и друштвене акције против рударења (и њихове последице).

Узете заједно, три издвојене теме чине окосницу дискурса који је у значајној мери фрагментисан. Слично дневном листу *Политика*, извештавање о општој користи рударења и његовој злоупотреби од стране различитих актера се међусобно допуњују – у питању је стратешка прилика за Србију која се, услед њеног значаја, доводи у питање зарад интереса који не доприносе бољитку друштва. Насупрот томе, оваква порука није „уоквирена” подржавајућим контекстом – истраживања су праћена загађењем, богатство лежишта литијумских руда у Србији је упитно, јавност се противи овом подухвату, а локалне и националне институције махом спутавају планове рударења. Самим тим, читаоцима се не пружа недвосмислена и концизна порука на ову тему, већ је њима „препуштено” разрешавање описаног несклада.

ЗАКЉУЧАК

Основни циљ рада био је пружање увида у временску динамику извештавања домаћих дневних листова о различитим еколошким изазовима Србије, уз нагласак на садржај порука које се пласирају јавности. Уважавајући описани задатак, анализе садржаја наслова су јасно указале да сва три дневна листа излазе из оквира неутралних и чињеничних описа три анализирана еколошка проблема. Овај налаз је у складу са ранијим истраживањима (нпр. Tasić 2024) о ризику да средства масовног информисања заправо могу „замагли” објективну јавну дискусију кроз политизације

одређених тема, употребу емотивно набијеног речника и слично. Друго, сва три анализирана медија показују релативне сличности у динамици извештавања, пошто их карактеришу мање-више исте године врхунца бављења одређеном темом, без обзира на разлике у конкретном степену извештавања. Слична ситуација се може уочити и на нивоу формалне заступљености одређених садржаја: *Блиц*, *Данас* и *Политика* извештавају о чињеницама везаним за одређене еколошке изазове, али пажњу усмеравају и на друштвено разумевање и ношење са њима. Међутим, значење ових општих оквира се разликује између медија. У случају МХЕ, три дневна листа показују највише сличности, пошто указују на објективне ризике њихове изградње и општи друштвени опрез и/или незадовољство према МХЕ. Међутим, разлике долазе до изражаја у случају аерозагађења у Србији: сва три листа јасно указују на његов степен, с тим да дневни лист *Политика* оставља утисак институционалне борбе са овим проблемом, дневни лист *Блиц* остаје недоречен по питању успешности ових поступака, док *Данас* експлицитно дефинише ове покушаје као недовољне и/или неодговарајуће. Врхунац разлика је примећен у случају рударења литијума. На једном екстрему, налази се дневни лист *Политика*, који мање-више систематски заступа експлоатацију. На другом полу, *Данас* доследно оспорава овај подухват. Оба пола су слична у томе што снажно негују политичке импликације и позиције око рударења, посвећујући мање пажње конкретним и „реалним” подацима које би читаоцима помогли да се информишу. У средини овог спектра налази се *Блиц*, чији дискурс није у могућности да интегрише политичке и фактичке елементе експлоатације литијума у долини Јадра.

Значај поменутих резултата је посебно уочљив уколико се иступи из проблематике подизања свести јавног мњења, на шта се овај рад доследно позивао. Прецизније, упоредна анализа дневних листова је јасно указала да средства масовног информисања могу имати сопствену агенду извештавања. Стога, различите реторичке стратегије које политизују

одређено еколошко питање могу постати предмет анализе будућих истраживања (оно што се у овом истраживању може дефинисати као „шум”, а не податак). На описани правац истраживања се надовезује и анализа главних актера у медијском дискурсу. Ко су доносиоци еколошких стратегија, а ко су носиоци њихове легитимности? У каквом су односу политички челници и јавно мњење? Које групе из јавног живота Србије се доследно „прескачу” приликом извештавања (нпр. илегална ромска насеља)? Ово су само нека од питања на која овај рад није могао дати јасан одговор, а која чине неизоставни део обухватне анализе дискурса. На крају, значај овог рада се огледа и у томе што указује на реактивну улогу медија – о различитим еколошким проблемима расправља се, готово по правилу, када је немогуће неприметити њихове штетне ефекте. Самим тим, будућа истраживања могу проблематизовати улогу медија: да ли је могуће да они, од простог известиоца актуелног стања, постану канали превентивног деловања, као и јавни подсетници на нерешене еколошке проблеме.

На овом месту, треба нагласити да овај рад није без својих недостатака. Прво, људски, материјални и временски ресурси су ограничили број медија који ће бити предмет упоредне анализе. Друго, исти узрок налази се и у одсуству испитивања извештавања о другим еколошким темама од националног значаја (депоније, пијаћа вода итд.). Треће, аутори су на више места наглашавали тешкоће тематске систематизације наслова. Могуће је претпоставити да се проблем не крије искључиво у новинарском стилу писања, већ да је и приступ истраживача индуктивној анализи довео до таквог стања. Уважавајући речено, овај рад треба да послужи као позив за обухватнија истраживања еколошког медијског дискурса у Србији. Прецизније, могуће је очекивати да ће лонгитудинална анализа већег броја новинских издања и интернет портала, од стране истраживачких тимова, разрешити (или пак повећати) проблем недоречености наслова, да ће се изоловати додатне робусне поруке тј. теме

(о анализирањем, али и о другим еколошким питањима), те да ће се са већом репрезентативношћу расправљати о аспектима еколошког дискурса медија у Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agencija za energetiku Republike Srbije [AERS] 2025. „Izveštaj o radu Agencije za energetiku za 2024. godinu”. *Agencija za energetiku Republike Srbije*. Poslednji pristup 28. novembar 2025. <https://aers.rs/media/FILES/Izvestaji/Godisnji/Izvestaj%20Agencije%202024.pdf>.
- Arežina, Vera. 2010. *Problem merenja ekološke bezbednosti*. Beograd: MST Gajić.
- Arežina, Vera, and Nenad Spasojevic. 2022. “Environmental Security in the Balkan Region”. In *Contemporary Issues in The Balkans, Middle East, Asia & Africa*, ed. Nesrin Kenar, 53–68. London: IJOPEC Publication.
- Bakhtin, Mikhail. 1981. “Discourse in the novel”. In *The dialogical imagination: four essays by M.M. Bakhtin*, ed. Michael Holquist, 259–422. Austin: University of Texas Press.
- Balkan Green Energy News*. 2024. “Jadar project timeline: a full overview of the most controversial investment in Serbia’s recent history”. *Balkan Green Energy News*. September 20, 2024. <https://balkangreenenergynews.com/jadar-project-timeline-a-full-overview-of-the-most-controversial-investment-in-serbias-recent-history/>.
- Braun, Virginia and Victoria Clarke. 2006. “Using thematic analysis in psychology”. *Qualitative research in psychology* 3 (2): 77–101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa.
- Đurišić, Željko, i Bojana Škrbić. 2022. „Potencijal energije sunca i vetra za strateško planiranje dekarbonizacije proizvodnje električne energije u Srbiji.” *Energija, ekonomija, ekologija* 24 (4): 1–11. DOI: 10.46793/EEE22-4.01D.

- Falkner, Robert. 2016. "The Paris Agreement and the New Logic of International climate politics". *International Affairs* 92 (5): 1107–1125. DOI: 10.1111/1468-2346.12708.
- Galjak, Marko, and Marina Budić. 2024. "Public perceptions of fossil and alternative energy in Serbia Between NIMBYism and nationalism". *Energy Policy* 190: 1–12. DOI: 10.1016/j.enpol.2024.114137.
- Janačković, Branko. 2020. „Zbog gradnje male hidroelektrane u Rakiti mogla bi da se umeša i Evropa”. *Blic*. 1. mart 2020. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/zbog-gradnje-male-hidroelektrane-u-rakiti-mogla-bi-da-se-umesa-i-evropa/h818cy7>.
- Krstić, Aleksandra. 2022. „Lokalni mediji kao nosioci promena: uticaj lokalnog novinarstva na rešavanje socijalnih i ekoloških problema u opštinama u Srbiji”. *Kritika* 3 (2): 205–227. DOI: 10.5281/zenodo.7369673.
- Marković, Miodrag. 2022. „Ko su glavni igrači u biznisu istraživanja ruda u Srbiji”. *BIRN*. 14. jun 2022. <https://birn.rs/ko-su-glavni-igraci-u-biznisu-istrazivanja-ruda-u-srbiji/>.
- Mišić, Mile, and Anastassia Obyedenkova. 2022. "Environmental conflict, renewable energy, or both? Public opinion on small hydropower plants in Serbia". *Post-Communist Economies* 34 (5): 684–713. DOI: 10.1080/14631377.2021.1943928.
- Nadić, Darko. 2012. *Ogledi iz političke ekologije*. Beograd: Čigoja štampa.
- Newman, Nic, Amy Ross Arguedas, Craig T. Robertson, Rasmus Kleis Nielsen, and Richard Fletcher. 2025. "Reuters Institute Digital News Report 2025". Reuters Institute. Last access Janury 15, 2026. https://sanef.org.za/wp-content/uploads/2025/06/Digital_News-Report_2025.pdf.
- Pešić, Jelena, i Jelisaveta Vukelić. 2025. "Transnationalization vs. Eco-Nationalism: Discursive Framing of Environmental Struggles in Serbia". In *Contentious Politics in the Transnational Arena*, eds.

- Chiara Milan and Aron Buzogány, 101–122. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-031-86209-0_5.
- Portal Krug*. 2025. „Bitka za reku Studenicu: Meštani i aktivisti traže UNESCO zaštitu svetske baštine od MHE projekata”. *Portal Krug*. 24. novembar 2025. <https://www.krug.rs/bitka-za-reku-studenicu-mestani-i-aktivisti-traze-unesco-zastitu-svetske-bastine-od-izgradnje-mhe-projekata/>.
- Simić, Savo, i Nenad Spasojević. 2022. „Zeleni u političkom životu Republike Srbije: od nominalnog preko marginalnog ka izbornom akteru”. U *Perspektive političkih nauka u savremenom društvu*, ur. Andrea Matijević i Nenad Spasojević, 137–162. Beograd: Institut za političke studije.
- Simonović, Predrag, Ratko Ristić, Vukašin Milčanović, Siniša Polovina, Ivan Malušević, Boris Radić, Tamara Kanjuh, Ana Marić, and Vera Nikolić. 2021. “Effects of run-of-river hydropower plants on fish communities in montane stream ecosystems in Serbia”. *River Research and Applications* 37 (5): 722–731. DOI: 10.1002/rra.3795.
- Spasić, Vladimir. 2025. „Više od 200 naučnica i naučnika potpisalo apel protiv gradnje MHE Studenica S4 – Gradina”. *Balkan Green Energy News*. 27. mart 2025. <https://balkangreenenergynews.com/rs/vise-od-200-naucnica-i-naucnika-potpisalo-apel-protiv-gradnje-mhe-studenica-s4-gradina/>.
- Spasojević, Nenad. 2021. „Da li raste uloga zelenih partija i pokreta pred nastupajuće izbore u Srbiji?” *Klima101*. 1. jul 2021. <https://klima101.rs/zeleni-pokreti-u-srbiji-izbori/>.
- Spasojević, Nenad. 2022a. „Primena kvalitativnih i kvantitativnih istraživačkih metoda u ispitivanju javnog mnjenja o problemu aerozagađenja u Republici Srbiji”. *Politička revija* 72 (2): 203–223. DOI: 10.22182/pr.7222022.12.
- Spasojević, Nenad. 2022b. „Uloga Agencije za energetiku Republike Srbije u regulaciji energije iz obnovljivih izvora

- studija slučaja vetropark ‘ČIBUK 1’”. *Administracija i javne politike* 17 (1): 33–56. DOI: 10.22182/ajp.1712022.2.
- Spasojević, Nenad. 2022c. „Zelene partije u Republici Srbiji – ideja bez kontinuiteta”. U *Trideset godina od obnove višestranačja u Srbiji: iskustva i perspektive*, ur. Nikola Mladenović i Petar Matić, 276–294. Beograd: Institut za političke studije.
- Spasojević, Nenad, i Nemanja Milović. 2021. „Koliko mediji u Srbiji izveštavaju o klimatskim promenama?” *Klima 101*. 24. jun 2021. <https://klima101.rs/mediji-izvestavanje-klimatske-promene/>.
- Stojanović, Boban, Aleksandar Ivković, i Boris Kaličanin. 2025. *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Srbiji – 2025*. Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije.
- Tasić, Tamara. 2024. “Moral panic in the narratives of online media in Serbia”. *SCIENCE International journal* 3 (4): 155–160. DOI: 10.35120/sciencej0304155t.
- Tasić, Viša M., Aca V. Božilov, Nikola Z. Mišić, Dušan B. Topalović, Ivana S. Randelović, Nikola S. Mirković, and Vladan V. Kamenović. 2023. “A portable air quality monitor based on low-cost sensors”. *Thermal Science* 27 (3B): 2309–2319. DOI: 10.2298/TSCI220118107T.
- Todić, Dragoljub. 2021. „Klimatske promene – globalni činilac međunarodnih odnosa i liderske ambicije Evropske unije”. U *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije KOVID 19*, ur. Nevena Stanković, Dragana Dabić, i Goran Bandov, 59–76. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. DOI: 10.18485/iipe_postkovid.2021.ch3.
- UNDP Srbija. 2025. „Kvantitativno istraživanje javnog mnjenja u Srbiji o životnoj sredini i klimatskim promenama”. *UNDP Srbija*. 8. maj 2025. <https://www.undp.org/sr/serbia/publications/kvantitativno-istrazivanje-javnog-mnjenja-u-srbiji-o-zivotnoj-sredini-i-klimatskim-promenama>.

- United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC], FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1 (2015), Adoption of The Paris Agreement on 12 December 2015.
- Vukelić, Jelisaveta, Mina Petrović, and Ana Kukuridi. 2021. “Environmental Activism in Serbia: Challenges to Cooperation Between Professional and Grassroots Organisations”. *Balkanologie* 16 (2): 1–17. DOI: 10.4000/balkanologie.3485.
- Wiatros-Motyka, Małgorzata, and Kostantsa Rangelova. 2025. “Global Electricity Mid-Year Insights 2025”. Last Accessed November 26, 2025. *EMBER*. <https://ember-energy.org/app/uploads/2025/10/Global-Electricity-Mid-Year-Insights-2025-PDF.pdf>.
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o ministarstvima [ZIDZM], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 62/2017.
- Zelena Srbija. 2024. „Građanski monitoring: Od 79 opština u Srbiji vazduh zagađen u 47”. *Beta*. 27. novembar 2024. <https://beta.rs/content/215398-gradanski-monitoring-od-79-opstina-u-srbiji-vazduh-zagaden-u-47>.

Miloš Jevtić*

Institute for Political Studies, Belgrade

Nenad Spasojević**

Institute for Political Studies, Belgrade

ENVIRONMENTAL DISCOURSE OF THE MEDIA IN SERBIA***

Resume

The authors of this paper examine the ways in which the media in Serbia have reported on environmental issues, with the aim of identifying their frequency, content structure, and dominant themes in the headlines of print newspapers and online news portals. The relevance of the selected topic is grounded in public opinion research, which has consistently demonstrated a growing level of public interest in issues related to environmental degradation. In other words, environmental problems, climate change, and energy transitions – albeit in different forms and to varying degrees – have gained increasing prominence within the Serbian public sphere. Accordingly, a content analysis was conducted on a sample of articles published in various print media outlets and online portals over the period from 2015 to 2025. The selected time frame enabled insight into

* E-mail address: milos.jevtic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3913-8993.

** E-mail address: nenad.spasojevic@ips.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-8677-3834.

*** This article was created as a result of scientific research within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia. Paper was presented at the conference “Perspectives of Political Sciences in Contemporary Society IV”, held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

the longitudinal relevance of these issues for mass media, reflected in the number of headlines, but also a better understanding of the broader ecological and economic context (the planning of mini-hydropower plant construction, air pollution, the announcement of various mining projects, etc.). The analysis is limited to headlines as the primary carriers of information, given their role in directing readers' attention in line with their interests. A mixed-methods approach combining quantitative and qualitative analysis was employed in order to capture a broader range of characteristics of media discourse, such as the representation of various environmental issues, the style of reporting, and its informational value, and the presence of critical or sensationalist framing.

Keywords: environmental issues, media, content analysis, Republic of Serbia

**** Овај рад је примљен 28. јануара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. марта 2026. године.

*Игор Стојановић**
*Академија струковних студија Шумадија***

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ, СТРАТЕШКИ И КОНТЕКСТУАЛНИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА ЗЕЛЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У СРБИЈИ

Сажетак

Рад испитује на који начин институционални (изборни) дизајн, у интеракцији са страначким стратегијама и друштвеним контекстом, обликује парламентарну афирмацију зелених политичких партија у Србији. Полазећи од савремених приступа, који развој тематски профилисаних партија не тумаче институционалним детерминизмом већ кроз међудејство структурних правила, стратешког позиционирања и друштвене мобилизације, рад анализира улогу пропорционалног изборног система као једног од доминантних фактора њихове политичке релевантности. Посебна пажња посвећена је елементима изборног инжењеринга у Србији – јединственој изборној јединици, изборном цензусу, Д’Онтовој формули и затвореним листама – и њиховим кумулативним ефектима у условима посттранзиционе партијске

* Имејл адреса: igor.stojanovic22@gmail.com;
ORCID: 0009-0008-4824-7068.

** Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

конкуренције. Емпиријска анализа обухвата изборне процесе и кључне реформе изборног законодавства у периоду 1990–2023. године, посебно од увођена пропорционалног изборног система 1992. године. Методологија комбинује квантитативну анализу диспропорционалности и фрагментације страначког система (Галагеров индекс и индекс ефикасног броја партија) са квалитативном анализом коалиционих стратегија, процеса институционализације и контекстуалних друштвених конфликта који су омогућили политичку артикулацију зелених тема. Налази показују да пропорционални изборни систем у Србији обезбеђује структурни простор за улазак зелених политичких партија у парламент, али да њихова трајна парламентарна релевантност зависи од способности зелених актера да стратешки консолидују подршку и политички артикулишу друштвене и еколошке конфликте. Рад тиме показује да је успон зелених актера резултат интеракције институционалних правила, њихових квантитативних ефеката и стратешког деловања у специфичном друштвеном контексту. **Кључне речи:** изборни систем, стратегија, коалиција, зелени политички актери, парламентарна репрезентација, Србија, политичке партије

АФИРМАЦИЈА ЗЕЛЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

Савремене зелене политичке партије настају у контексту дубоке вредносне трансформације западних друштава током друге половине 20. века. Роналд Инглхарт (*Ronald Inglehart*) показује да у условима релативне економске сигурности долази до померања доминантних

вредности са материјалистичких ка постматеријалистичким оријентацијама, које наглашавају заштиту животне средине, политичку партиципацију, људска права и личну аутономију (Inglehart 1977, 28–31). Ова вредносна промена створила је нормативну основу за појаву еколошких покрета, који су у почетку деловали ван институционалне политике, али су постепено еволуирали у зелене политичке партије. Трансформација од протестних покрета ка страначкој организацији објашњава се потребом за институционалном артикулацијом захтева и приступом механизмима доношења одлука. У том правцу, Дарко Надић истиче „становиште да екологија има велики политички потенцијал имајући у виду чињеницу да животна средина несумњиво представља општи интерес, али она временом постаје и политички интерес при чему се као кључни носиоци овог интереса јављају политичке странке” (Nadić 2006, 445, цитирано у: Todorović Lazić 2021, 42).

Зелене партије Херберт Кичелт (*Herbert Kitschelt*) сврстава у тзв. *new politics parties*, наглашавајући да оне нису продужетак традиционалне левице већ производ нових друштвених конфликта који се тичу квалитета живота, партиципативне демократије и заштите животне средине (Kitschelt 1989, 24–25). Овај приступ указује да зелени актери делују унутар нове димензије политичке конкуренције која превазилази класичне класне поделе. Бирачко тело зелених партија карактерише висок ниво политичке софистицираности и вредносне доследности, што их чини склоним програмском гласању и стратешком прилагођавању институционалним ограничењима (Dalton 2013, 85–88). Процес институционализације зелених политичких партија веома је значајан јер се оне развијају из првобитно неформалних покрета и цивилних иницијатива. Он подразумева прелазак из покретачких и протестних форми деловања у стабилне страначке организације способне за континуирано учешће у изборној и парламентарној политици (Lucardie 2000). Емпиријске анализе развоја зелених партија

у западној Европи показују да су оне временом прихватале правила парламентарне конкуренције, јачале унутрашњу организацију и постепено се интегрисале у партијске системе као релативно стабилни актери (Muller-Rommel 2002, 5–12). У том смислу, институционализација зелених партија може се процењивати кроз неколико међусобно повезаних аспеката, као што су консолидација организационе структуре, професионализација страначког деловања, стабилизација програмског и идеолошког профила и успостављање трајне политичке репрезентације у институцијама.

Савремена компаративна литература проширује класични оквир. Роберт Роршнајдер (*Robert Rohrschneider*) и Стивен Вајтфилд (*Stephen Whitefield*) показују да успех зелених партија зависи од њихове позиције у широј културно-либералној димензији конкуренције и способности да повежу еколошку агенду са питањима социјалне правде (Rohrschneider and Whitefield 2012, 42–47). Одређени аутори зелене партије анализирају као „нишне актере” чији успех зависи од стратешког позиционирања и реакција мејнстрим странака. Они показују да институционална отвореност система није довољна – кључна је способност зелених да очувају програмску аутентичност уз истовремено обезбеђивање коалиционе релевантности (Abou-Chadi 2016, 421–430; Abou-Chadi and Krause 2020, 563–570). У том правцу, релевантност зелених партија не треба мерити искључиво изборним резултатима, већ и њиховим утицајем на програмску трансформацију доминантних странака. Процес „озелењавања” политичке агенде може повећати њихову индиректну релевантност чак и у условима ограниченог парламентарног присуства (Carter 2007, 198–205).

Новији истраживачки налази наглашавају да организациона структура и интерна демократичност утичу на дугорочну одрживост зелених партија, док процес „еколошке нормализације” доводи до тога да еколошке теме постану део мејнстрим политике, чиме се мења позиција зелених у партијском систему. Тиме савремена литература

показује да зелене политичке партије више нису искључиво протестни актери већ институционализовани, стратешки позиционирани и коалиционо релевантни субјекти чији успех зависи од интеракције вредносних промена, институционалних правила и стратешких одлука.

ФАКТОРИ УТИЦАЈА НА ПАРЛАМЕНТАРНИ СТАТУС ЗЕЛЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Парламентарни статус зелених политичких актера у овом раду посматра се као резултат међусобног деловања више аналитичких нивоа. Истраживање је засновано на четвородимензионалном методолошком оквиру који интегрише *институционалну, квантитативну, стратешку и контекстуалну димензију* анализе. Овај приступ омогућава да се парламентарна афирмација зелених партија сагледа кроз формална правила изборног система, њихове мерљиве ефекте, понашање политичких актера и шири друштвено-политички контекст у којем се еколошке теме политички активирају.

Димензије се не посматрају изоловано већ као повезани нивои објашњења: институционална правила дефинишу структурне могућности, квантитативни показатељи мере њихове ефекте, стратешке одлуке актера представљају прилагођавање тим правилима, док контекстуални фактори објашњавају када и зашто зелене теме постају политички релевантне. На тај начин методолошки оквир рада усмерен је на интегрисано објашњење услова под којима зелени политички актери могу остварити парламентарну присутност у политичком систему Србије.

Табела 1. Аналитичко-методолошки модел истраживања

Димензија	Индикатор	Ефекти на зелене партије
<i>Институционална</i> Нормативни оквир изборног инжењеринга	Законска правила: изборни цензус, величина изборних јединица, начин гласања	Институционалне баријере/подстицаји за парламентарни улазак и деловање
<i>Квантитативна</i> Институционални ефекти на страначку структуру	<i>Gallagherov</i> индекс (<i>Gh</i>) за диспропорционалност и ефективни број партија (<i>N</i>)	Диспропорционалност, фрагментација и изборне шансе
<i>Стратешка</i> Модел политичке конкуренције и коалициони капацитет	Тип коалиционе стратегије (блокови, фронтови, самостално)	Коалиционе стратегије, изборни успех и политички утицај
<i>Контекстуална</i> Социо-економски, еколошки и политички контекстуални фактори	Контекстуални фактори подршке (урбанизација, еколошка свест, кризе)	Контекстуално обликовање подршке и релевантности

Извор: Обрада аутора

Изборни инжењеринг у Републици Србији – утицај на релевантност зелених политичких партија

Изборни системи не представљају неутралне техничке механизме већ нормативно релевантне институционалне аранжмане који обликују карактер политичке репрезентације. Посматрају се као „механизми који морају да функционишу и дају резултате” (Sartori 2003, 47), односно као „зупчаници који омогућавају да точкови демократије правилно функционишу” (Vučićević i Jovanović 2015). Дизајнирају се ради оптималних и пожељних демократских резултата усмерених на стабилност и ефикасност власти, али

истовремено могу производити и низ последица које нису унапред предвиђене. Изборни системи обликују не само исход избора већ и понашање политичких актера пре самих избора – укључујући стратегије кандидовања, коалиционо понашање и програмско профилисање партија. Они делују као структурни филтер политичке репрезентације, јер институционалним правилима одређују које политичке опције имају реалан приступ парламенту. За тематске партије, попут зелених, ова филтрирајућа функција има нарочит значај, јер њихова парламентарна афирмација зависи од комбинације програмског профила и институционалних услова.

Анализа институционалних утицаја изборних система ослања се на концепт *механичких и психолошких ефеката* (Orlović 2008, 85–86). Механички ефекти односе се на формалне, квантитативне елементе изборног система који одређују колико гласова може бити „бачено” и како се гласови транспонују у мандате. Ови ефекти се могу прецизно израчунати и пројектовати на основу изборних резултата, дајући јасну слику о институционалној расподели политичке моћи. С друге стране, психолошки ефекти обухватају промене у понашању бирача и политичких актера настале из очекивања и процена у вези са изборима. Бирачи често стратешки гласају за партије за које сматрају да имају реалне шансе за прелазак изборног прага, док мање партије трпе губитак гласова због перцепције њихове неизвесне изборне судбине (Norris 2004, 8–10).

Пропорционални изборни системи често се сматрају повољнијим за мале и тематски профилисане партије јер омогућавају веродостојнију трансформацију гласова у мандате. Ипак, њихови ефекти нису аутоматски инклузивни. Степен репрезентативности зависи од институционалних елемената попут изборног прага, величине изборних јединица, формуле расподеле мандата и типа изборне листе. Ови елементи делују и механички, кроз саму расподелу мандата, и психолошки, утичући на очекивања бирача и стратешко понашање актера. Због тога пропорционални

системи могу отворити простор за нове политичке актере, али само под условом да укупна институционална конфигурација не производи превисок ризик од „бачених гласова”. У том смислу, ефекти пропорционалности су изразито контекстуални и посебно су значајни за разумевање шанси тематских партија попут зелених.

Разумевање развоја изборног система кључно је за анализу парламентарне релевантности зелених политичких партија у Србији. У периоду од 1990. године до данас, изборне реформе обликовале су институционални оквир избора и директно утицале на шансе мањих и тематских странака, као што су зелене партије. У табели 2. представљене су кључне реформске године које се односе на промене изборног система и његове основне елементе, са нагласком на оне институционалне механизме који могу остварити директан утицај на могућност стицања парламентарног статуса и позиције релевантног политичког актера.

Табела 2. Генеза изборног система у Републици Србији

Изборна реформа	Парламентарни избори	Изборни систем
1990.	1990.	Већински двокружни систем: једномандатне изборне јединице, апсолутна већина у првом кругу, релативна већина у другом кругу.
1992.	1992.	Пропорционални систем листа: 9 изборних јединица, 5% изборни праг, Д’Онтова формула, затворена изборна листа.
	1993.	
1997.	1997.	Пропорционални систем листа: 29 изборних јединица, 5% изборни праг, Д’Онтова формула, затворена изборна листа.
2000.	2000.	Пропорционални систем листа: једна изборна јединица, 5% изборни праг, Д’Онтова формула, затворена изборна листа.
	2003.	

2004.	2007.	Пропорционални систем листа: једна изборна јединица, 5% изборни праг, посебан праг за партије националних мањина, Д'Онтова формула, затворена изборна листа.
	2008.	
2011.	2012.	Пропорционални систем листа: једна изборна јединица, 5% изборни праг, посебан праг за партије националних мањина, Д'Онтова формула, затворена блокирана изборна листа.
	2014.	
	2016.	
2020.	2020.	Пропорционални систем листа: једна изборна јединица, 3% изборни праг, модификован коефицијент за посебан праг, Д'Онтова формула, затворена блокирана изборна листа.
2022.	2022.	Пропорционални систем листа: једна изборна јединица, 3% изборни праг, модификовани коефицијент за природни праг, Д'Онтова формула, затворена блокирана изборна листа.
	2023.	

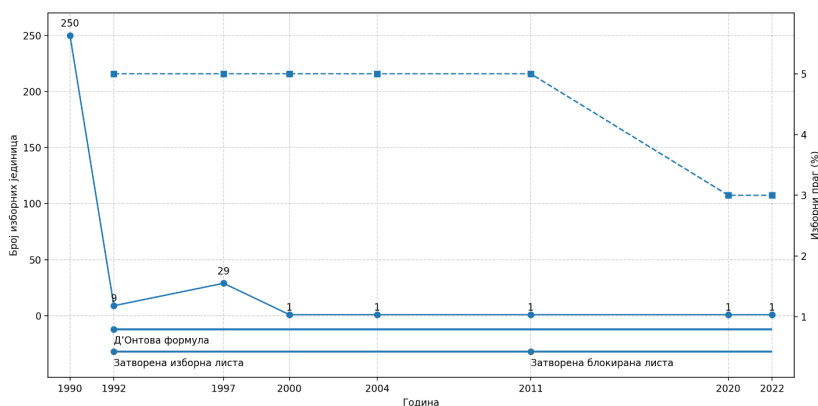
Извор: Обрада аутора

Од увођења вишестраначја спроведено је више значајних реформи које су мењале модел изборног система и његове основне елементе, чиме су директно утицале на степен отворености политичке конкуренције према мањим и тематски профилисаним партијама. Први вишестраначки избори 1990. године спроведени су према већинском двокружном моделу са једномандатним изборним јединицама, који је снажно фаворизовао велике партије и представљао изразито неповољан оквир за мале политичке актере. Већ 1992. године Србија прелази на пропорционални систем са затвореним листама и изборним прагом од 5%, чиме се формално отвара простор за ширу страначку репрезентацију. Даље измене током деведесетих година односиле су се пре свега на број изборних јединица, док је кључна институционална прекретница уследила 2000. године, када је уведена једна јединствена изборна јединица на нивоу целе државе. Ова

промена значајно је повећала степен пропорционалности система и смањила територијалне баријере за мање партије, укључујући и тематске политичке актере.

У наредном периоду реформске интервенције биле су усмерене на прецизирање правила пропорционалног модела. Уведени су посебни механизми за партије националних мањина, дефинисана правила расподеле мандата према редоследу на листи и додатно учвршћен модел затворених блокираних листа. Иако ове промене нису мењале основну логику система, оне су значајно обликовале степен контроле партија над мандатима и карактер парламентарне репрезентације. Последња суштинска реформа догодила се 2020. године, када је изборни праг смањен са 5% на 3%. Тиме је институционални оквир постао формално инклузивнији и повољнији за мање политичке актере, укључујући и зелене партије, док су остали кључни елементи система – једна изборна јединица, Д’Онтова формула и затворене листе – остали непромењени. Измене након 2020. године односиле су се претежно на организационе и процедуралне аспекте изборног процеса, без промене основне структуре система.

Графикон 1. Промене кључних елемената изборног система у Србији (1990–2022)

Извор: Обрада аутора

Институционална димензија: Обликовање политичке репрезентације зелених актера

Институционална димензија изборног система представља оквир за разумевање начина на који формална правила политичке конкуренције обликују структурне могућности и ограничења политичких актера. Она се не посматра као скуп неутралних техничких решења већ као систем правила који производи предвидиве ефекте на понашање политичких странака, нарочито мањих и тематски профилисаних актера попут зелених партија. Оне своју релевантност заснивају на уској тематској агенди и специфичном вредносном профилу, због чега су посебно осетљиве на институционалне баријере политичке репрезентације. Елементи попут изборног прага, структуре изборних јединица, формуле за расподелу мандата и типа изборне листе не утичу само на крајње изборне исходе већ унапред обликују спектар рационалних стратегија које су овим актерима доступне.

У Србији ова димензија добија додатну тежину због стабилности кључних системских решења од 2000. године. Уз промене висине изборног прага и структуре изборних јединица, основни елементи система – Д’Онтова формула и затворене листе, показују висок степен континуитета. Таква комбинација стабилности и селективних реформи ствара оквир у којем парламентарна релевантност мањих партија није искључена, али је јасно условљена прилагођавањем правилима политичке утакмице.

Изборни праг представља централни институционални филтер парламентарне репрезентације. Иако се формално примењује једнако на све, његови ефекти су диспропорционални за мање и тематске партије. За зелене актере праг утиче не само на могућност освајања мандата, већ и на перцепцију изводљивости самосталног наступа. У Србији је праг дуго износио 5%, а од 2020. године 3%, чиме је

формално снижена баријера уласка, али је задржан притисак ка концентрацији гласова и коалиционом повезивању.

Јединствена *изборна јединица* омогућава агрегацију дисперзоване подршке, што може погодовати тематским партијама чија база није територијално концентрисана. Истовремено, такав модел повећава захтеве у погледу организационих капацитета и националне видљивости. У Србији овај систем од 2000. године смањује регионалне баријере, али истовремено појачава структурне предности великих актера.

Д'Онтова *изборна формула* уводи благи системски бонус за веће листе¹. У комбинацији са изборним прагом додатно сужава простор за мање партије, јер парламентарна афирмација не зависи само од преласка формалног прага већ и од релативне позиције у укупној расподели гласова. Њена континуирана примена у Србији подстиче концентрацију гласова и фаворизује коалиционо обједињавање.

Затворене и затворене блокиране *изборне листе*² централизују контролу над мандатима унутар партијских структура и ограничавају персонализацију кампања. У Србији је од 2011. редослед кандидата постао обавезујући,

¹ Д'Онтова формула (метод највећих количника) садржи мањи делилац у разломку (1, 2, 3, 4, 5), за разлику од других (нпр. Сен-Лаги формула), које имају већи делилац (1, 3, 5, 7, 9). Нижи делилац доводи до тога да се предност већих партија у сукцесивним етапама доделе мандата на основу највећег количника (збир мандата додељених по етапама = укупан број места у парламенту) много спорије „топи” него у другим формулама, па мање партије у знатно каснијим етапама стичу могућност да стекну први мандат (у коначном салду много мање места у парламенту за њих). Детаљније у Gallagher 1992.

² У државама са затвореним блокираним листама бирач гласа искључиво за листу у целини, без могућности да утиче на редослед кандидата, а мандати се додељују према унапред утврђеном редоследу који одређује партијско руководство. Код флексибилних, односно затворених неблокираних листа, бирачи могу дати преференцијални глас појединим кандидатима, што може утицати на њихов пласман и избор, али редослед који је утврдила партија и даље има значајну улогу у расподели мандата. Детаљније у Vučićević 2020.

чиме је ојачана улога партијског руководства и повећан значај организационе консолидације – фактор који додатно подстиче професионализацију и менаџмент партија.

Институционална димензија изборног система Србије показује да парламентарне шансе зелених партија нису одређене једним правилом већ кумулативним дејством међусобно повезаних механизма. Овај оквир не искључује тематске партије из политичке конкуренције, али њихове рационалне стратегије усмерава ка обједињавању, координацији и коалиционим обрасцима деловања, постављајући јасне структурне границе самосталне парламентарне афирмације.

Квантитативна димензија: Евалуација диспропорционалности и фрагментације

Квантитативна димензија анализе има циљ да емпијски сагледа на који начин институционални оквир изборног система производи конкретне изборне исходе, мерљиве кроз степен диспропорционалности и фрагментацију страначког система. За разлику од институционалне димензије, која идентификује структурна правила политичке конкуренције, квантитативна димензија омогућава увид у њихове практичне ефекте, изражене кроз нумеричке показатеље изборне репрезентације. Квантитативна анализа заснива се на примени два стандардна индикатора у упоредним истраживањима изборних система: Галагеров (*Michael Gallagher*) *Gh* индекс диспропорционалности (Gallagher 1991) и индекс ефективног броја партија (Taagepera and Shugart 1989). Ови индикатори омогућавају сагледавање разлике између преференција бирача и њихове парламентарне артикулације, као и степена фрагментације политичке конкуренције на нивоу гласова и мандата. Њихова комбинована употреба пружа аналитички оквир за разумевање у којој мери изборни систем, у конкретним изборним циклусима, фаворизује или

ограничава политичку репрезентацију мањих и тематски профилисаних актера.

Примена *Gallagherovog* индекса (*Gh*) омогућава квантификацију степена диспропорционалности изборног исхода, односно разлике између процента освојених гласова и процента освојених мандата појединих изборних листа. Ефективни број партија (N_v и N_s), с друге стране, пружа увид у структуру страначког система, разликујући фрагментацију бирачке подршке од фрагментације парламентарне репрезентације. Упоредна анализа ова два показатеља омогућава идентификовање образаца у којима институционална правила изборног система производе систематске ефекте на трансформацију гласова у мандате.

Табела 3. Квантитативни показатељи по изборном циклусу

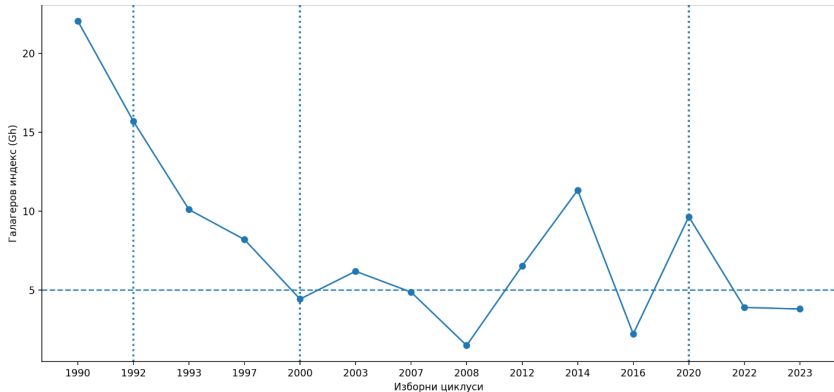
Изборни циклус	<i>Gh</i>	N_v	N_s
1990.	22.04	3.08	1.63
1992.	15.69	4.71	3.44
1993.	10.10	4.43	3.19
1997.	8.20	3.85	2.99
2000.	4.43	2.16	1.89
2003.	6.19	6.43	4.80
2007.	4.87	5.56	4.55
2008.	1.49	3.73	3.48
2012.	6.53	6.32	4.87
2014.	11.33	3.53	2.26
2016.	2.22	3.57	3.23
2020.	9.65	2.41	1.71
2022.	3.90	4.17	3.58
2023	3.80	3.32	2.90

Извор: Републичка изборна комисија Републике Србије (званични резултати парламентарних избора 1990–2023) – обрада аутора

Графикон 2. приказује кретање *Gh* индекса диспропорционалности у периоду од увођења вишестраначја

до данас. Хоризонтална референтна линија на нивоу $Gh = 5$ уведена је као аналитички праг између ниске и умерене диспропорционалности, у складу са стандардном интерпретацијом овог индекса у компаративним студијама изборних система (Gallagher 1991). Вертикални маркери означавају кључне институционалне преломнице – прелазак на пропорционални систем (1992), увођење једне изборне јединице (2000) и снижење изборног прага (2020), како би се визуелно истакла повезаност између промена изборног инжењеринга и кретања диспропорционалности.

Графикон 2. Кретање Галагеровог индекса диспропорционалности у Србији (1990–2023)

Извор: Обрада аутора

Вредности Gh индекса диспропорционалности у већем делу посматраног периода указују на релативно умерену диспропорционалност између освојених гласова и добијених мандата. Овакав налаз потврђује да пропорционални изборни систем у Србији, нарочито након консолидације једне изборне јединице, не производи екстремне дисторзије у преводу гласова у мандате. Међутим, умерена диспропорционалност не значи и неутралност система према малим актерима. Напротив, квантитативни резултати показују да систем функционише као селективни филтер: он

омогућава парламентарни улазак мањим листама тек након преласка формалних институционалних баријера, али не пружа додатне компензационе механизме који би ублажили њихов слабији изборни капацитет.

Додатни увид у структуру политичке конкуренције пружа анализа ефективног броја партија. Графикон 3. приказује однос између ефективног броја партија према освојеним гласовима (N_v) и према добијеним мандатима (N_s). Уочљив и стабилан јаз између ова два показатеља указује на трајно присутан механички ефекат изборног система, којим се фрагментација бирачког тела систематски редукује у парламентарној арили. Овакав образац посебно је релевантан за мале и тематски профилисане партије, чија се бирачка подршка често не преводи пропорционално у парламентарни капацитет.

Квантитативни показатељи потврђују да пропорционални изборни систем у Србији обезбеђује нужне, али не и довољне услове за парламентарну афирмацију зелених политичких актера. Систем омогућава њихову институционалну видљивост тек у тренутку када успеју да превазиђу фрагментацију бирачке подршке, било кроз коалиционе аранжмане, било кроз ширу тематску мобилизацију. Истовремено, једном остварени парламентарни улазак не води аутоматски ка већем парламентарном капацитету, што се јасно читава у релативно ограниченом броју мандата које такви актери освајају чак и у повољнијим институционалним околностима.

Графикон 3. Фрагментација бирачке и парламентарне арене у Србији (1990–2023)

Извор: Обрада аутора

Посебно је индикативно да промене формалних правила, попут снижавања изборног прага 2020. године, саме по себи не производе значајне квантитативне помаке уколико нису праћене одговарајућим стратешким прилагођавањем политичких актера. Квантитативна анализа стога показује да изборни систем не делује као аутономни генератор политичке релевантности зелених партија, већ као оквир унутар којег се њихова успешност обликује у интеракцији са другим димензијама политичког процеса.

Стратешка димензија: Адаптација и коалициони капацитет зелених партија у политичком животу Србије

Стратешка димензија полази од претпоставке да изборни систем не делује само кроз формална правила и квантитативне исходе, већ и кроз понашање политичких актера који се тим правилима прилагођавају. Док институционална димензија анализира структуру правила, а квантитативна њихове ефекте, стратешка димензија испитује реакције актера, чинећи аналитичку спону између нормативног оквира и стварних политичких исхода. У том

смислу, институционална правила не одређују само изборне резултате, већ и спектар рационално доступних политичких опција. Политичке стратегије малих и тематски профилисаних партија обликују се у условима ограничених ресурса, високе неизвесности и сталне процене ризика од „баченог гласа”. У пропорционалном систему са изборним прагом и једном изборном јединицом, кључна дилема зелених актера јесте да ли самосталан наступ може обезбедити парламентарни улазак или је рационалније деловати кроз коалиције. Стратешко прилагођавање стога не представља одступање од идеолошке доследности, већ рационалан одговор на институционална ограничења изборног система.

У српском контексту, стратешко понашање зелених актера дуго је било усмерено ка минимизацији изборног ризика кроз учешће на листама већих партија. Период до 2012. карактерише институционална маргиналност – зелени актери без самосталне парламентарне репрезентације и са ограниченом програмском видљивошћу. Улазак Зелених Србије у коалицији са Демократском странком 2012. означава прелазак из симболичке у минималну институционалну присутност, али уз изражену зависност од коалиционих партнера. У наредним циклусима, кроз сарадњу са већим партијама (ДС, СДС, СПС), овалогика опстаје: парламентарни опстанак се обезбеђује, али уз ограничену аутономију и препознатљивост зелене политичке агенде (Todorović Lazić 2021). У раној фази развоја, коалиције су тако представљале механизам институционалног опстанка, али не и програмске еманципације.

Са растом друштвене видљивости еколошких питања долази до стратешке еволуције. Уместо ослањања на велике системске партије, зелени актери теже идеолошки ближим савезима који омогућавају очување тематског идентитета уз смањење изборног ризика. Формирање коалиције Морамо пред изборе 2022. представља преломни тренутак – први пут се остварује парламентарни успех кроз програмски кохерентну зелено-леву платформу, без доминантног

хегемона међу великим партијама, што резултира освајањем 13 посланичких мандата (Simić i Spasojević 2023). Овај модел показује прелазак са стратегије зависности на стратегију тематске консолидације унутар коалиционог оквира.

Избори 2023. доносе даљу стратешку адаптацију кроз учешће у широј и идеолошки хетерогенијој коалицији „Србија против насиља”, која се показала институционално ефикаснијом и зеленим актерима донела укупно 15 мандата. Одлука о уласку у такав савез може се тумачити као рационална институционална адаптација усмерена на максимизацију репрезентације уз контролисани ризик ерозије организационог идентитета. Формирањем сопствених посланичких клубова након конституисања Народне скупштине, зелени су додатно институционализовали стечени политички капитал, обезбеђујући континуитет у заступању зелених политика и даље самостално програмско профилисање унутар парламентарног простора. Савремена фаза тако показује постигнуту равнотежу између изборне ефикасности и очувања тематског идентитета.

Стратешка димензија може се систематизовати кроз три доминантна обрасца деловања зелених политичких актера у Србији: 1) стратегију коалиционог преживљавања у оквиру већих политичких блокова; 2) стратегију програмске консолидације у идеолошки блиским савезима и 3) ограничену самосталну афирмацију у условима снижене институционалне баријере. У првој фази зелени актери су деловали као секундарни коалициони партнери, чиме су минимизовали ризик изборног неуспеха, али уз цену ограничене програмске видљивости. Друга фаза подразумева већу тематску кохерентност и настојање да се очува идентитет унутар ширих опозиционих формата. Трећа фаза постаје могућа тек након институционалног снижења прага и раста друштвене видљивости еколошких питања.

Стратешко понашање зелених актера потврђује се и у контексту председничких избора, који се одвијају у већинском и персонализованом моделу структурно неповољном за мале

и тематски профилисане партије. У таквим околностима, зелени актери се најчешће одлучују за подршку кандидатима других политичких опција или за симболично учешће, што представља рационално преусмеравање ресурса ка аренама у којима је пропорционална логика заступљености израженија. Институционални контекст тиме одређује не само начин изласка на изборе, већ и саму процену да ли је самосталан наступ политички рационалан.

Стратешка димензија тиме потврђује основну хипотезу рада: пропорционални систем отвара простор за парламентарну афирмацију зелених, али њихова стварна репрезентација зависи од способности рационалне адаптације институционалним правилима. Изборни систем поставља границе могућег, док стратегије политичких актера одређују домет остваривог, превodeћи институционалне услове у конкретне политичке исходе.

Контекстуална димензија: Социоекономски и еколошки контекст као детерминантни фактори подршке зеленим партијама у Србији

Контекстуална димензија усмерена је на друштвене, еколошке и политичке околности које делују изван формалног изборног система, али пресудно утичу на политичку видљивост и мобилизацију зелених актера. Док институционална димензија анализира правила конкуренције, контекстуална објашњава зашто се зелене теме у одређеним периодима интензивно политички активирају. Изборни систем сам по себи не производи политичке теме, њих обликују друштвени конфликти, еколошки проблеми и обрасци грађанске мобилизације.

Кључни механизам зеленог активизма представљају еколошки конфликти као екстерни шокови политичког система. За разлику од апстрактних питања заштите животне средине, конфликти везани за простор, ресурсе и квалитет

живота непосредно погађају грађане, чиме локални проблеми прерастају у питања шире политичке релевантности. У Србији су такви шокови често проистекли из развојних и ресурсних пројеката. Пројекат „Београд на води”, праћен рушењем у Савамали, повезао је питања урбаног развоја, јавног интереса и владавине права са еколошком агендом и довео до формирања покрета „Не давимо Београд”. Ресурсни конфликти додатно су проширили домет мобилизације: протести против експлоатације литијума у долини Јадра и дугогодишњи отпор изградњи мини-хидроелектрана показали су како еколошка питања могу постати основа за масовну и територијално распрострањену мобилизацију. Сличан образац присутан је и у случајевима дуготрајног загађења – проблема пијаће воде у Зрењанину, као и загађења ваздуха и земљишта у Бору и Мајданпеку. Ови примери показују како еколошки проблеми прерастају у шири наратив о јавном здрављу, управљању ресурсима и одговорности институција, чиме еколошке теме излазе из секторског оквира и постају део општег политичког дискурса.

Зазелене политичке актере, ови конфликти представљају кључни канал афирмације. Њихова улога није у генерисању конфликта, већ у њиховој политичкој артикулацији и повезивању са ширим питањима развоја, демократије и јавног интереса. Активистичко присуство у погођеним срединама, јавно заговарање и умрежавање локалних иницијатива омогућили су прелазак са ванинституционалног деловања ка институционалној репрезентацији. Овај прелазак нарочито је видљив код урбаних и локалних покрета. „Не давимо Београд” је од протестне иницијативе прерастао у организованог политичког актера са програмом и изборном стратегијом. Сличну динамику показује мобилизација против мини-хидроелектрана, која је кроз умрежавање локалних иницијатива добила национални значај, као и протести против експлоатације литијума од 2022. године, који су еколошка питања поставили у средиште политичког дискурса. У том

контексту јавља се и покрет „Еколошки устанак” (Pavlović 2024) као део ширег зелено-левог политичког блока.

Ипак, контекстуални импулси сами по себи не гарантују трајну политичку репрезентацију. Протестни таласи често су интензивни, али кратког даха, док трансформација активизма у стабилну политичку организацију захтева време, ресурсе и организациону инфраструктуру. Додатно, контекстуални шокови делују унутар постојећих институционалних правила: чак и када еколошке теме постану високо видљиве, њихов политички исход зависи од изборног система и стратешких одлука актера. Широке протестне коалиције често окупљају хетерогене интересе, што може нарушити тематски идентитет и отежати дугорочну институционализацију. Због тога контекстуална димензија објашњава настанак политичке мобилизације, али не и аутоматску парламентарну афирмацију. Контекст ствара прилику, док исход зависи од организационе консолидације, политичке артикулације и прилагођавања институционалном оквиру, чиме се ова димензија директно повезује са институционалним и стратешким нивоом анализе.

ЗАКЉУЧАК

Анализа парламентарне афирмације зелених политичких партија у Србији показује да изборни систем делује као значајан, али не и довољан институционални фактор њихове политичке релевантности. Пропорционални модел са једном изборном јединицом и сниженим изборним прагом ствара структурне могућности за улазак тематски профилисаних актера у парламент, али сам по себи не гарантује њихову институционалну консолидацију и стабилну парламентарну присутност.

Институционална анализа указује да изборни инжењеринг у Србији постепено ублажава формалне баријере уласка за мање политичке актере, али истовремено задржава механизме који системски фаворизују веће и коалиционо

обједињене листе. Кумулативно дејство изборног прага, Д'Онтове формуле и затворених листа не искључује зелене политичке партије из конкуренције, али ограничава простор њиховог самосталног наступа и подстиче коалиционе облике деловања. Квантитативни показатељи диспропорционалности и фрагментације страначког система указују да се повољнији структурни услови за мање и нове актере јављају тек у новијим изборним циклусима. Стратешка димензија анализе показује да су зелени актери у Србији пролазили кроз фазе институционалне маргиналности, коалиционе зависности и тематске консолидације. Њихова парламентарна афирмација није била производ институционалних правила, већ резултат рационалног прилагођавања тим правилима, од стратегија минимизације изборног ризика до програмски кохерентнијих коалиционих формата.

Коначно, контекстуална анализа потврђује да политичка релевантност зелених тема расте у условима интензивираних друштвених и еколошких конфликта, али да се тај мобилизациони потенцијал у парламентарну репрезентацију преводи само када се усагласи са повољним институционалним оквиром и адекватном стратешком артикулацијом. Друштвени импулси стварају прилику, али њихова институционализација зависи од структуре изборних правила и организационих капацитета актера.

Централни налаз рада јесте да парламентарна афирмација зелених политичких партија у Србији произлази из међудејства више аналитичких димензија. Изборни систем одређује структурне границе политичке конкуренције, квантитативни ефекти дефинишу распон реалних изборних могућности, стратегије актера обликују начин уласка у тај простор, док контекстуални фактори објашњавају тренутак и интензитет политичке мобилизације. Ниједна од ових димензија појединачно није довољна за објашњење исхода.

Налази истраживања стога потврђују да је интеракциони приступ адекватнији од институционалног детерминизма у разумевању развоја зелених политичких партија у Србији.

Пропорционални изборни систем може отворити простор за нове и тематске актере, али њихова институционализација зависи од способности да повежу друштвену мобилизацију, организациону консолидацију и стратешко прилагођавање изборним правилима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abou-Chadi, Tarik, and Werner Krause. 2020. "The Causal Effect of Radical Right Success on Mainstream Parties' Policy Positions". *Comparative Political Studies* 53 (5): 561–594. DOI: 10.1017/S0007123418000029.
- Abou-Chadi, Tarik. 2016. "Niche Party Success and Mainstream Party Policy Shifts". *British Journal of Political Science* 46 (2): 417–436. DOI: 10.1017/S0007123414000155.
- Carter, Nick. 2007. *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalton, Russell J. 2013. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 5th ed. Washington: CQ Press.
- Gallagher, Michael. 1991. "Proportionality, disproportionality and electoral systems". *Electoral Studies* 10 (1): 33–51. DOI: 10.1016/0261-3794(91)90004-C.
- Gallagher, Michael. 1992. "Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities". *British Journal of Political Science* 22 (4): 469–496.
- Inglehart, Ronald. 1997. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Kitschelt, Herbert. 1989. *The logics of party formation*. Ithaca: Cornell University Press.

- Lucardie, Paul. 2000. "Prophets, purifiers and prolocutors: Towards a theory on the emergence of new parties." *Party Politics* 6 (2): 175–185. DOI: 10.1177/135406880006002003.
- Muller-Rommel, Ferdinand. 2002. "The lifespan and the political performance of green parties in Western Europe". In *Green parties in national governments*, eds. Ferdinand Müller-Rommel and Tomas Poguntke, 1–16. London: Frank Cass.
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orlović, Slaviša. 2008. *Politički život Srbije (između partokratije i demokratije)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pavlović, Jovica. 2024. "The Evolution of Environmental Parties and Green Political Movements in the Republic of Serbia". *Politička revija* 79 (1): 85–102. DOI: 10.5937/pr79-48123.
- Republička izborna komisija Republike Srbije. www.rik.parlament.gov.rs.
- Rohrschneider, Robert, and Stephen Whitefield. 2012. *The Strain of Representation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sartori, Giovanni. 2003. *Uporedni ustavni inženjering: strukture, podsticaji i ishodi*. Beograd: Filip Višnjić.
- Simić, Savo, i Nenad Spasojević. 2023. „Zeleni u političkom životu Republike Srbije: od nominalnog preko marginalnog ka izbornom akteru”. U *Perspektive političkih nauka u savremenom društvu*, ur. Andrea Matijević i Nenad Spasojević, 137–162. Beograd: Institut za političke studije.
- Taagepera, Rein, and Matthew Soberg Shugart. 1989. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven and London: Yale University Press.
- Todorović Lazić, Jelena. 2021. „Uloga zelenih partija u političkom sistemu Srbije (1990–2020)”. *Srpska politička misao* 28 (72): 41–57. DOI: 10.22182/spm.7222021.2.
- Vučičević, Dušan. 2020. „Reforme izbornog sistema Srbije: 'Od nema izmena u izornoj godini' do 'menjamo radi

jačanja demokratije' u samo nekoliko meseci". U *Dijalog o izborima 2020: Izborni sistem i izborni zakonodavstvo*, ur. Dejan Milenković, 10–26. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Vučičević, Dušan, i Milan Jovanović. 2015. „Reforma izbornog sistema u Srbiji: prepreke i perspektive”. U *Teorija racionalnog izbora u Srbiji*, ur. Đorđe Stojanović i Dušan Pavlović, *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 87–119. DOI: 10.22182/spm.specijal2015.4.

Igor Stojanović*

*Tehnickal College of Applied Studies in Šumadija***

**INSTITUTIONAL, STRATEGIC AND
SOCIO-POLITICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT
OF GREEN POLITICAL PARTIES IN SERBIA**

Resume

This paper examines how institutional (electoral) design, in interaction with party strategies and the broader social context, shapes the parliamentary affirmation of green political parties in Serbia. Drawing on contemporary approaches that do not interpret the development of issue-oriented parties through institutional determinism, but rather through the interplay of structural rules, strategic positioning, and social mobilization, the study analyzes the role of the proportional electoral system as one of the dominant factors of their political relevance. Particular attention is devoted to the elements of electoral engineering in Serbia—a single nationwide electoral district, the electoral threshold, the D’Hondt formula, and closed party lists—and their cumulative effects under conditions of post-transitional party competition. The empirical analysis covers electoral processes and key reforms of electoral legislation in the period 1990–2023, with particular emphasis on the introduction of the proportional representation system in 1992. The methodology combines quantitative analysis of disproportionality and party system fragmentation (the Gallagher Index and the Effective Number of Parties Index) with qualitative analysis of coalition

* E-mail address: igor.stojanovic22@gmail.com;
ORCID: 0009-0008-4824-7068.

** PhD Candidate, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade.

strategies, processes of institutionalization, and contextual social conflicts that enabled the political articulation of green issues. The findings indicate that the proportional electoral system in Serbia provides structural opportunities for the entry of green political parties into parliament, but that their sustained parliamentary relevance depends on the ability of green actors to strategically consolidate support and politically articulate social and environmental conflicts. The paper thus demonstrates that the rise of green actors is the result of the interaction between institutional rules, their quantitative effects, and strategic agency within a specific social context.

Keywords: electoral system, strategy, coalition, green political actors, parliamentary representation, Serbia, political parties.

*** Овај рад је примљен 31. јануара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. марта 2026. године.

Политичка ревија

ЕВРОПСКА УНИЈА, РУСИЈА И БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ

141

Никола Прерадовић

„БАУК ПРЕД НАШИМ ВРАТИМА” – МОЖЕ ЛИ РУСКА
ПРЕТЊА ДА УЈЕДИНИ ЕВРОПУ?

173

Урош Попадић

ОПРАВДАВАЊЕ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ ОД СТРАНЕ
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КРОЗ КОНЦЕПТ СТРАТЕШКОГ
МИРА

Никола Прерадовић*

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране, Београд*

„БАУК ПРЕД НАШИМ ВРАТИМА” – МОЖЕ ЛИ РУСКА ПРЕТЊА ДА УЈЕДИНИ ЕВРОПУ?***

Сажетак

Када је француски председник Емануел Макрон на екстравагантан начин упоредио руског лидера Владимира Путина и његову политику са злим митолошким бићем, „бауком на прагу Европе”, он је одразио, у бројним европским престоницама уврежену перцепцију агресивне и експанзионистичке Русије која угрожава безбедност читавог континента. Идеја акутне руске претње је постала звезда водиља убрзане милитаризације држава чланица Европске уније (ЕУ) и покушаја унапређења заједничких одбрамбених капацитета. Иницијална каписла таквом развоју био је рат у Украјини, међу заговорницима веће интеграције и аутономије у сектору одбране представљен као потенцијална прекретница за европску безбедност, али и као

* Имејл адреса: nikola.preradovic@mod.gov.rs;
ORCID: 0009-0007-9571-4258.

** Овај рад је представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

својеврсни коперникански обрт који ће дуготрајну фантазију о европској стратешкој аутономији, независној од променљивих приоритета Сједињених Америчких Држава, приближити реалности. Циљ овог рада састоји се у преиспитивању претпоставке о оваквој улози рата у Украјини, на два основна начина. Прво, доводи се у питање сама кредибилност идеје о руској претњи која угрожава цео континент. Друго, указује се да деловање Москве, услед различите перцепције претње и дивергентних интереса, не изазива једнаки степен забринутости код свих држава ЕУ. Основна хипотеза рада је да наглашавање руске претње није довољан фактор за успостављање кохезивног и јединственог приступа држава ЕУ питањима одбране и безбедности. Ослањајући се на претпоставке теорије равнотеже претње за разматрање одлука о уравнотежавању и равнотежу интереса да би се осликали дивергентни интереси унутар ЕУ, у раду се указује на изазове са којима се суочава једна заједница суверених држава када треба да се понаша као велика сила у анархичном међународном систему.

Кључне речи: Русија, Европска унија, рат у Украјини, одбрана, претња, национални интерес

УВОД

„Русија никада није онолико јака колико изгледа, али никада није ни онолико слаба колико се чини” је често коришћен цитат чије ауторство је упитно, а повремено се приписује и чувеном аустријском дипломати, кључном архитекти Бечког конгреса, кнезу Метерниху (*Klemens Wenzel Lothar von Metternich*) (Marangé 2019, 50). Он се реферише на привидно непремостиву разлику између реалне руске моћи

и њене, учестало неусклађене, перцепције. Тај раскорак је темељ било преувеличавања, било занемаривања претње коју Москва представља за друге. Савремени европски контекст карактерише обнова и интензивирање наратива о руској опасности за континенталну безбедност, поготово од почетка рата у Украјини. Најбољу артикулацију алармистичког тренда пружа изјава актуелног француског председника Емануела Макрона (*Emmanuel Macron*) у којој свог руског колегу Владимира Путина (*Владимир Владимирович Путин*), а последично и руску политику, назива „бауком на прагу Европе”. За разлику од глобално популарног, бенигног и стереотипа лишеног баука Шрека, протагонисте истоименог филма, ово поређење за циљ има директну асоцијацију на зло митолошко биће, односно „предатора” који мора да „једе зарад сопственог опстанка” (Cohen 2025b). Таквом реториком се капацитети Русије повезују са агресивним и експанзионистичким намерама уобличавајући слику претње континенталних размера. Наизглед рационалан одговор европских држава на тај акутан изазов њиховој безбедности, који је рат у Украјини учинио очигледним, је убрзана милитаризација и унапређење заједничких одбрамбених капацитета, укључујући обнову идеје о европској стратешкој аутономији независној од флукутирајућих приоритета Сједињених Америчких Држава (САД), чији фокус је све више на Индо-Пацифику и кључном геополитичком ривалу, Кини.

Циљ овог рада је довођење у питање наведене претпоставке о рату у Украјини и руској претњи генерално као прекретници која ће летаргичне одбрамбене капацитете европских земаља претворити у јединствен фронт способан да аутономно пројектује моћ и одвраћа непријатеље. То се чини на два основна начина. Прво, преиспитује се кредибилност самог конструкта Русије као реалне опасности за целокупну европску безбедносну архитектуру. Заједничка претња јесте важан фактор формирања уравнотежавајућих коалиција. Уосталом, само формирање Европске заједнице,

касније Европске уније (ЕУ), је великим делом било мотивисано потребом економске консолидације разореног континента ради уравнотежавања Совјетског Савеза (СССР) након краја Другог светског рата (Rosato 2011, 2). Међутим, савремена Русија, за разлику од некадашњег комунистичког колоса, не представља потенцијалног хегемона. Њена моћ је знатна, али недовољна да угрози целокупну европску безбедносну архитектуру. Друго, у одсуству претње да један актер загосподари читавим континентом, дивергентни интереси чланица ЕУ ће отежати успостављање кохезивног и јединственог става уније према питањима одбране и безбедности. Растрзана између тежње ка већој стратешкој аутономији и жеље да задржи амерички ангажман у оквиру НАТО, између потребе за већом интеграцијом и инсистирања чланица да се очувају прерогативи националних држава, једна *sui generis* организација, попут ЕУ, има проблем да аутономно пројектује моћ у маниру традиционалних великих сила.

Методолошки рад почива на квалитативној анализи садржаја, где се као примарни извори података користе изјаве званичника и стратешки документи релевантних актера, и студији случаја, која се користи за теоријску анализу карактера руске претње од почетка рата у Украјини и могућег одговора ЕУ, али и њених појединачних држава чланица, на исту. Доминантна теоријска парадигма која се примењује у раду је реализам, ослањајући се примарно на теорију равнотеже претње ради разматрања карактера руске опасности за ЕУ, а онда и равнотежу интереса приликом анализе дивергентних интереса и погледа на развој самосталнијих капацитета у секторима одбране и безбедности унутар уније.

УРАВНОТЕЖАВАЊЕ ПРЕТЊЕ И/ИЛИ ИНТЕРЕСА?

Како државе одговарају на претње? То је једно од централних питања које Стивен Волт (*Stephen Walt*) разматра у свом класику *Порекло савеза (The Origins of Alliances, 1987)*. Он се пита „да ли државе траже савезнике како би уравнотежавале претећу силу, или ће пре да се сврстају уз државу која је највећа претња?” (Walt 1987, 3). Његова основна претпоставка је јасна, оне су много склоније уравнотежавању него сврставању уз јачег. Међутим, за разлику од традиционалне равнотеже снага, Волт указује да државе примарно уравнотежавају претњу, а не укупну моћ (5). То значи да оне могу да уђу у савез и са моћнијом страном ако слабија представља већу претњу (Nedeljković 2025, 111). На тај начин је могуће објаснити удруживање западноевропских држава са глобално најмоћнијом силом, САД, ради уравнотежавања СССР. Непосредна претња има примат у односу на укупну моћ актера у систему.

Друго релевантно питање је шта конституише претњу? Према класичном приступу равнотеже снага то је она сила која је најмоћнија, односно потенцијални глобални или регионални хегемон. Дакле, сила која ужива привилеговану позицију у систему. За Волта је, са друге стране, моћ важан, али не и једини елемент претње. Уз свеукупну моћ, он као факторе истиче и географску близину, суседи лакше могу да угрозе безбедност него удаљени актери, офанзивне капацитете, који се односе на способност да се наруши суверенитет и територијални интегритет друге државе по прихватљивој цени и перцепцију агресивних намера, која мотивише угрожене земље да формирају уравнотежавајућу коалицију (Walt 1987, 21–26). Они заједно чине дијапазон чинилаца које државници морају да размотре приликом идентификовања и формулисања адекватног одговора на акутну или потенцијалну опасност. Уколико постоји таква претња, основни циљ политике је заштита националне безбедности, односно виталних интереса који се сматрају

толико легитимним да се морају успешно сачувати и у случају рату (Lippmann 1943, 51). За Волтера Липмана (*Walter Lippmann*) то је, уосталом, одувек било евидентно државницима који су исправно разумели своје одговорности (51).

Са друге стране, у одсуству јасно идентификоване претње великих пропорција, остаје питање којом логиком ће се водити државе приликом доношења одлука о уравнотежавању и подношењу трошкова истог или одабиру неке друге стратегије, попут сврставања уз јачег. Како примећује Рандал Швелер (*Randall Schweller*), „Волт не нуди теорију савеза колико теорију начина на који државе одговарају на спољну претњу” (Schweller 1994, 83). Указујући на доминантну *status quo* пристрасност таквог приступа, Швелер развија теорију равнотеже интереса, враћајући профит као мотив сврставања ревизионистичких држава. На основу односа актера према поретку, дакле диференцираних интереса, он разликује „лавове”, задовољне силе, „овце”, слабе државе неспремне да снесу трошкове очувања или промене постојећег стања, од „вукова”, трансформативних сила које угрожавају сам систем, и „шакала”, опортунистичких заговорника делимичне модификације актуелне констелације (100–104). Не претендујући да одреди све наведене типове силе, овај рад употребљава концепт „шакала”. То су актери незадовољни елементима постојећег стања, који ипак вреднују оно што поседују, па ће у покушајима промене *status quo* избегавати радикалније ризике. Такво деловање је присутно и код појединих држава чланица ЕУ, док широм Европе јачају политичке снаге које у маниру „шакала” заговарају модификације односа између Брисела и националних влада. Дакле, у ситуацији када егзистенција није угрожена, опсег циљева актера је знатно шири од опстанка, а логика профита има важну улогу у одабиру стратегије. Тада је уравнотежавања један од, али не и једини рационални избор.

КОЛИКА ЈЕ ПРЕТЊА РУСИЈА?

Од почетка рата у Украјини наратив о руској претњи доминира у дискурсу највиших европских политичких и војних званичника. Немачки канцелар Фридрих Мерц (*Friedrich Merz*) је истакао да се Европа суочава са „дубоком претњом” за безбедносну архитектуру континента, док је министар спољних послова те земље, Јохан Вадефул (*Johann Wadepful*), нагласио да, према обавештајним подацима, Русија тежи да макар створи могућност рата против НАТО до 2029. године (Connor 2025; The Guardian 2025c). За француског председника Макрона нема сумње да је Москва „дестабилизујућа сила, која покушава да ревидира границе и прошири своју моћ” (The Guardian 2025c). Једнако алармантне су и изјаве високе представнице ЕУ за спољне послове и безбедносну политику Каје Калас (*Kaja Kallas*) да ако председник Путин не буде заустављен, он се неће зауставити (EU 2025). Слично стање узбуне преовладава и у војним круговима. Најбољи пример пружа критикована констатација начелника француског Генералштаба генерала Фабијена Мандона (*Fabien Mandon*) да Француска „мора бити спремна да губи своју децу” уколико жели да се заштити у потенцијалном сукобу са Русијом (Cohen 2025a). Са друге стране, Кремљ континуирано одбацује овакав наратив, који председник Путин описује као „хистерију” и „бесмислицу” (President of Russia 2025). Циљ овог поглавља је да, у мору реторичких оптужби и њиховог негирања, испита реалне димензије руске опасности за европску безбедносну архитектуру. Основни алати за то разматрање су фактори који у оквиру теорије равнотеже претње конституишу претњу, односно свеукупна моћ, офанзивни капацитети, географска близина и агресивне намере.

Свеукупна моћ једне земље се односи на укупну количину ресурса које она поседује. Како измерити укупну моћ једне државе? То је традиционално један од великих изазова проучавања међународне политике, а различити

аутори су се ослањали на нешто другачије критеријуме. Као релевантне индикаторе моћи Волт наводи број становника, индустријске и војне капацитете и технолошку вештину државе (Walt 1987, 22). За Кенета Волца (*Kenneth Waltz*) то су: величина становништва и територије, економска способност, опремљеност ресурсима, војна снага, политичка стабилност и вештина (Vlc 2008, 145). Ханс Моргентау (*Hans Morgenthau*) као елементе националне моћи наводи: географију, природне ресурсе, индустријске капацитете, војну готовост, становништво, национални карактер и морал, квалитет дипломатије и владе (Morgentau 2014, 111–145). У складу са сензибилитетом класичног реализма, он ставља већи акценат на одређене карактеристике које се подводе под уметност државништва, као што је квалитет дипломатије и владе у спровођењу спољне политике земље. Због своје парсимонијности и поузданости за потребе рада користи се приступ класика офанзивног реализма, Џона Миршајмера (*John Mearsheimer*), дилеми мерења моћи у међународним односима. Он сматра да је овај концепт „у срцу међународне политике” заснован на одређеним материјалним капацитетима којима актери располажу. Миршајмер наглашава да државе располажу са две основне врсте моћи: сакривена, односно латентна и војна моћ. Сакривена моћ је, као друштвеноекономски чинилац, утемељена на величини становништва и богатству једне државе. Она чини базу која омогућава изградњу војних снага, као најважнијег ефективног вида моћи у систему у коме је сила *ultima ratio* политике (Miršajmer 2017, 91).

У погледу латентне моћи руски капацитети нису занемарљиви. Њена популација, процењена на око нешто више од 143 милиона, је девета глобално, али прва међу европским државама (Worldometer 2025). Економија земље је једанаеста највећа у погледу номиналног БДП, а четврта када се овај индикатор посматра по паритету куповне моћи (World Bank 2025). Међутим, у поређењу са комбинованим економским и демографским показатељима европских

држава, Русија заостаје. Тако је њен номинални БДП мањи од италијанског, француског, британског и немачког, а укупно становништво ЕУ, дакле без Уједињеног Краљевства, са око 450 милиона је више него три пута бројније (World Bank 2025; Eurostat 2025).

Сличан тренд је присутан и у погледу војне моћи. Према рангирању на основу „Глобал фајерпауер” (*Global Firepower*) индекса за 2025. годину руска војска је друга најснажнија глобално, али се шест других европских војних снага, укључујући и Украјину, налазе у првих двадесет (*Global Firepower* 2025). Војни буџет Москве, који од почетка рата у Украјини континуирано расте, је 2024. године износио близу 146 милијарди долара, док је збирни буџет држава чланица ЕУ исте године био 343 милијарди долара (*The International Institute for Strategic Studies* 2025; *European Council/Council of the European Union* 2025). Сегмент војне моћи у коме Русија има знатну предност је нуклеарно оружје. Тако Кремљ, са преко 4000, поседује највећи арсенал нуклеарних бојевих глава на свету, док друге две европске нуклеарне силе, Француска и Велика Британија, располажу са знатно скромнијим капацитетима од 290, односно 225 бојевих глава (*Kristensen et al.* 2025). Ипак, значај разлике у броју бојевих глава због специфичне разорности нуклеарног наоружања која спречава да буде коришћено као рационално средство у ратном сукобу, је умањен докле год је присутан елемент нуклеарног одвраћања.

Укупна моћ државе се најдиректније манифестује као претња када се проматра кроз њене офанзивне капацитете, односно способност да се угрози територијални интегритет или суверенитет друге земље по прихватљивој цени (*Walt* 1987, 24). Формулација прихватљива цена подразумева способност да се моћ пројектује уз релативно мали ризик по сопствену безбедност или стабилност политичког поретка. Додатно, на офанзивну моћ државе утиче и релативна предност коју офанзивна или дефанзивна дејства имају на бојишту у посматраним периодима.

У том контексту, рат у Украјини је пружио макар делимичну слику домета и ограничења руских офанзивних капацитета. Не улазећи у контроверзно питање шта је заправо био циљ Русије почетком ратног сукоба, анализираће се искључиво постигнути резултати на фронту¹. Пре инвазије 24. фебруара 2022. године, Москва је, укључујући и анектирани Крим, директно или индиректно контролисала око 7% украјинске територије (Saradzhyan, Arreguín-Toft, and Flood 2025). Готово четири године касније Русија контролише око 20% укупне територије Украјине и између 70% и 99% четири региона која су још током прве године рата формално додата у њен устав (Ott and Chau 2025; Al Jazeera 2022). Са актуелним темпом напредовања, процењује се да би руска војска до августа 2027. године могла да заузме целокупну Доњетску област у којој се тренутно воде најинтензивније борбе (Institute for Study of War 2025). Тај подухват би био комплетиран више од пет година од почетка сукоба. Додатно, физиономија руско-украјинског рата за сада није фаворизовала офанзиве великих размера. Тако је дуго најављивана украјинска контраофанзива 2023. доживела велики неуспех, док је руска летња офанзива 2025. године произвела само ограничени напредак (Barnes et al. 2023; The Economist 2025). Досадашњи ток сукоба је демонстрирао релативну предност дефанзивних дејстава. Територију је лакше бранити него освојити. У погледу адаптивности, руска војска је показала висок степен прилагодљивости изазовима савременог ратовања и правила је неопходне

¹ Постоје неслагања око опсега циљева председника Путина приликом покретања рата. Низ аутора сматра да је руски председник оригинално желео да збаци режим у Кијеву и успостави марионетску владу која би осигурала потчињавање Украјине интересима Москве (Plokhy 2023; Applebaum 2024; Driedger 2023; Трапара 2025). Са друге стране, Миршајмер сматра да војна стратегија Русије показује да су циљеви били ограничени и примарно фокусирани на заузимање истока и југоистока Украјине (Mearsheimer 2022). Додатно, за Миршајмерово виђење рационалности руске одлуке о инвазији Украјине видети предговор у: Mearsheimer and Rosato 2023.

тактичке промене током рата у Украјини. Дакле, она располаже знатним офанзивним капацитетима. Међутим, на Западу су пре и на самом почетку сукоба била присутна очекивања брзе и лаке руске победе, пада Кијева и окончања рата за неколико недеља (Renz 2024). Међутим, четири године од инвазије Москва и даље не контролише цео исток и југоисток Украјине. То сугерише да су њени офанзивни капацитети били прецењени.

Следећи неизоставни фактор је географска близина. Ту се појављују очекиване разлике између европских држава. Према анкети о спољнополитичким претњама коју је *YouGov* спровео у седам европских држава могуће је указати на општи тренд. Руску агресију као највећу претњу идентификовало је 62% испитаника у Данској, 57% у Литванији и 51% у Пољској, тај број је у Немачкој 36%, Француској 31%, а исто то у Шпанији и Италији сматра само 22%, односно 20% испитаних. Занимљиво је да незнатно мањи број анкетираних у Шпанији и Италији, 19% и 17%, највећи изазов види у спољној политици свог савезника САД (Kögömi and Sokelaere 2025). Укупно посматрано, истраживање је потврдило да је перцепција руске претње у директној корелацији са географском близином. Она је најизраженија код држава које се граниче или су релативно близу Русије.

Последњи елемент претње представљају агресивне намере. Државе које се перципирају као агресивне ће лакше подстаћи друге да их уравнотежавају (Walt 1987, 25). Одређивање намера се разликује од претходна три критеријума који су више објективне и материјалне природе. Оне су превасходно ствар процене и познавања контекста специфичне политичке елите. Важан индикатор намера је деловање држава (Nedeljković 2020, 187). То значи да се суд о интенцијама доноси на основу образаца понашања.

За бројне европске државе Москва се посматра као несумњиво агресивни актер. Такав став доминира и у Стратешком компасу ЕУ наглашавајући јединство уније против „неизазване и неоправдане” руске инвазије на

Украјину која нарушава принципе повеље Уједињених нација (УН) и подрива европску и глобалну стабилност и безбедност (EU 2022, 14). На такву перцепцију утиче и све одлучније деловање Москве у првим деценијама 21. века. Услед делимичне обнове моћи, жеље за статусним признањем, али и претње наставка експанзије НАТО, она је постајала сила склонија ризику. Након првобитне употребе силе ради заштите сопственог територијалног интегритета у Чеченским ратовима, Русија је током 21. века први пут показала спремност да војно интервенише изван својих граница како би зауставила источно ширење НАТО у Грузији 2008. и Украјини 2014. године, а затим је демонстрирала како вољу, тако и способност, да пројектује моћ ван свог непосредног суседства, односно бившег СССР, учешћем у Сиријском грађанском рату. Кулминацију тог тренда представља рат у Украјини од 2022. године (Preradović 2025, 560–561). Наведени образац понашања пружа одређено оправдање европским страховима. Међутим, намере не треба посматрати одвојено од капацитета актера. Могућност њихове реализације увек зависи од доступних средстава. Према широко прихваћеном уверењу, задатак да буде мост између војних средстава и политичких циљева има стратегија (Simić 2009, 164). У интеракцији са политиком, она „повратно ограничава њена стремљења свдећи је и враћајући у оквире реалног” (150). Рационално стратешко мишљење не може да почива на фундаменталном раскораку између циљева и средстава. То значи да за европске државе Русија „представља потенцијални изазов, али стратеги морају да избегну преурађене закључке о томе да ли, где, када и како” (Posen 2025, 9).

Укупно посматрано, Москва је велика сила са знатним офанзивним капацитетима која се граничи са делом чланица ЕУ, а чије намере знатан део политичког и војног естаблишмента старог континента тумачи као агресивне. Међутим, руски ресурси самостално заостају за комбинованим европским, док њена конвенционална војна

моћ није довољна да угрози безбедност читавог континента. Алармистичка реторика не одговара реалним пропорцијама руске претње која не угрожава целокупну европску безбедносну архитектуру.

ДИВЕРГЕНТНИ ИНТЕРЕСИ УНУТАР ЕУ

У одсуству уједињујуће претње континенталних размера до изражаја долазе разлике у интересима појединачних држава чланица ЕУ. То се поготово односи на осетљива питања високе политике, попут одбране и безбедности. За једну организацију чији корени су у економском повезивању континента разореног светским ратовима ради одговора на опасност унутрашње нестабилности и спољног совјетског притиска, интеграција у сектору одбране је увек била изазовна. Њени иницијални покушаји сежу и у време пре стварања самих Европских заједница са Денкершким споразумом 1947. године између Француске и Британије о узајамној помоћи у случају агресије, коме се годину дана касније документом потписаним у Бриселу придружују државе Бенелукса (Quinlan 2001, 1). Мотивација за ове споразуме је била и у страху од могуће обнове немачког реваншизма након Другог светског рата. Најамбициознији покушај сарадње током прошлог века је представљао Плевенов план, који је предвиђао успостављање Европске одбрамбене заједнице под колективном политичком контролом земаља чланица, од кога се одустало 1954. године услед противљења Француске (2). До краја Хладног рата аутономна интеграција европске одбране је остала ограничена услед централности трансатлантског војног савеза, НАТО, са његовим јасним фокусом на претњу коју је представљала совјетска политика и моћ (13). У деценијама након пада Берлинског зида, симбола блоковског надметања две суперсиле, сарадња у овој области је продубљена и институционализована у виду Заједничке безбедносне и одбрамбене политике ЕУ (ЗБОП) (Bickerton, Irondelle and Menon 2011). Међутим, та интеграција је још

увек далеко од идеала европске стратешке аутономије који би омогућио унији да „говори језиком моћи” (Тосси 2021, 8–9).

Дакле, чувено питање, које је наводно Хенри Кисинџер (*Henry Kissinger*) поставио својим колегама, а гласи „који тачно број телефона треба да назовем да бих добио Европу?”, остаје актуелно. Релевантно за укупни наступ ЕУ на међународној сцени, оно још више важи за питања одбране. Наде да ће рат у Украјини и манихејски дискурс о руској претњи континент приближити одговору на њега изгледају илузорно. На то утичу и два важна тренда која осликавају дивергентне интересе појединих држава чланица ЕУ, али и однос европских земаља и њиховог најважнијег трансатланског савезника, додатно отежавајући изградњу кохезивног приступа питањима одбране.

Први се односи на тренд ресуверенизације и већи нагласак на значај националне државе као примарног извора политичког легитимитета међу чланицама ЕУ. Он се ослања на дугу традицију која је европску интеграцију проматрала првенствено као подухват појединачних земаља у некој врсти лабаве конфедерације насупрот амбициознијим пројектима чији је крајњи циљ био стварање европске федерације са опсежним наднационалним ингеренцијама. Два супротстављена правца мишљења су персонификовали ставови два Француза, Жана Монеа (*Jean Monnet*), као заговорника јединствене Европе у којој би ефективна моћ лежала у заједничким институцијама, и Шарла де Гола (*Charles de Gaulle*), према коме је императив европске сарадње увек ограничен интересима и улогом националних држава (Троитић 2008, 139). За данашње настављаче де Головог гесла „Европе држава” актуелна ЕУ представља претерано бирократизовану и отуђену организацију чију моћ је потребно ограничити.

Они су, креативном применом Швелерове теорије равнотеже интереса, „шакали” унутар ЕУ. Не *a priori* противници интеграције, нити евроскептици у пуном

смислу те речи, њихова уверења гравитирају ка делимичним модификација структуре уније и за циљ преваходно имају спречавању даљег ширења наднационалних овлашћења. Посебан фокус стављају на очување националног суверенитета и културног идентитета држава чланица, за које сматрају да су угрожени илегалним миграцијама и декадентним друштвеним вредностима. Дух времена који је дао ветар у леђа таквим снагама је обликован Брезитом и победама Доналда Трампа (*Donald Trump*) на америчким председничким изборима 2016. и 2024. године. Најочигледније примере „шакала” унутар ЕУ представљају политике појединих држава Централне и Источне Европе, попут Мађарске и Словачке. Међутим, тај феномен није ограничен на земље некадашњег совјетског блока, већ политичке снаге нове деснице бележе знатан раст и у Западној Европи, што су показали резултати парламентарних избора у Немачкој 2025, односно Француској 2024. године (Zeier and Grün 2025; France 24 2024). Како примећује Иван Крастев данас „Запад имитира Исток: ставови јавности у Западној Европи су почели да личе на сентимент у Источној Европи током мигрантске кризе 2015. године” (Krastev 2025).

Таква конвергенција је успон популистичке деснице претворила у паневропски феномен који изазива *status quo* уније на два основна начина. Први се односи на питање расподеле надлежности између Брисела и националних влада, где они наступају као одлучни заговорници суверенитета чланица наспрам тенденција дубље европске интеграције. У фаворизовању одлучивања на нивоу држава у односу на одлуке које сматрају наметнутим од стране институција ЕУ, нова европска десница види важну компоненту очувања националног суверенитета (Patriots for Europe 2025). Други подразумева преиспитивање доминантног концепта европских вредности садржаног у оснивачким споразумима уније, декларацијама и повељама. Формалистичко, правно и политичко одређење европских вредности укључује: људско достојанство, слободу, демократију, једнакост,

владавину права и поштовање људских права (Ivić 2019, 103). Укратко основне елементе одређења савремене либералне демократије. Управо се први део те синтагме, либерална демократија, нашао на удару популистичке деснице. Тако мађарски премијер Виктор Орбан (*Orbán Viktor*) истиче да „демократија није нужно либерална. Само зато што нешто није либерално, то и даље може бити демократија” (Krastev 2021, 158). Као алтернатива се постулира демократија без либерализма, владавина изабраних представника народа без пратећих ограничења и поделе моћи. То уверење лежи у основи концепта „илибералне демократије” који нагрizza вредносну кохезију ЕУ.

Институционалну димензију њиховом деловању је пружио оснивање политичке групе „Патриоте за Европу” (*Patriots for Europe*) у Европском парламенту 2024. године, која је као званичне приоритете дефинисала очување националног суверенитета, заштиту граница, заустављање илегалних миграција, осигуравање послова и просперитета, као и одбрану слободе говора (*Patriots for Europe 2025*). Комбинацијом нагласка на суверенизму и изазивањем постојећег вредносног оквира ови актери теже модификацији тренутних аранжмана уније.

Додатно, дивергентни погледи унутар ЕУ на питања односа Брисела и националних влада нису само резултат идеосинкратичких чинилаца или партикуларне идеологије. Тако наведена анкета *YouGov* показује да су јавна мњења држава чланица скептична према већој улози ЕУ у одбрани. Осим у Шпанији и Литванији, већина испитаника у осталих 5 земаља сматра да националне владе треба да доносе одлуке о одбрани и безбедности, независно од уније (Körömi and Sokelaere 2025). То није охрабрујући показатељ за заговорнике интегрисане паневропске одбране.

Други шири тренд од значаја за јединство ЕУ у погледу одбрамбене политике се односи на будућност безбедносних аранжмана између Европе и САД. Дуго сматрани златним примером плуралистичке безбедносне заједнице, према

одређењу Карла Дојча (*Karl Deutsch*), трансатлантски односи се налазе у турбулентном периоду (*Deutsch et al. 1957*). Важан разлог за то су промене које се у деценијама након краја Хладног рата одиграле на нивоу међународног система, постепено преобликујући стратешке приоритете глобално најмоћније силе, САД. Након зенита униполарности који је пратио пад Берлинског зида, у првим деценијама 21. века долази до деконцентрације моћи у процесу који Фарид Закарија (*Fareed Zakaria*) назива „успоном осталих” (*Zakaria 2008, 1*). Најважнији резултат тих промена је нагли раст моћи Кине. Пекинг се са другом највећом економијом света по номиналном БДП, а првом по истом показатељу прилагођеном за паритет куповне моћи и са све већим војним улагањима, профилисао као централни конкурент актуелном хегемону (*World Bank 2025; Cheng 2025*). Први пут од када је крајем 19. и почетком 20. века САД постала велика сила, нови потенцијални регионални хегемон није европска држава. Било да се радило о Вилхелмовој Немачкој, нацистичкој Немачкој или Совјетском Савезу, стари континент је за Вашингтон био централно поприште надметања за глобалну надмоћ. Савремена транзиција моћи се одвија од Запада ка Истоку, а све више делује као да, како тврди Параг Кана (*Parag Khanna*) „будућност припада Азији” (*Kana 2019*). У таквом контексту стратешки значај Европе за Вашингтон опада. То показује и нова Стратегија националне безбедности САД, у којој се она наводи тек након Западне хемисфере и Индо-Пацифика (*The White House 2025*).

Не изненађује да тензије у односима Вашингтона и низа европских престоница постају очигледније од повратка председника Трампа, традиционално неповерљивог према савезницима, у Белу кућу. Поједини европски лидери су тај догађај описали као „електрошок” за континент (*Caulcutt 2025*). Чинило се да првих неколико месеци његовог мандата потврђују те страхове, поготово након говора потпредседника Венса (*JD Vance*) на Минхенској конференцији о безбедности у којој је истакао да централну претњу Европи не

представља ни Русија ни Кина, већ унутрашње одустајање од фундаменталних вредности, попут слободе говора, а сличан тон је присутан и у Стратегији националне безбедности, донетој крајем 2025. године, где се наглашава да се континент суочава са опасношћу „цивилизацијског брисања” (The Guardian 2025b; The White House 2025). Међутим, одређени *modus vivendi*, макар у погледу безбедносних аранжмана, је пронађен до самита НАТО у Хагу јуна 2025. године. Тада је, на инсистирање америчког председника, договорено повећање улагања у одбрану и трошкова повезаних са одбраном и безбедношћу на 5% БДП годишње (NATO 2025). Тиме је декларативно постигнут један од циљева нове америчке администрације који се односи на прераспodelу терета међу савезницима. Ипак, привидни успех је замаскирао растуће неповерења дела европских земаља у дугорочну америчку заштиту. Тако је немачки канцелар Фридрих Мерц нагласио да Европа, а самим тим и Немачка, мора да постане знатно независнија од САД у безбедносној политици (Reuters 2025). Да ли су такве најаве реалне? Имају ли државе које су најавиле огромна улагања у одбрану како би одобровољиле нову америчку администрацију суштинску вољу да развију капацитете аутономне од исте? Тренутни фокус је више на задржавању интереса САД за Европу него изградњи европске стратешке аутономије. Упркос незадовољству волунтаризмом и хировима појединих администрација у Вашингтону, европске државе и даље радије бирају амерички кишобран него ризик преузимања одговорности за безбедност властитог континента.

Укупно посматрано, руска претња у својим реалним димензијама, лишена реторичког преувеличавања, није пружила довољан импулс за превазилажење постојећих разлика унутар ЕУ. Прво, јачање идеологија и политичких покрета који стављају већи акценат на националну државу је не само повећало скептицизам према покушајима даље интеграције, већ је довело у питање и постојећу расподелу надлежности између Брисела и влада земаља чланица.

Преовлађујући политички трендови на континенту не фаворизују озбиљне помаке у правцу заједничке европске одбране. Друго, европске државе настављају да посматрају НАТО као примарни гарант сопствене безбедности упркос кризи трансатлантских односа и све очигледнијој промени стратешких приоритета САД. Како је самит алијансе у Хагу показао, оне се за сада пре надају да ће одобровољити „новог шерифа у граду”, него пронаћи алтернативу америчкој заштити. У таквим околностима финансијски амбициозни планови Европске комисије, попут “ReArm Europe” који предвиђа мобилизацију до 800 милијарди евра за инвестиције у европске одбрамбене капацитете, ће пре повећати оперативне способности појединачних држава чланица, а не дати подстицај развоју јединственог војно-индустријског комплекса ЕУ (The Guardian 2025a). Одсуство обнове власититих индустријских капацитета ће Европу оставити у зависном положају, првенствено ослоњену на увоз америчког оружја. Такав развој би континент додатно удаљио од било какве стварне аутономије у сфери одбране.

ЗАКЉУЧАК

Рат у Украјини представља највећи сукоб у Европи од Другог светског рата. Повратак конфликта тих размера на континент чија је кључна наднационална организација – ЕУ, дуго експлицитно промовисана као мировни пројекат, уздрмала је европске политичке елите. Њихова ужурбана потрага за одговором је као контуру решења понудила милитаризацију уније у амбициозном покушају изградње заједничких одбрамбених капацитета. Није ли руска инвазија удахнула нови живот идеји европске стратешке аутономије? Разоткрила непоузданост дугорочног ослањања на САД зарад заштите старог континента? Можда је макар коначно демонстрирала да, позајмљујући терминологију Роберта Кејгана (*Robert Kagan*), Венера мора да пронађе

начин да постане сличнија Марсу (Kagan 2003)?² Изгубљена у тим питањима и заклоњена манихејском реториком била је дискусија о реалној размери руске претње за европску безбедност, као и могућностима постизања консензуса међу чланицама ЕУ око изазова изградње заједничке одбране. Те теме су разматране у овом раду.

Као алат за анализу пропорција руске претње континенталној безбедности послужила је теорија равнотеже претње. Њена примена је показала да руска свеукупна моћ заостаје за европским комбинованим ресурсима, да су офанзивни капацитети Москве знатни, али је рат у Украјини демонстрирао и њихова ограничења, да степен претње варира међу европским земљама зависно од њихове близине Русији и да постоји перцепција агресивних намера, коју међутим, у складу са логиком стратешког мишљења, не треба посматрати одвојено од капацитета актера. Укупно посматрано, савремена Русија је најслабија од три велике силе у међународном систему, а њена војска ни након 4 године рата није освојила цео исток и југоисток Украјине. Додатно, латентна моћ земље, односно популација и економија, заостаје за збирним ресурсима европских држава, иако су војне снаге Москве краткорочно боље припремљене за сукоб. Дакле, Русија, за разлику од некадашњег СССР, није потенцијални европски хегемон. Сведена на своје реалне димензије, за огромну већину чланица ЕУ Москва не представља егзистенцијалну претњу. Без уједињујуће опасности попут појаве потенцијалног хегемона, дивергентни интереси унутар уније ће наставити да отежавају развој кохезивног приступа питањима одбране и безбедности. Било да се ради о „шакалима” који инсистирају на очувању прерогатива националних држава наспрам амбициознијих планова даље интеграције или несугласицама око најбољег начина да се поставе према САД у кризи трансатлантских

² Кејган је сликовито тврдио да су Американци, који настањују Хобсов свет силе, са Марса, док су Европљани, инспирисани Кантовим идеалима, са Венере.

односа, рат у Украјини није фундаментално приближио континент стратешкој аутономији. Ера обнове надметања великих сила је поново показала старе бољке ЕУ када треба да се пројектује тврда моћ. У тој ситуацији такав уникатан политички конструкт има проблем у јасном дефинисању правца деловања, остајући „раштимовани оркестар”, пре него „добро увежбани ансамбл”.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Al Jazeera*. 2022. “Russia’s Putin signs laws annexing occupied Ukrainian regions”. *Al Jazeera*. October 5, 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/5/putin-signs-laws-annexing-4-ukrainian-regions>.
- Applebaum, Anne. 2024. “How the War Will End”. In *War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World*, ed. Hal Brands, 85–95. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Barnes E. Julian, Eric Schmitt, David E. Sanger, and Thomas Gibbons Neff. 2023. “U.S. and Ukraine Search for a New Strategy After Failed Counteroffensive”. *The New York Times*. December 11, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/12/11/us/politics/us-ukraine-war-strategy.html>.
- Bickerton, Chris, Bastien Irondelle, and Anand Menon. 2011. “Security Co-operation beyond the Nation-State: The EU’s Common Security and Defence Policy”. *Journal of Common Market Studies* 49 (1): 1–21. DOI: 10.1111/j.1468-5965.2010.02126.x.
- Caulcutt, Clea. 2025. “Trump’s return is an ‘electroshock’ for Europe, says Macron”. *Politico*. February 14, 2025. <https://www.politico.eu/article/donald-trump-return-electroshock-europe-emmanuel-macron>.
- Cheng, Evelyn. 2025. “China to raise defense spending by 7.2% in 2025 to ‘firmly safeguard’ national security”. *CNBC*. March 4, 2025. <https://www.cnn.com/2025/03/05/china->

to-raise-defense-spending-by-7point2percent-in-2025.html.

Cohen, Roger. 2025a. "Army Chief Ignites Uproar After Saying France Must 'Accept Losing Our Children'". *The New York Times*. November 26. <https://www.nytimes.com/2025/11/24/world/europe/france-voluntary-military-service.html>.

Cohen, Roger. 2025b. "Macron Calls Putin a 'Predator' and an 'Ogre'". *The New York Times*. August 19. <https://www.nytimes.com/2025/08/19/world/europe/macron-putin-predator-russia-ukraine-war.html>.

Connor, Richard. 2025. "German chancellor: Ukraine's sovereignty is nonnegotiable". *Deutsche Welle*, November 23, 2025. <https://www.dw.com/en/dw-exclusive-merz-warns-ukraines-sovereignty-is-nonnegotiable/a-74854890>.

Deutsch, Karl, Sydney Burrell, Robert Kann, Lee Maurice, Martin Lichterman, Raymond Lidngren, Francis Loewenheim, and Richard VanWagenen. 1957. *Political Community and the North Atlantic Area – International Organization in the Light of Historical Experience*. New Jersey: Princeton University Press.

Driedger, Jonas J. 2023. "Risk Acceptance and Offensive War: The Case of Russia under the Putin Regime". *Contemporary Security Policy* 44 (2): 199–225. DOI: 10.1080/13523260.2023.2164974.

EU. 2022. "A Strategic Compass for Security and Defence." *EEAS*. Last accessed December 7, 2025. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf.

EU. 2025. "CELAC-EU Summit: Press Statement by High Representative / Vice-President Kaja Kallas". *EEAS*. November 9, 2025. https://www.eeas.europa.eu/eeas/celac-eu-summit-press-statement-high-representative-vice-president-kaja-kallas_en.

- European Council/Council of the European Union. 2025. “EU defence in numbers”. *European Council/Council of the European Union*. Last accessed December 7, 2025. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/defence-numbers>.
- Eurostat. 2025. “EU population increases for the 4th consecutive year”. *Eurostat*. July 11, 2025. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250711-1>.
- France 24. 2024. “2024 French legislative elections: Results of the second round”. *France 24*. July 4, 2024. <https://www.france24.com/en/france/20240704-2024-french-legislative-elections-results-of-the-second-round>.
- Global Firepower. 2025. “2025 Military Strength Ranking”. *Global Firepower*. Last accessed December 7, 2025. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.
- Institute for Study of War. 2025. “Russian Offensive Campaign Assessment, November 26, 2025”. *Understanding War*. November 26, 2025. <https://understandingwar.org/research/russia-ukraine/russian-offensive-campaign-assessment-november-26-2025>.
- Ivic, Sanja. 2019. “The Concept of European Values”. *Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology* 16 (1): 103–117. DOI: 10.3726/cul012019.0007.
- Kagan, Robert. 2003. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kana, Parag. 2019. *Budućnost pripada Aziji*. Beograd: Centar za međunarodnu saradnju i održivi razvoj – CIRSD.
- Körömi, Csongor, and Hanne Cokelaere. 2025. “The closer to Russia the greater the fear, opinion poll finds”. *Politico*. October 20, 2025. <https://www.politico.eu/article/russia-opinion-poll-closer-border-fear-yougov-eu-countries>.
- Krastev, Ivan. 2021. “Eastern Europe’s Illiberal Revolution – The Long Road to Democratic Decline”. In *The Emergence of Illiberalism – Understanding a Global Phenomenon*, eds.

- Boris Vormann and Michael D. Weinman, 157–165. New York: Routledge.
- Krastev, Ivan. 2025. “The Paradox of Europe’s Trumpian Right - How America’s Weaponization of Ideology Could Backfire”. *Foreign Affairs*. November 27, 2025. <https://www.foreignaffairs.com/europe/paradox-europes-trumpian-right>.
- Kristensen, Hans, Matt Korda, Eliana Johns, Mackenzie Knight-Boyle, and Kate Kohn. 2025. “Status of World Nuclear Forces”. *Federation of American Scientists*. Last accessed December 8, 2025. <https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces>.
- Lippmann, Walter. 1943. *U.S. Foreign Policy: Shield of the Republic*. Boston: An Atlantic Monthly Press Book.
- Marangé, Céline. 2019. “Russia”. In *Comparative Grand Strategy – A Framework and Cases*, eds. Thierry Balzacq, Peter Dombrowski, and Simon Reich, 50–72. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780198840848.003.0003.
- Mearsheimer, John. 2022. “The Causes and Consequences of the Ukraine War”. *CIRSD*. <https://www.cirsd.org/en/horizons/horizons-summer-2022-issue-no.21/the-causes-and-consequences-of-the-ukraine-war>.
- Mearsheimer, John, and Sebastian Rosato. 2023. *How States Think – The Rationality of Foreign Policy*. New Haven & London: Yale University Press.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Čigoja štampa.
- Morgentau, Hans. 2014. *Teorija međunarodne politike – borba za moć i mir*. Podgorica: CID.
- NATO. 2025. “Overview - 2025 NATO Summit in The Hague”. *NATO*. Last accessed January 4, 2026. <https://www.nato.int/en/news-and-events/events/2025/6/overview---2025-nato-summit-in-the-hague>.

- Nedeljković, Stevan. 2020. *Strategija uravnotežavanja u međunarodnim odnosima, studija slučaja: francusko i nemačko uravnotežavanje Sjedinjenih Američkih Država posle Hladnog rata*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Nedeljković, Stevan. 2025. *Ravnoteža moći: od Tukidida do Trampa*. Beograd: Akademska knjiga, Fakultet političkih nauka.
- Ott, Haley, and Nicole Brown Chau. 2025. “Maps show Ukrainian territories claimed by Russia amid talks on possible end to war”. *CBS News*. August 19, 2025. <https://www.cbsnews.com/news/maps-ukrainian-territories-claimed-by-russia-war>.
- Patriots for Europe. 2025. “Priorities”. *Patriots for Europe*. Last accessed December 28, 2025. <https://www.patriotsforeurope.eu/#priorities>.
- Plochy, Serhii. 2023. *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. UK: Allan Lane.
- Posen, Barry. 2025. “European Military Autonomy: What Comes First?” *Survival* 67 (5): 7–28. DOI: 10.1080/00396338.2025.2561479.
- Preradović, Nikola. 2025. „Skлонost riziku kao ograničavajući faktor u stvaranju rusko-kineskog saveza”. *Međunarodna politika* 76 (1194): 549–570. DOI: 10.18485/iipe_mp.2025.76.1195.6.
- President of Russia. 2025. “Valdai Discussion Club meeting”. *Kremlin*. October 2, 2025. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/78134>.
- Quinlan, Michael. 2001. *European Defense Cooperation – Asset or Threat to NATO?* Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Renz, Bettina. 2024. “Western Estimates of Russian Military Capabilities and the Invasion of Ukraine”.

Problems of Post-Communism 71 (3): 219–231. DOI: 10.1080/10758216.2023.2253359.

Reuters. 2025. “Germany’s Merz: Europe must become less dependent on United States”. *Reuters*. December 9, 2025. <https://www.reuters.com/world/germanys-merz-europe-must-become-less-dependent-united-states-2025-12-09>.

Rosato, Sebastian. 2011. *Europe United - Power Politics and the Making of the European Community*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Saradzhyan, Simon, Ivan Arreguín-Toft, and Angelina Flood. 2025. “3 Years Later: What Russia’s Aggression in Ukraine Has Cost It and What It’s Gained”. *Belfer Center for Science and International Affairs*. February 24, 2025. <https://www.belfercenter.org/research-analysis/3-years-later-what-russias-aggression-ukraine-has-cost-it-and-what-its-gained>.

Schweller, Randal. 1994. “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”. *International Security* 19 (1): 72–107. DOI: 10.2307/2539149.

Simić, Dragan. 2009. *Svetska politika*. Beograd: Čigoja štampa.

The Economist. 2025. “Russia’s latest big Ukraine offensive gains next to nothing, again”. *The Economist*. October 17, 2025. <https://www.economist.com/interactive/europe/2025/10/17/russia-latest-big-ukraine-offensive-gains-next-to-nothing-again>.

The Guardian. 2025a. “EU chief unveils €800bn plan to ‘rearm’ Europe”. *The Guardian*. March 4, 2025. <https://www.theguardian.com/world/2025/mar/04/eu-plan-to-bolster-europes-defences-could-raise-800bn-for-ukraine>.

The Guardian. 2025b. “JD Vance stuns Munich conference with blistering attack on Europe’s leaders”. February 14, 2025. <https://www.theguardian.com/us-news/2025/feb/14/jd-vance-stuns-munich-conference-with-blistering-attack-on-europes-leaders>.

- The Guardian*. 2025c. “The week Europe realised it stands alone against Russian expansionism”. November 29, 2025. <https://www.theguardian.com/world/2025/nov/29/the-week-europe-realised-it-stands-alone-against-russian-expansionism>.
- The International Institute for Strategic Studies. 2025. “*The Military Balance 2025*”. *IISS*. Last accessed December 20, 2025. <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/2025/the-military-balance-2025>.
- The White House. 2025. “National Security Strategy of the United States of America”. *The White House*. Last accessed December 20, 2025. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>.
- Tocci, Nathalie. 2021. *European Strategic Autonomy: What It Is, Why We Need It, How to Achieve It*. Rome: Istituto Affari Internazionali (IAI).
- Trapara, Vladimir. 2025. „Šta Putin zapravo želi u Ukrajini?” *Međunarodna politika* 76 (1993): 7–28. DOI: 10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.1.
- Troitiño, David Ramiro. 2008. “De Gaulle and the European Communities”. *Proceedings of the Institute for European Studies* (4): 139–152.
- Volc, Kenet. 2008. *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- Walt, Stephen. 1987. *The Origins of Alliances*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- World Bank. 2025. “GDP (current US\$)”; “GDP, PPP (current international \$)”. *World Bank*. Last accessed December 20, 2025. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true; https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?most_recent_value_desc=true.

- Worldometer. 2025. “Russia population”; “European Countries by Population”. *Worldometers*. Last accessed December 3, 2025. <https://www.worldometers.info/world-population/russia-population>; <https://www.worldometers.info/population/countries-in-europe-by-population>.
- Zakaria, Fareed. 2008. *The Post-American World*. New York: W.W. Norton & Company.
- Zeier, Kristin, and Gianna-Carina Grün. 2025. “German election results explained in graphics”. *Deutsche Welle*, February 27, 2025. <https://www.dw.com/en/german-election-results-explained-in-graphics/a-71724186>.

Nikola Preradović*

Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade

“AN OGRE AT OUR DOORSTEP” – CAN THE RUSSIAN THREAT UNITE EUROPE?*

Resume

This paper examines whether the perception of a Russian threat can serve as a unifying force for the European Union (EU) in the field of security and defense. Triggered by Russia’s invasion of Ukraine, European political discourse has increasingly framed Moscow as an aggressive and expansionist power posing a continental-scale danger. This narrative, vividly articulated by French President Emmanuel Macron’s depiction of Russia as an “ogre at Europe’s doorstep,” has been used to justify accelerated militarization, deeper defense integration, and renewed calls for European strategic autonomy independent of the United States. The paper critically reassesses these assumptions. The central argument is that emphasizing the Russian threat is insufficient to generate a cohesive and unified European defense policy. The analysis proceeds along two main lines. First, it questions the credibility of portraying Russia as an existential threat to the entire European security architecture. Second, it demonstrates that Russia’s actions do not generate uniform levels of concern across EU member states due to divergent threat

* E-mail address: nikola.preradovic@mod.gov.rs;
ORCID: 0009-0007-9571-4258.

** This paper was presented at the conference “Perspectives of Political Sciences in Contemporaray Society IV”, held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

perceptions and particular interests. The theoretical framework is grounded in realism, primarily Stephen Walt's theory of the balance of threat and Randall Schweller's theory of the balance of interests. The balance of threat approach highlights that states respond not simply to power but to a combination of aggregate capabilities, geographic proximity, offensive capabilities, and perceived intentions. Applying these criteria shows that while Russia remains a major power with significant military capacity — especially in nuclear weapons — its overall resources lag behind the combined economic, demographic, and military capacities of the EU. The war in Ukraine has further exposed the limits of Russian conventional power: despite four years of fighting, Russia has failed to secure a decisive victory, indicating that its offensive capabilities were widely overestimated prior to the invasion. Consequently, Russia does not constitute a potential European hegemon comparable to the Soviet Union during the Cold War. Threat perception within Europe also varies significantly. States geographically closer to Russia often perceive Moscow as a far greater danger than Southern and Western European countries. Public opinion data confirms that proximity strongly correlates with threat perception, undermining the idea of a shared, continent-wide sense of existential danger. In the absence of a unifying threat of hegemonic proportions, divergent interests within the EU become more salient. Here, Schweller's balance of interests theory is particularly useful. The paper argues that several EU member states and political movements behave as "jackals": actors dissatisfied with certain aspects of the status quo but unwilling to accept the costs

and risks of radical change. This dynamic is visible in the rise of sovereigntist and populist forces that resist further supranational integration, especially in sensitive areas such as defense and security. These trends weaken political support for a genuinely integrated European defense. At the same time, uncertainty about the future of transatlantic relations complicates European strategic choices. Although concerns about declining U.S. commitment — especially after Donald Trump’s return to the White House — have intensified calls for autonomy, most European states still prioritize preserving the NATO framework and American security guarantees over assuming full responsibility for continental defense. The paper concludes that the war in Ukraine has not fundamentally transformed the EU into a cohesive strategic actor. Russia represents a serious but limited challenge rather than an existential threat to Europe as a whole. Without such a unifying danger, internal divisions, competing national interests, and continued reliance on the United States will continue to obstruct the development of a unified European defense and genuine strategic autonomy.

Keywords: Russia, European Union, war in Ukraine, defense, threat, national interest

*** Овај рад је примљен 1. фебруара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. марта 2026. године.

*Uroš Popadić**
*Independent researcher, Belgrade***

THE EUROPEAN UNION'S JUSTIFICATION OF MILITARISATION THROUGH THE CONCEPT OF STRATEGIC PEACE

Abstract

The article examines how the European Union's post-2022 security approach and discourse redefine the meaning of peace through the emergence of what is conceptualised in the paper as strategic peace. Building on critical peace scholarship, the article argues that strategic peace represents a discursive synthesis of peace and deterrence, in which peace is no longer understood as the opposite of militarization but as something sustained through it. Through a content analysis of major EU strategies and the discourse within them, the article shows how Russia was framed as an existential threat to European stability despite its arguably limited direct military risk, legitimizing increased defense spending, NATO expansion, and thus a further militarization of the EU. This reframing of peace allows EU member states to militarize while maintaining a positive self-image of normative peacefulness, presenting military spending

* E-mail address: popadics.uros@gmail.com;
ORCID: 0009-0002-2660-848X.

** PhD Candidate, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade.

and strategic alignment as peace-preserving. Strategic peace is conceptualized as a broader transformation from liberal, cooperative notions of peace toward a deterrence-based understanding that normalizes militarization as necessary for European peace and security.

Keywords: strategic peace, security discourse, EU militarization, peace and security, European security

INTRODUCTION

The European Union's (EU) security and defence policies have experienced a notable transformation after 2022, marked by a rapid increase in militarization and a corresponding change in the way peace and security are framed in official discourse. These developments emerged and are justified in response to the perceived threat posed by Russia, as well as to a more general context of increased geopolitical instability. In such a context, the EU has increasingly presented military preparedness, defence integration, and strategic alignment as necessary and responsible measures for preserving peace in Europe. Rather than being portrayed as a departure from its established identity as a peace-oriented actor, this turn has been discursively framed by the EU as a continuation of its commitment to peace and stability. Furthermore, in such a framework, militarization is not presented as an alternative to peace but as its precondition, with peace increasingly articulated not as pacifist neutrality or as a product of norms and cooperation but as something that must be actively sustained through deterrence, readiness, and strategic alignment. This leads to a research puzzle of how increasing militarization is being reconciled with the EU's continued self-presentation as a peaceful actor. This leads to the question of how peace is reframed in EU military security discourse so that it can persist alongside militarization. The expectation is that peace would be increasingly framed in high-level EU strategic and security

discourse as dependent on military deterrence and capacity, so that militarization will be justified as peace-affirming and necessary without fully abandoning earlier framings of the EU's peaceful character.

In the article, this transformation is examined through the framework of critical peace theory by analysing how official EU strategic documents redefine peace and its conditions, focusing on the emergence of what is conceptualised in the paper as a „Strategic peace“. Unlike liberal peace which prioritises civilian cooperation and institutionalised norms (Mac Ginty 2025), or explicitly militarised peace which is based on military dominance (Richmond 2025b), strategic peace is conceptualised here as a discursive synthesis in which peace remains a normative goal while being framed as dependent on military deterrence and strategic alignment, allowing militarisation to be justified while preserving a self-image of normative peacefulness. Therefore, the analysis that the article provides focuses on whether and how peace language is coupled with defence and deterrence language in major EU strategic documents, and through which increased defence spending, closer military cooperation, and strategic alignment are framed as peace-preserving acts. Peace thus becomes established through strategic and military means, diverging from the EU's traditional liberal internationalist approach centred on cooperation and normative diffusion. Militarisation is understood in the article as the increased normalisation of defence spending and references to the increasing need for military power, examined through the content of EU strategic texts rather than actual military capacity.

The EU's turn towards geopolitics has already been examined in the scientific literature, and leading EU politicians are urging the Union to develop into a geopolitical power (Macron 2026). Less attention has been placed on how peace itself is being redefined in order to legitimise these developments. By focusing on the content of the EU's strategic documents and policy frameworks and their relation to peace in the current geopolitical context, the article contributes to debates on the EU's geopolitical role and to critical peace scholarship by conceptualising strategic peace as a

framework through which militarisation is made compatible with a peace-oriented identity, and by which this peaceful identity is even maintained through recourse to militarisation. The concept of Strategic peace is developed in the article in order to examine this change of the EU's policy and normative approach, emerging through a synthesis of recent critical peace scholarship and an interpretative analysis of EU strategic texts. The empirical section consists of a qualitative content analysis of EU strategic documents and policies over the past decades, interpretatively examining how peace is conceptualised and framed in relation to defence and deterrence, and conducted within a critical peace framework. The article starts with a literature review on the EU's changing geopolitical role and its presentation of this change, followed by a theoretical framing on the problems and questions raised by the paper through the lens of critical peace theory, followed by a conceptualisation of the concept of Strategic Peace and an empirical section which provides evidence for its existence.

THE EU'S CHANGING GEOPOLITICAL ROLE AND THE TRANSFORMATION OF ITS PEACE IDENTITY

The focus of the following review is the examination of scholarship on the EU's evolving geopolitical and security role, with particular attention to how the Union's peace-actor identity is treated in this literature. The recent evolution of EU security and defence policy has been conceptualized by Hoeffler et al through the notion of a prolonged polycrisis, conceived as a sequence of overlapping economic, political, and security shocks that have gradually reshaped EU competences in uneven ways. They note that the EU has faced successive crises, but that earlier security shocks failed to generate a shared perception of an existential threat across the Union as member states disagreed on how to respond, resulting in paralysis within its security decision-making. They argue that the initial conflict in Ukraine in 2014 enabled increased EU security and defence competences through the framing of an external existential crisis, which produced a shared perception of

threat and enabled increased defence spending and coordination (Hoeffler, Hofmann, and Mérand 2024). Costa and Barbé mark the 2022 deterioration as a turning point, after which the EU adopted unprecedented measures in defence cooperation and military assistance, forcing a change from crisis management and external stabilization toward territorial defence. They note that even in this increased focus on military defence, strategic autonomy was portrayed as unrealistic due to the EU's security reliance on NATO, which was reaffirmed as the primary framework for defence (Costa and Barbé 2023). This would make the outbreak of conflict in Europe the initial justification for a transformation of the EU's peaceful self-presentation.

Cross et al treat the conflict in Ukraine as a critical case for the EU exercising power under conditions of international crisis and within an international system marked by growing instability and a weakened liberal order. They noticed that the conflict marked a strong influence of external structural conditions on EU decision-making, which had to overcome its fragmentation to exercise power coherently and together with a peaceful normative framing (Cross and Karolewski 2016). Helwig likewise frames the conflict in Ukraine as exposing the gap between EU ambitions for strategic autonomy and continued military dependence on NATO, considering autonomy to be the capacity to act within interdependence rather than full independence. He argues that the conflict revealed both structural constraints and a need for increased EU agency, such as expanded defence cooperation, which resulted from it (Helwig 2023).

Håkansson connects the increasingly geopolitical role of the EU to European integration and institutional consolidation, which have historically advanced through crises. He argues that the conflict in Ukraine should produce far-reaching defence integration, while accelerating an ongoing process through which the European Commission has expanded its political and practical role and emerged as a more explicitly geopolitical actor. He describes the crisis as creating an opportunity that enabled the Commission to strengthen its mandate in relation to defence-

related initiatives, despite defence remaining a sensitive policy area (Håkansson 2024). Bosse focuses on the evolution of member states' security interests, also noting that while the 2014 conflict in Ukraine did not fundamentally alter security preferences, the 2022 escalation caused a significant reformulation of interests, enabling consensus on unprecedented measures framed through values-based norms, including international law, sovereignty, solidarity, and responsibility toward Europeans, marking a change toward a more community-based understanding of EU identity (Bosse 2022). This transformation of the EU's self-presentation as a more defensive and active actor was enabled by an internal transformation of public opinion, which increasingly supported defence-related policy and investment, providing motivation for a continuation of this approach (Thomson et al. 2023).

Browning argues in relation to the EU's geopolitical identity that it should not be understood as a naive or post-geopolitical actor, but as one that has, in fact, long engaged in geopolitical practices aimed at ordering space beyond its borders through non-military means. He places its geopolitical role in the ability to influence political, economic, and normative alignments, and connects these practices to the EU's pursuit of ontological security, understood as the need to maintain a stable sense of self-identity and order. He notes that Russia is presented by the EU as an ontological challenge as it rejects the EU's universalist claims and advances a competing geopolitical vision (Browning 2018). Sperling and Webber consider the EU to have used the crisis emerging from the conflict in order to consolidate and expand policies designed to mitigate perceived threats and reinforce security governance. They focus on how the EU legitimises collective responses by threat framing, allowing it to implement security and defence policies across internal and external domains, supported by its official discourse, which reframes the EU as an active actor in security and defence governance (Sperling and Webber 2019).

Wagnsson and Hellman examine this change in self-presentation by linking the EU's normative power not only to policy choices but to modes of communication, arguing

that representing others in non-antagonistic terms is central to maintaining a normative role. They argue that the EU's response to Russian official discourse generated a tension between a discourse emphasizing unity and dialogue, articulated by the High Representative, and a more antagonistic and security-based discourse associated with its strategic communication, reflecting a shift toward a defensive posture (Wagnsson and Hellman 2018). The evolution of the EU's peace narrative into a peace and security narrative required military security practices to be embedded within an established peace identity to sustain internal cohesion and external legitimacy. This logic was formalized in the Treaty of Lisbon, which described peace as both an internal condition and an external objective grounded in international law, and enabled its instrumentalization in EU foreign policy through strategic narratives (Chaban et al. 2017). Smith argues that the EU's earlier pursuit of peace through peaceful means was caused by its general avoidance of strategic approaches, but that the Global Strategy marks a departure from these earlier civilian and normative self-conceptions by foregrounding defence and military capability in a more pessimistic and security-oriented assessment of the international environment (Smith 2017).

Tozzi notices that EU policymakers increasingly recognized that the EU could no longer assume a benign international environment or rely solely on norm diffusion and Europeanisation, but that they increasingly turned towards increasing the Union's resilience. He presents resilience as a pragmatic middle ground between over-ambitious liberal peacebuilding and narrowly defined stability, allowing the EU to retain normative objectives related to peace, democracy, and rights while acknowledging the inevitability of crises, although in practice the concept has often been associated with a more security-focused foreign policy (Tozzi 2019). Håkansson also examines how earlier geopolitical crises had already expanded the EU's role in security and defence cooperation, and that increased support from member states enabled the Commission to gain influence in a traditionally intergovernmental policy field and to mobilise greater resources

for the purposes of defence (Håkansson 2021). Tian et al note that the post-2022 period has accordingly seen unprecedented increases in European military expenditure, with shifts in threat perception being a key cause of this. He argues that the sharp rise of European militarisation is often justified through narratives of deterrence, NATO burden-sharing, and fundamental changes in the security environment (Tian et al. 2023). Pogodda et al. also argue that the earlier EU standard response to crises, which was aimed at management and normative peacebuilding ambitions, was shifted towards containment, stabilization, and military-security oriented approaches (Pogodda, Mac Ginty, and Richmond 2021).

Maurer, Whitman, and Wright describe the EU's response to the 2022 conflict as unusually rapid and coherent, sustained by a shared norm of collective responsibility that obliges member states to act together despite differences in capacity and national constraints. This norm enabled the use of the European Peace Facility for large-scale military support, framed as a foreign policy decision rather than a defence commitment (Maurer, Whitman, and Wright 2023). This further shift towards a greater focus on military security and a geopolitical role appears to have persisted alongside earlier normative commitments, at least nominally. In relation to that, Cardwell and Moret argue that the EU has begun to translate its economic power into political influence and to use this power more directly in order to achieve its goals related to peace and security (Cardwell and Moret 2023). Schimmelfennig connects this change to the process of European integration, which he frames within a changing external environment, arguing that military vulnerability and geopolitical instability have generated pressures toward stronger borders. He argues the EU uses more assertive geopolitical discourse and increased investment in border control and defence cooperation, while leaving the direction of integration open (Schimmelfennig 2021). Anghel and Džankić likewise connect the policy changes caused by the conflict to changes in EU enlargement, arguing that the renewed momentum on enlargement followed a security logic

whereby enlargement became a process related to security rather than normative alignment. They argue that enlargement itself has become a geopolitical process that maintains EU security, prioritising stability over transformation (Anghel and Džankić 2023). These changes imply that increased interest in geopolitical power achieved through military security increasingly permeates all aspects of EU foreign policy.

Tocci considers that the approach of principled pragmatism has been inherent in EU strategies since 2003, whereby the EU began to prioritize its own internal security rather than prioritising normative convergence, recognizing that the existence of existential threats requires a more actionable and implementation-focused strategy that integrates defence and strategic communication while avoiding the language of robust military intervention (Tocci 2017). Helwig and Sinkkonen examine the EU's increasing focus on strategic autonomy within a changing international environment characterised by great power rivalry, the weakening of the rules-based international order, and intensified economic competition, presenting it as the principal framework through which the EU now articulates responses in foreign, security, and defence policy. They note that the resulting increased defence spending carries the threat that a more hardened EU risks undermining its normative appeal (Helwig and Sinkkonen 2022).

Håkansson connects this to ambitions to strengthen European defence cooperation and protect Europe militarily, showing how security developments enabled its executive to expand its role by increasing its activity, building coalitions, and incorporating NATO standards into EU frameworks despite internal contestation (Håkansson 2023). Bergmann and Müller likewise frame these developments within a longer pattern of incremental reform in the EU's security and defense policy, arguing that repeated crises generated functional pressures that led to increased funding for military equipment outside the EU budget while preserving strong safeguards due to persistent member state divisions (Bergmann and Müller 2021). This

would imply that increased defence spending and prioritization of military security have been ongoing even before the conflict in Ukraine, but that it provided a normative justification for it post hoc. Genschel argues that the absence of an existential security challenge historically constrained centralisation in areas such as defence integration in the EU, which the conflict in 2022 provided. He argues that this external threat reduced opposition to increased defence integration and muted internal conflict. He adds that these dynamics depend on the symmetry and immediacy of perceived threat (Genschel 2022).

CONCEPTUALIZATION OF “STRATEGIC PEACE” IN THE TRADITION OF THE CRITICAL PEACE THEORY

Building on the literature on the EU’s changing geopolitical role, the following section examines how peace has been conceptualised in critical peace and security scholarship, using this literature to situate the EU’s militarisation turn within broader shifts in which peace itself is increasingly understood through military security rather than liberal internationalist transformation. If the EU is perceived as a liberal organization, as its norms would suggest, the changing of the international order affects it significantly. Richmond has argued that the international peace architecture has increasingly transformed from normative and transformative ambitions toward stabilisation and military security-oriented practices. He notes that EU states have increasingly prioritized security and containment, moving away from normative and transformative goals and focusing on conflict management (Richmond 2021b). Mac Ginty similarly argues that the traditional liberal peace approach no longer functions as a dominant framework, describing the international system as hybrid and fragmented, and as one in which states increasingly privilege stabilisation, military security, and containment over democratisation or transformative peacebuilding, while selectively applying international norms (Mac Ginty 2025).

Ikenberry likewise notices the crisis of the liberal international order, marked by internal fragmentation and the weakening of liberal democracy. He considers that liberal internationalism is no longer managing to reconcile sovereignty with cooperation and to provide adequate military security and stability, but that no better alternative yet exists (Ikenberry 2018). With a less optimistic view, Lawson and Zarakol focus on legitimacy challenges arising from accusations of hypocrisy, arguing that there is a gap between universalist claims and selective application, which provoked resentment, particularly when powerful actors combine norm violation with moral condemnation (Lawson and Zarakol 2023). Finkenbusch argues that the crisis of liberal internationalism was worsened by the increased critiques aimed at it, which lowered the ability of liberal actors to formulate guiding norms for collective action, producing a governance stance centred on caution, risk aversion, and harm avoidance rather than transformation (Finkenbusch 2021). In relation to this transformation, Richmond and Pogodda argue that within the liberal order, peace was embedded within relatively coherent alignments between international institutions, leading states, and normative frameworks, allowing it to be articulated through shared references to law, cooperation, and institutional mediation. They argue that in the emerging multipolar order, this alignment is weakening and producing fragmentation among institutions and states, while increasingly associating peace with national sovereignty, stability, and strategic positioning, and normative coherence declines (Richmond and Pogodda 2024).

Richmond further argues that peacebuilding increasingly reaches stalemates, preserving surface stability while diluting the substantive content of peace and weakening the legitimacy of the international order. He notes that insecurity is managed rather than resolved, and that peace is instrumentalized for stability's sake (Richmond 2025a). He relates this to the changing of the international structure of norms and practices related to peace, which he conceptualizes as the international peace architecture. He describes it as fragmenting and becoming more fragile, as peace is

increasingly becoming directly concerned with military security and conflict-management rather than with norms (Richmond 2021a). He argues that an authoritarian international order is emerging, characterised by multipolar rivalry, militarisation, and the normalisation of violence, in which peace is closely tied to control, containment, and geopolitical balancing (Richmond 2025b). Within such an environment, it is reasonable to expect that the approach of the EU regarding keeping peace would change towards military security and defence integration.

Richmond, with Pogodda and Visoka, argues that there is a broader fragmentation of the international order, marked by reactionary nationalism, weakened normative frameworks, and the reassertion of extra-legal sovereignty, with conflict and violence increasingly reclaimed as political tools. Such processes obstruct and dilute peace, managing insecurity rather than addressing the underlying roots of conflict (Richmond, Pogodda, and Visoka 2025). Grimmel and Strasheim bring these transformations and their consequences to the EU, arguing that the promotion of peace and security is central to the EU's political identity and external role, and that this self-understanding has come under increasing strain as the context in which the EU operates has fundamentally changed. They note that policymakers increasingly emphasise resilience, stability, and order over democracy promotion and societal transformation, and that armed conflict in its neighbourhood and the transformation of the global order have strained its capacity to act as a peace and security actor while sustaining its normative self-image (Grimmel and Strasheim 2021).

Rieker and Riddervold perceive a tension between long-term normative commitments and short-term military security responses, arguing that while the EU continues to promote peace, multilateralism, and rule-based cooperation at the level of overarching strategies, it adopts more interest-driven and security-oriented practices when confronted with crises perceived as urgent. From this, they argue that military security is increasingly prioritised without the formal abandonment of

normative principles, which remain embedded in its identity as outwardly presented (Rieker and Riddervold 2022). In this way, it would appear that the EU is attempting to maintain its image as a peaceful organization while increasingly militarizing, producing a different conceptualization of the maintenance of peace in response to changes in the international order

From this foundation, it is possible to build *a theoretical framework* and conceptualize Strategic peace. Focusing on military security, this conceptualization is meant to explain how peace is discursively framed by the EU in relation not to its traditional normative and liberal positions, but in relation to military preparedness, deterrence, and defense policy within the Union's strategic documents. Strategic peace is conceived of in the article as a discursive configuration in which peace remains the stated normative objective, but is defined as contingent upon military deterrence, defense readiness, and strategic alignment. In this way, the EU's increased militarization, focus on defense and military security, and its increased military spending are justified through peace language and framed as a way to preserve peace, which is a break from its earlier discourse. Strategic peace can be distinguished from other conceptualizations of peace by its combination of normatively and nominally liberal language with a justification of peace pursued through military power, whereby peace is invoked as a normative objective, but the instruments through which it is expected to be secured are based on military security and defense.

The concept itself is original and developed through a synthesis of insights from critical peace scholarship and an interpretative reading of EU strategic documents. The conceptual foundation is provided by theoretical literature on the transformation of liberal peace, the weakening of the international liberal order, and the prioritization of stabilization and security within the contemporary international order. The concept can therefore function as an analytical category used to identify and interpret the EU's discursive configuration and justification as found in its strategic documents. The empirical

analysis is focused on the existence of such a Strategic peace in EU strategic documents, and it does so by examining whether peace is discursively constructed as dependent upon military security and defense capacity, if peace language is consistently linked to deterrence, and whether militarization is framed as a necessary and responsible instrument for preserving peace.

The method used is qualitative content analysis, which is based on a corpus of select major strategic and policy documents issued by all EU institutions between 2016 and 2025. The analysis systematically examines how peace is defined, framed, and connected to defense and military security within official EU discourse in these documents, in which the EU institutions define, formalize, and communicate the Union's positions on peace, security, and defence. Therefore, it is the content of these strategies and policy directives that is analyzed, and within them, the discourse related to peace, military security, defense, deterrence, readiness, defense spending, and integration, and related terminology observed in relation to peace and in justification of its achievement. The analysis identifies the patterns of the EU's institutional discourse, which define the conditions by which peace can be preserved or maintained, the patterns of where it is connected directly to military security and defense, and the methods by which the EU institutions justify and legitimate defense investment and implicit militarization as necessary for maintaining peace. These patterns and the discourse are expected to be presented as ordinary and necessary, rather than as a break with previous practice and discourse, in an attempt to maintain a normatively peace-oriented self-presentation while justifying militarization. The analysis, therefore, attempts to answer how peace is defined or described in EU strategic documents, what instruments are presented as necessary for achieving or preserving peace, and how defense-related measures are framed in relation to the EU's identity as a peace actor.

THE EUROPEAN UNION'S STRATEGIC DEVELOPMENT AND ITS RECONCEPTUALISATION OF PEACE

Having thus established a framework, the empirical analysis examines how peace is described and contextualized in major EU strategic and policy documents in order to examine what understanding of peace emerges, and if militarization is presented as a necessary condition for its preservation. The 2016 Global Strategy signified a major change from the earlier approach and discourse of the EU, and it presents the EU as existing in an increasingly unstable, contested, and insecure international environment in which challenges to the European security order, particularly to the east, have direct consequences for the safety of EU citizens. Peace and security are defined in it as core interests of the Union and are directly linked to developments beyond EU borders, with increased ambition and strategic autonomy being framed as important for the EU's ability to maintain peace and safeguard security within and beyond its borders. It states that the security of the Union depends on its ability to prevent conflict, manage crises, and promote stability in neighboring regions, yet also that the EU must be ready and able to deter, respond to, and protect itself against external threats. The strategy adds that European security and defense must become better equipped to build peace, guarantee security, and protect human lives while engaging more systematically in defense and security matters. It explicitly says that peace and stability are no longer a given in Europe after the emergence of open conflict in Ukraine, and it essentially introduces principled pragmatism as the guiding approach of EU external action, combining values-based commitments with a realistic assessment of power, threats, and constraints. It declares that the EU must take greater responsibility for its own security, act as a responsible global stakeholder, and strengthen its capacity to act, with security and defense framed as central to its credibility. The more established liberal forms of cooperation are still referenced as important for maintaining

peace, and increased strategic and defence cooperation is defined as urgent and is prioritised in the text (European Union 2016, 3–23).

The Council of the European Union's conclusions then defined a new level of ambition for security and defence, arguing that Europe's security environment requires a strong European Union, able to promote peace and guarantee the security of its Member States and citizens. It expressed a commitment to the Union's ability to act as a security provider and to enhance the Common Security and Defence Policy (CSDP), which is defined as an essential part of the Union's external action, especially in reference to external conflicts. Security is described as indivisible among Member States, making solidarity and mutual assistance obligations that require credible, deployable, and interoperable civilian and military capabilities. Defence investment, cooperation, and capability development are framed as necessary responses to an interconnected threat environment, while cooperation with NATO is presented as complementary and reinforcing (Council of the European Union 2016b, 1–7). It linked the promotion of peace to the EU's capacity to guarantee its security in an evolving threat environment, presenting security challenges as requiring a concerted and cooperative response at the EU level, making regular deliberation on security and defence a political necessity. Strengthening the Union's role as a security provider and enhancing its ability to act autonomously when necessary are framed as essential to the EU's global role. Peace was explicitly linked to building defence capacities and coordination, resilience to instability, and stabilization beyond EU borders (Council of the European Union 2016a).

This logic was reinforced by the European Defence Action Plan, which framed defence cooperation and industrial capacity as prerequisites for protecting the EU. The Commission argued that the EU must be able to defend itself, using that to justify increased defence cooperation and the establishment of a common defence fund as necessary responses, urging for increased defence integration in order to maintain collective

security (European Commission 2016). Soon after, the European Commission produced a Reflection Paper on the Future of European Defense, which reiterated the EU's self-perception and image as a project historically associated with peace, while at the same time arguing that in the changing defense and security environment, peace could no longer be taken for granted. It frames peace and European security as contingent on defense and argues that security and defense must play a more prominent role in EU policy, urging member states to cooperate more closely in the development of military capabilities leading to a Defense Union (European Commission 2017, 7–13). In 2021, the European Council also framed the EU as being in a context of heightened global instability, growing strategic competition, and complex security threats, reaffirming its commitment to the rules-based international order while further emphasizing the need for the Union to take greater responsibility for its own security. Peace and security were linked to the EU's capacity to act, with increased autonomy in defence framed as necessary for protecting its interests and values and for contributing to global peace and security. Cooperation with NATO and the transatlantic relationship was reaffirmed as central. Security was increasingly connected to deterrence and the management of external threats (European Council 2021).

The Commission's communication on the EU Security Union Strategy had similar discourse and framing, considering the EU to be in such a complicated and dangerous international environment that security had to be addressed at the EU rather than the national level. It urged members to continue increasing their defense-related capabilities and to increase their cooperation, framing European values as being threatened and requiring protection through a Security union, and justifying it by what it defined as a rapidly changing European security threat landscape (European Commission 2020, 2–6). The Council of the EU then established a European Peace Facility to finance its foreign policy actions, framing the goal as being the preservation of peace, preventing conflicts, and strengthening international security.

The established financial structure enabled military operations, military assistance, and capacity-building, which were framed as necessary for maintaining peace in the EU's vicinity (Council of the European Union 2021). This framing was further consolidated in the Versailles Declaration, which was given in response to the conflict emerging in Ukraine, and which presented the security environment as having undergone a fundamental rupture. It explicitly connected peace and stability to the EU's responsibility to protect its citizens and values, and connected this responsibility to taking more responsibility for security through further decisive steps towards European sovereignty. It connected the preservation of peace and stability with substantially increased defense expenditure, collaborative defensive capability development, incentives for joint projects, and cooperation in defense. It focused directly on security rather than on peace, putting attention on what it called growing instability, strategic competition, and security threats, urging for more responsibility towards bolstering joint defence capabilities (European Council 2022b, 1–5). Peace was therefore increasingly being presented as achieved through defense and the EU's ability to provide military security, moving away from normative language and liberal cooperation and towards hard power.

This framing was consolidated and formalized in the Strategic Compass, which presented the EU as operating in a security environment fundamentally altered by the return of high-intensity interstate conflict, with European security described as facing its most serious challenge since the end of the Cold War. Peace was more explicitly linked to the Union's capacity to deter threats, protect itself, and act decisively, with security defined as a prerequisite for prosperity, stability, and the protection of EU citizens and values. While reaffirming commitment to a rules-based international order and multilateral cooperation, the document emphasized that power politics, coercion, and strategic competition increasingly shape the international environment, requiring a more assertive EU posture, especially in the fields of defense. It included explicit calls for an increased strategic

autonomy and greater defense readiness and industrial capacities, framing it as necessary conditions for maintaining peace, alongside solidarity and mutual assistance among Member States (Council of the European Union 2022, 17–25). The European Council later emphasized increased defense spending, deeper defense integration, and sustained military support as essential for protecting peace, democracy, and the European security order. It called for substantial enhancement of the EU's foreign, security, and defence policy, and called for the establishment of a defence union and implementing the Strategic Compass as a basis for common defence. It framed EU security and defence policy as serving the protection of peace, democracy, and international law (European Council 2022a, 1–8). The normalization of military and defense language, therefore, continued, with calls for a Security union becoming calls for a Defense Union, and with peace being constantly connected to defense and capabilities

The European Parliament's recommendations on how to accept the new discourse and frame Russian actions in Ukraine as an attack on the European peace order itself, arguing that it undermined the foundations of the Union's foreign, security, and defence policy. It called for the EU to use determination and resolve to protect and defend the Union, its values, and the rules-based international order. Peace was explicitly framed as requiring protection and defence against military aggression, and was directly linked to deterrence, preparedness, and the availability of adequate military and financial capabilities, with military assistance presented as a legitimate instrument for defending peace (European Parliament 2022, 2–9). This framing was reinforced in the following year, when peace was framed in relation to the need to respond effectively to military security threats. The absence of sufficient deterrence and preparedness prior to the emergence of conflict in Ukraine was presented as a contributing factor to the outbreak of conflict, and the EU's credibility was directly connected to its ability to act decisively. It was security that was continually referenced rather than peace, which itself was framed as simply the product of military

security, requiring sustained military support, deterrence, and the development of credible defence capabilities and readiness. Urgent calls were made for additional defence capacity building, while calls for deeper cooperation with international organisations were framed in relation to maintaining security and referenced with regard to the EU's security and defence policy (European Parliament 2023, 7–14).

The 2024 parliamentary resolution consolidated this by accepting a new urgency for the EU to strengthen its defence capabilities, including by building on what was described as an unprecedented investment in the defence fund and peace facility. The maintenance of peace was framed as contingent on military investment, with increased military strength necessary for a secure Europe. The protection of European citizens, values, and interests was repeatedly linked to the strengthening of defence rather than international cooperation or the maintenance of the international order, which itself was referenced together with effective implementation of the common defence policy (European Parliament 2024, 6–14). The Council of the EU continued to describe the Union as facing an unprecedented amount of threats, with the rules-based international order increasingly challenged by revisionist powers. It framed security and enlargement within a single geopolitical logic in which defence capacity, strategic alignment, and resilience against external threats became central to the EU's approach (European Council 2023, 1–6).

The Council's conclusions described Russia's actions as posing an existential threat to European security, while the continuing conflict in Europe was presented as requiring the large-scale availability of defence products, substantial increases in defence expenditure, and greater investment undertaken jointly at the EU level. Strategic autonomy and defense readiness were emphasized while commitments to multilateralism, conflict prevention, and peace mediation were reaffirmed in connection to them rather than as ends in themselves (Council of the European Union 2024, 1–4). The European Defence Industrial Strategy likewise defined defense readiness as crucial in the

protection of EU citizens and their values, justifying military assistance to Ukraine as an investment in peace. This was framed in relation to geopolitical competition and increased insecurity for the Union (European Commission and High Representative 2024). The European Council continued these developments in framing and discourse, stating in 2025 that defense was a core element of the EU's emerging geopolitical role, and framing it as necessary due to the existential challenge of conflict on the continent. Defense was presented as requiring increased strategic autonomy, preparedness, and responsibility across the EU's entire strategic environment, calling for a substantial increase in defense expenditure and wide cooperation to address defensive and military limitations (European Council 2025a). Defence was now treated as a central element in EU policy, and as a way to maintain peace and security, with discourse related to maintaining peace through liberal institutions and dialogue being framed in relation to military security.

The Council demanded that the EU must achieve defence readiness by 2030 through accelerated implementation of capability development, framing security as contingent on military strength, and noting that it needed to strengthen its eastern flank. It emphasized the importance of joint capability development, standardization, and large-scale procurement, supported by EU financial instruments, alongside strengthened political oversight and coordination within EU defence governance structures. Urgent calls were made to strengthen the European Defence Agency and to increase the European defence industry's capacity and direct defence investment towards joint development, production, and procurement. Cooperation was stressed only in relation to those partners who share the EU's foreign and security policy goals (European Council 2025b). In its strategic document on major threats, the Black Sea region was framed by the Commission as a space of increased geostrategic importance due to the conflict in Ukraine. In the strategy related to its security, peace was directly presented as inseparable from security guarantees, deterrence, and defense cooperation. The Commission used the strategy to call

for full alignment of members with the EU's foreign, security, and defense policy, including military support (European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy 2025b). Calls for dialogue and conflict resolution were thereby framed within a strengthened security framework rather than treated autonomously.

The EU further updated its strategic documents in 2025, defining rapid and large-scale movement of forces and equipment as a prerequisite for effective deterrence and crisis response. In relation to this, peace was again explicitly linked to the EU's ability to ensure deterrence through defensive capability, with military mobility framed as essential for safeguarding security (European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy 2025a). The strategic compass continued to guide strategic thinking, with the High Representative asserting that the international security situation had worsened, demanding that an increased operationalization of the strategy had to occur. Defense readiness was framed as a priority for the protection of the EU, normalizing military security as the primary way of maintaining international peace and security (European External Action Service 2025, 8–10, 19–20). With this development, the EU strategic discourse normalized the framing that peace depends not only on norms and values, legal principles, or diplomatic engagement, but on the EU's capacity to project and coordinate military power. This completed the consolidation of strategic peace as an organizing logic of EU security policy, treating peace no longer as a normative foundation of EU foreign and security policy, but as an outcome to be actively gained through increased defensive capacity and cooperation. This move was conducted while under the normative orientation towards peace, nominally preserving earlier framing and discourse, yet the path towards achieving peace was changed towards military power.

CONCLUSION

Driven by an interest in how the EU continues to maintain its peace-oriented normative framework, which is constitutive of its identity, while increasingly orienting itself towards defense and military power, the article provided an examination of its discursive transformation. The analysis showed that the transformation towards a language of defense underlining the language of peace had begun years before the outbreak of open conflict in Ukraine in 2022, as peace was progressively repositioned inside security policy rather than treated as its external objective. Peace remains a central normative basis for the EU at all levels, yet it is no longer conceptualized primarily as the outcome of international cooperation or liberal norm diffusion, but rather as dependent on military deterrence and power. In such a framing, peace is not assumed as the effect of cooperation but is described as something that must be protected and actively sustained, making security provision part of what peace is taken to mean. Militarization is not positioned as an alternative to peace but as the responsible and legitimate means through which peace can be preserved in an unstable and competitive international environment. It is worth noting that the EU's discourse and strategies are not deprived of references to cooperation and international law; the change is rather that international cooperation is increasingly treated as secondary to military security and defence. Peace itself is framed no longer as achieved through cooperation, as would be expected in the liberal international order, but rather as achieved primarily through military strength.

The article's arguments are based on critical peace studies, introducing the concept of strategic peace to capture this discursive transformation. Strategic peace is a framework in which peace continues to be discursively invoked as the desired goal, while being framed as achievable only through military strength. Strategic peace combines the language of peace, stability, and responsibility with a security logic that is framed as necessary for the maintenance of peace in a world of geopolitical competition.

This enables the EU to expand its military role while preserving its self-understanding as a peaceful organization, not abandoning peace but reframing it in a way that makes militarization compatible with it. The analysis illuminated how, in the EU's policy and strategic documents, this compatibility is produced through the repeated coupling of peace-language with military deterrence and defensive preparedness, so that increased defense spending and military support are framed as peace-maintaining measures rather than as departures from its peaceful identity. This redefinition of peace appears to have become normalized across the EU's institutions, becoming part of its general strategic approach. The analysis shows that peace is constantly described as something that must be defended, protected, and secured through strength, becoming enabled through strategic means.

Strategic peace, therefore, is a reframing of the EU's normative commitments to peace, democracy, and international law as subject to a dominant organizing logic of military security and defense. The analysis showed that the transformation reveals not an abandonment of peace language or peace as a normative goal, but rather that defense and deterrence have been built into the definition of peace as necessary for it, rather than being treated as instruments that support it. Therefore, a peace identity can remain publicly intact while militarization is normalized as ordinary and necessary, being justified by the peace itself. This implies that the EU actively attempts to justify its militarization through peace-oriented language, creating the danger that it would lean further into the process and further normalize its new power-based geopolitical role, losing its earlier normative and peaceful appeal and becoming less inclined to pursue peace and security through cooperation and mediation. The concept thus contributes to the literature by demonstrating how peace can remain normatively central while being substantively transformed in practice, surviving discursively through the concept of strategic peace.

REFERENCES

- Anghel, Veronica, and Jelena Džankić. 2023. "Wartime EU: Consequences of the Russia–Ukraine War on the Enlargement Process". *Journal of European Integration* 45 (3): 487–501. DOI: 10.1080/07036337.2023.2190106.
- Bergmann, Julian, and Patrick Müller. 2021. "Failing Forward in the EU's Common Security and Defence Policy: The Integration of EU Crisis Management". *Journal of European Public Policy* 28 (10): 1669–1687. DOI: 10.1080/13501763.2021.1954064.
- Bosse, Giselle. 2022. "Values, Rights, and Changing Interests: The EU's Response to the War against Ukraine and the Responsibility to Protect Europeans". *Contemporary Security Policy* 43 (3): 531–546. DOI: 10.1080/13523260.2022.2099713.
- Browning, Christopher S. 2018. "Geostrategies, Geopolitics and Ontological Security in the Eastern Neighbourhood: The European Union and the 'New Cold War'". *Political Geography* 62: 106–115. DOI: 10.1016/j.polgeo.2017.10.009.
- Cardwell, Paul James, and Erica Moret. 2023. "The EU, Sanctions and Regional Leadership". *European Security* 32 (1): 1–21. DOI: 10.1080/09662839.2022.2085997.
- Chaban, Natalia, Alistair Miskimmon, and Ben O'Loughlin. 2017. "The EU's Peace and Security Narrative: Views from EU Strategic Partners in Asia". *Journal of Common Market Studies* 55 (6): 1273–1289. DOI: 10.1111/jcms.12569.
- Costa, Oriol, and Esther Barbé. 2023. "A Moving Target: EU Actorness and the Russian Invasion of Ukraine". *Journal of European Integration* 45 (3): 431–446. DOI: 10.1080/07036337.2023.2183394.
- Council of the European Union. 2016a. "Council Conclusions on Implementing the EU Global Strategy in the Area of

- Security and Defence”. Foreign Affairs Council, Brussels, 14 November 2016. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/11/14/conclusions-eu-global-strategy-security-defence/pdf/>.
- Council of the European Union. 2016b. “Implementation Plan on Security and Defence”. Brussels, 14 November 2016. <https://www.consilium.europa.eu/media/22459/eugs-conclusions-st14149en16.pdf>.
- Council of the European Union. 2021. “Council Decision (CFSP) 2021/509 of 22 March 2021 Establishing a European Peace Facility, and Repealing Decision (CFSP) 2015/528”. Official Journal of the European Union L 102, 24 March 2021. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2021/509/oj/eng>.
- Council of the European Union. 2022. “A Strategic Compass for Security and Defence”. Approved by the European Council, Brussels, 21 March 2022. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf.
- Council of the European Union. 2024. “Council Conclusions on EU Security and Defence”. Council meeting, Brussels, 27 May 2024. Council document ST 9225/24. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9225-2024-INIT/en/pdf>.
- Cross, Mai’a K. Davis, and Ireneusz Paweł Karolewski. 2016. “What Type of Power Has the EU Exercised in the Ukraine–Russia Crisis? A Framework of Analysis”. *Journal of Common Market Studies* 55 (1): 3–19. DOI: 10.1111/jcms.12442.
- European Commission. 2016. “European Defence Action Plan: Towards a European Defence Fund”. Press release, Brussels, 30 November 2016. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_16_4088.
- European Commission. 2017. “Reflection Paper on the Future of European Defence”. COM(2017) 315 final, Brussels, 7

June 2017. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/reflection-paper-defence_en_1_0.pdf.

European Commission. 2020. “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions on the EU Security Union Strategy”. Brussels, 24 July 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0605>.

European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. 2024. “A New European Defence Industrial Strategy: Achieving EU Readiness through a Responsive and Resilient European Defence Industry”. Joint Communication JOIN(2024) 10 final, Brussels, 5 March 2024.

European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. 2025a. “Joint Communication to the European Parliament and the Council on Military Mobility”. Joint Communication JOIN(2025) 846 final, Brussels, 19 November 2025.

European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. 2025b. “The European Union’s Strategic Approach to the Black Sea Region”. Joint Communication JOIN(2025) 135 final, Brussels, 28 May 2025.

European Council. 2021. “European Council Conclusions”. European Council Meeting, Brussels, 16 December 2021. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2021/12/16/>.

European Council. 2022a. “European Council Conclusions”. European Council Meeting, Brussels, 23–24 June 2022. <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf>.

- European Council. 2022b. “Versailles Declaration”. Informal Meeting of the Heads of State or Government, Versailles, 10–11 March 2022. <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>.
- European Council. 2023. “European Council conclusions on Ukraine and security and defence”. 29 June 2023. <https://www.consilium.europa.eu/media/65371/20230629-euco-conclusions-ukraine-security-defence-en.pdf>.
- European Council. 2025a. “European Council conclusions on European defence”. 6 March 2025. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/03/06/european-council-conclusions-on-european-defence/>.
- European Council. 2025b. “European Council conclusions on European defence and security”. 23 October 2025. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/10/23/european-council-conclusions-on-european-defence-and-security/>.
- European External Action Service. 2025. “Annual Progress Report on the Implementation of the Strategic Compass for Security and Defence”. HR(2025) 73, 11 April 2025. Brussels. Circulated as Council of the European Union doc. 8023/25, 15 April 2025. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/StrategicCompass_2ndYear_Report_0.pdf.
- European Parliament. 2022. “The EU’s Foreign, Security and Defence Policy after the Russian War of Aggression against Ukraine”. European Parliament Recommendation of 8 June 2022 to the Council and the Vice-President of the Commission / High Representative (2022/2039(INI)). Official Journal of the European Union. 8 June 2022. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0235_EN.pdf.
- European Parliament. 2023. “Implementation of the Common Security and Defence Policy – Annual Report 2022”. European Parliament Resolution of 18 January 2023

- (2022/2050(INI)). Official Journal of the European Union, 18. January 2023. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0010_EN.pdf.
- European Parliament. 2024. "Implementation of the Common Security and Defence Policy – Annual Report 2023". European Parliament Resolution of 28 February 2024 (2023/2119(INI)). Official Journal of the European Union, 28. February 2024. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0105_EN.pdf.
- European Union. 2016. "Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy". Brussels, June 2016. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf.
- Finkenbusch, Peter. 2021. "Liberal Peace: From Civilising Mission to Self-Doubt". *Global Change, Peace & Security* 33 (2): 163–176. DOI: 10.1080/14781158.2021.1932783.
- Genschel, Philipp. 2022. "Bellicist Integration? The War in Ukraine, the European Union, and Core State Powers". *Journal of European Public Policy* 29 (12): 1885–1900. DOI: 10.1080/13501763.2022.2141823.
- Grimmel, Andreas, and Julia Strasheim. 2021. "Weathering the Storm? The EU as a Global Peace and Security Actor in Turbulent Times". *European Review of International Studies* 8 (3): 313–326. DOI: 10.1163/21967415-08030007.
- Håkansson, Calle. 2021. "The European Commission's New Role in EU Security and Defence Cooperation: The Case of the European Defence Fund". *European Security* 30 (4): 589–608. DOI: 10.1080/09662839.2021.1906229.
- Håkansson, Calle. 2023. "The Strengthened Role of the European Union in Defence: The Case of the Military Mobility Project". *Defence Studies* 23 (3): 436–456. DOI: 10.1080/14702436.2023.2213647.

- Håkansson, Calle. 2024. “The Ukraine War and the Emergence of the European Commission as a Geopolitical Actor”. *Journal of European Integration* 46 (1): 25–45. DOI: 10.1080/07036337.2023.2239998.
- Helwig, Niklas. 2023. “EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe’s Capacity to Act in Times of War”. *Journal of Common Market Studies* 61 (S1) (Annual Review): 57–67. DOI: 10.1111/jcms.13527.
- Helwig, Niklas, and Ville Sinkkonen. 2022. “Strategic Autonomy and the EU as a Global Actor: The Evolution, Debate and Theory of a Contested Term”. *European Foreign Affairs Review* 27 (Special Issue): 1–20. DOI: 10.54648/eer2022009.
- Hoeffler, Catherine, Stéphanie C. Hofmann, and Frédéric Mérand. 2024. “The Polycrisis and EU Security and Defence Competences”. *Journal of European Public Policy* 31 (10): 3224–3248. DOI: 10.1080/13501763.2024.2362762.
- Ikenberry, G. John. 2018. “The End of Liberal International Order?” *International Affairs* 94 (1): 7–23. DOI: 10.1093/ia/iix241.
- Lawson, George, and Ayşe Zarakol. 2023. “Recognizing Injustice: The ‘Hypocrisy Charge’ and the Future of the Liberal International Order”. *International Affairs* 99 (1): 201–217. DOI: 10.1093/ia/iia258.
- Mac Ginty, Roger. 2025. “The Liberal Peace Is Over, and It Is Not Coming Back: Hybridity and the Emerging International Peace System”. *Third World Quarterly* 46 (16): 1999–2018. DOI: 10.1080/01436597.2025.2559376.
- Macron, Emmanuel, 2026. “Europe has to become a geopolitical power, says the President”. *France in the United Kingdom*. 19 February 2026. <https://uk.diplomatie.gouv.fr/en/europe-has-become-geopolitical-power-says-president/>.
- Maurer, Heidi, Richard G. Whitman, and Nicholas Wright. 2023. “The EU and the Invasion of Ukraine: A Collective

- Responsibility to Act?" *International Affairs* 99 (1): 219–238. DOI: 10.1093/ia/iia262.
- Pogodda, Sandra, Roger Mac Ginty, and Oliver Richmond. 2021. "The EU and Critical Crisis Transformation: The Evolution of a Policy Concept". *Conflict, Security & Development* 21 (1): 85–106. DOI: 10.1080/14678802.2020.1854442.
- Richmond, Oliver P. 2021a. "The Evolution of the International Peace Architecture". *European Journal of International Security* 6 (4): 379–400. DOI: 10.1017/eis.2021.12.
- Richmond, Oliver P. 2021b. "Towards a Peace with Global Justice? The Struggle within the International Peace Architecture". *Asian International Studies Review* 22: 36–64. DOI: 10.1163/2667078X-bja10002.
- Richmond, Oliver P. 2025a. "A Prelude to Revisionism? The Stalemated Peace Model and the Emergence of Multipolarity in International Order". *Contemporary Security Policy* 46 (2): 197–225. DOI: 10.1080/13523260.2024.2437928.
- Richmond, Oliver P. 2025b. "Peace in an Authoritarian International Order versus Peace in the Liberal International Order". *International Affairs* 101 (4): 1381–1401. DOI: 10.1093/ia/iiaf076.
- Richmond, Oliver P., and Sandra Pogodda. 2025. "Peacemaking and the Maintenance of International Order: Alignment under Hegemony versus Multipolar Misalignment". *Global Studies Quarterly* 5 (1): 1–13. DOI: 10.1093/isagsq/ksae094.
- Richmond, Oliver P., Sandra Pogodda, and Gëzim Visoka. 2025. "The International Dynamics of Counter-Peace". *European Journal of International Relations* 30 (1): 126–150. DOI: 10.1177/1354066123116877.
- Rieker, Pernille, and Marianne Riddervold. 2022. "Not So Unique After All? Urgency and Norms in EU Foreign and Security Policy". *Journal of European Integration* 44 (4): 459–473. DOI: 10.1080/07036337.2021.1977293.

- Schimmelfennig, Frank. 2021. “Rebordering Europe: External Boundaries and Integration in the European Union”. *Journal of European Public Policy* 28 (3): 311–330. DOI: 10.1080/13501763.2021.1881589.
- Smith, Karen E. 2017. “A European Union Global Strategy for a Changing World?” *International Politics* 54 (5): 503–518. DOI: 10.1057/s41311-017-0041-0.
- Sperling, James, and Mark Webber. 2019. “The European Union: Security Governance and Collective Securitisation”. *West European Politics* 42 (2): 228–260. DOI: 10.1080/01402382.2018.1510193.
- Thomson, Catarina, Matthias Mader, Felix Münchow, Jason Reifler, and Harald Schoen. 2023. “European Public Opinion: United in Supporting Ukraine, Divided on the Future of NATO”. *International Affairs* 99 (6): 2485–2500. DOI: 10.1093/ia/iiaad241.
- Tian, Nan, Diego Lopes da Silva, Lucie Béraud-Sudreau, Xiao Liang, Lorenzo Scarazzato, and Ana Assis. 2023. “Developments in Military Expenditure and the Effects of the War in Ukraine”. *Defence and Peace Economics* 34 (5): 547–562. DOI: 10.1080/10242694.2023.2221877.
- Tocci, Nathalie. 2017. “From the European Security Strategy to the EU Global Strategy: Explaining the Journey”. *International Politics* 54 (5): 487–502. DOI: 10.1057/s41311-017-0045-9.
- Tocci, Nathalie. 2019. “Resilience and the Role of the European Union in the World”. *Contemporary Security Policy* 41 (2): 176–194. DOI: 10.1080/13523260.2019.1640342.
- Wagnsson, Charlotte, and Maria Hellman. 2018. “Normative Power Europe Caving In? EU under Pressure of Russian Information Warfare”. *Journal of Common Market Studies* 56 (5): 1161–1177. DOI: 10.1111/jcms.12726.

Урош Попадић*

Самостални истраживач, Београд**

ОПРАВДАВАЊЕ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ ОД СТРАНЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КРОЗ КОНЦЕПТ СТРАТЕШКОГ МИРА

Резиме

Рад анализира трансформацију начина на који Европска унија након 2022. године концептуализује и оправдава мир у контексту убрзане милитаризације и промене безбедносног приступа и дискурса, а на основу ранијих корака ка томе. Полазећи од критичких студија мира, рад показује да милитаризација није представљена као одступање од мировног идентитета Уније, већ као његов логичан наставак, при чему се мир све чешће дефинише као стање које се мора активно обезбеђивати кроз одвраћање, војну спремност и стратешко усклађивање. Кроз анализу кључних стратешких докумената и званичних дискурса ЕУ, показује се да се Русија представља као егзистенцијална претња европској стабилности, док се повећање војних издатака, ширење НАТО-а и јачање одбрамбених капацитета представљају као нужни и одговорни кораци ради очувања мира. Рад уводи концепт стратешког мира како би означио ову дискурзивну синтезу мира и одвраћања, у којој мир више није супротстављен милитаризацији, већ се конституише кроз њу. За разлику од либералног мира заснованог на сарадњи

* Имејл адреса: popadics.uros@gmail.com;
ORCID: 0009-0002-2660-848X.

** Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

и нормативној дифузији, стратешки мир задржава мировни дискурс, али га везује за одвраћање и стратешко усклађивање. Анализа показује да овај помак није краткотрајна реакција на сукоб у Украјини, већ део дугорочније трансформације у којој се мир све чешће схвата од стране ЕУ као стање које се одржава кроз одвраћање, војну спремност и стратешко усклађивање, а не као резултат трансформативних процеса и сарадње. Такав помак омогућава Европској унији да истовремено убрза милитаризацију и очува позитивну слику о сопственој нормативној мирољубивости Рад закључује да стратешки мир омогућава Европској унији да истовремено проширује своју војну улогу и очува самопредстављање као мировни актер, чиме доприноси разумевању начина на који мир може остати нормативно централна, али суштински преобликована категорија у савременој европској безбедносној политици.

Кључне речи: стратешки мир, безбедносни дискурс, милитаризација Европске уније, мир и безбедност, европска безбедност

*** Овај рад је примљен 10. јануара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. марта 2026. године.

Политичка ревија

ГЕОПОЛИТИКА У ГЛОБАЛНОМ И РЕГИОНАЛНОМ КОНТЕКСТУ

209

Милица Шљиванчанин

ОД ГЕОПОЛИТИЧКИХ КА АСТРОПОЛИТИЧКИМ
ТЕНЗИЈАМА: КАКО ЗАОШТРАВАЊЕ ОДНОСА
ОБЛИКУЈЕ СВЕМИРСКЕ СТРАТЕГИЈЕ САД, РУСИЈЕ И
КИНЕ?

243

Демир Мујевић

ЕВРОАЗИЈСКЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА КАО ОКВИР
ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОЦЕСА

*Милица Шљиванчанин**
*Самостални истраживач, Београд***

ОД ГЕОПОЛИТИЧКИХ КА АСТРОПОЛИТИЧКИМ ТЕНЗИЈАМА: КАКО ЗАОШТРАВАЊЕ ОДНОСА ОБЛИКУЈЕ СВЕМИРСКЕ СТРАТЕГИЈЕ САД, РУСИЈЕ И КИНЕ?

Сажетак

Рад анализира трансформацију свемира из научно-истраживачког домена у простор интензивног геополитичког надметања водећих светских сила. Циљ рада је да утврди на који начин појачане геополитичке тензије у периоду од 2014. до 2024. године утичу на редефинисање свемирских стратегија Сједињених Америчких Држава, Руске Федерације и Народне Републике Кине. Кроз компаративну анализу свемирских стратегија наведених држава, рад одговара на питање како се свемир претвара у арену у којој се преплићу и надмећу технолошки напредак, војна моћ и идеолошки утицај. Истраживање се заснива на комбинацији геополитичког и астрополитичког теоријског оквира, уз примену

* Имејл адреса: sljivancaninvmilica@gmail.com;
ORCID: 0009-0002-5194-9585.

** Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

реалистичке парадигме међународних односа и тројног методолошког приступа који обухвата компаративну анализу, анализу садржаја званичних стратешких докумената и теоријско-интерпретативну анализу. Посебна пажња посвећена је истраживању начина на који технологије за истраживање свемира постају инструменти меке и тврде моћи, док се граница између њихове цивилне и војне употребе постепено брише. Резултати рада показују да, иако Сједињене Државе и даље задржавају доминантну позицију захваљујући дугогодишњим улагањима и институционалној инфраструктури, растуће амбиције Кине и покушаји Русије да ревитализују своје свемирске програме наговештавају процес мултиполаризације свемира. Закључно, свемир се појављује као један од кључних простора будућих геополитичких сукоба, али и као полигон за редефинисање међународних односа и безбедносних парадигми у 21. веку.

Кључне речи: геополитика, астрополитика, реализам, Сад, Русија, Кина, стратегије, милитаризација свемира, глобални односи

УВОД

Период од 2014. до 2024. године обележен је значајним интензивирањем геополитичких тензија између Сједињених Америчких Држава (у даљем тексту САД), Руске Федерације (у даљем тексту Русија) и Народне Републике Кине (у даљем тексту Кина), које су се прелиле на простор свемира, чинећи да се трансформише у арену стратешког надметања великих сила. Док је током Хладног рата свемир представљао поље симболичког ривалства али и ограничене сарадње (Stojanović

2021, 433–454), после 2014. дошло је до смањивања или чак обустављања заједничких пројеката, као што је сарадња на Међународној свемирској станици (*International Space Station, ISS*), што је довело до убрзаног развоја националних капацитета и паралелних програма истраживања и експлоатације свемира (Marshall, n.d.).

Нови међународни контекст карактеришу вишеструки процеси: (1) стратешко померање ка мултиполарности, при чему свемир постаје индикатор прерасподеле глобалне моћи (Agora et al. 2025); (2) фрагментација институционалног оквира и неуспех да се успостави глобални режим контроле наоружања у свемиру (Camargo and de Souza 2025); и (3) убрзана милитаризација и комерцијализација орбиталног простора, где свака савремена криза добија и „свемирску димензију” (Ghauri 2024).

У таквом контексту, политика САД комбинује елементе селективне сарадње и стратешког позиционирања. Кроз Артемис споразуме (*Artemis Accords*) промовише се сарадња ограничена на савезнике и партнере који прихватају америчке нормативе и техничке стандарде, док се истовремено јача улога приватног сектора (нпр. *SpaceX, Blue Origin, Rocket Lab*) у функцији очувања америчке технолошке предности. Паралелно, свемир је институционализован као ратни домен оснивањем Свемирских снага САД (*U.S. Space Force, USSF*) (Ghauri 2024). Насупрот томе, Русија, суочена са санкцијама и технолошким ограничењима, тежи да очува стратешку релевантност кроз милитаризовани приступ свемиру и развој партнерства са Кином, које све више има карактер обуздавања САД и њених партнера, а не истинске сарадње засноване на међусобном поверењу (Gabrichidze 2024). Кина свемир види као кључни елемент глобалног успона, комбинујући самосталне пројекте (*Tiangong, BeiDou*) и „свемирску дипломатију” у оквиру иницијативе Појас и пут (*Belt and Road Initiative, BRI*) (Camargo and de Souza 2025, 247–248).

Овакве тенденције указују да свемир постаје „загушен, оспораван и склон конфликту” (Agora Strategy 2025), при чему технолошки напредак у капацитетима са двоструком наменом и одсуство правно обавезујућих режима стварају нову безбедносну дилему. Компаративна анализа свемирских стратегија САД, Русије и Кине рефлектује логику реалистичког тумачења међународних односа, где државе, у условима анархије, настоје да увећавају моћ и смање зависност од других актера. Према основним претпоставкама реализма, анархија међународног система, односно одсуство врховне власти, узрокује општу конкуренцију и често борбу за опстанак. У том смислу, државе се пре свега ослањају на сопствене капацитете и настоје да их увећају, посебно у домену безбедности (попут наоружања, војне технологије, бројности оружаних снага), како би повећале своје шансе за преживљавање. Према реалистима, повећање моћи представља једини начин да се обезбеде сигурност и опстанак, због чега је ривалство опште стање међународних односа. Из тога произлази тврдња да државе следе искључиво сопствене интересе и да у сваком облику потенцијалне сарадње настоје да остваре искључиво сопствену корист, односно да им је крајњи циљ повећање сопствене безбедности (Mearsheimer 2023).

Циљ рада је да опише на који начин су геополитичке тензије између 2014. и 2024. године утицале на редефинисање свемирских стратегија великих сила. Истраживачко питање гласи: како су се промене у глобалној безбедносној динамици одразиле на свемирске програме САД, Русије и Кине? Полази се од претпоставке да је појачавање геополитичких тензија између САД, Русије и Кине у периоду 2014–2024. године довело до преливања ривалитета и стратешког надметања у свемир, при чему свака од држава развија сопствене капацитете, комбинује војне и цивилне стратегије и користи свемир као простор очувања или проширења глобалног утицаја. Иако САД и даље задржавају доминантну позицију захваљујући дугогодишњим улагањима, технолошкој супериорности и

институционалној инфраструктури, растуће амбиције Кине и покушаји Русије да ревитализују своје свемирске програме наговештавају крај униполарног момента и прелазак ка пост-униполарном, односно мултиполарном свемирском поретку. У том контексту, свемир се све јасније појављује као једно од кључних поља будућих геополитичких сукоба, али истовремено и полигон за редефинисање међународних односа у 21. веку.

Теоријски оквир овог рада обухвата комбинацију геополитике, астрополитике и теоријског оквира реалистичке парадигме у међународним односима. Методолошки, истраживање се заснива на компаративној анализи стратегија САД, Русије и Кине, са фокусом на начин на који се у њиховим свемирским политикама манифестују елементи милитаризације, међународне сарадње и развоја самосталних капацитета. Прикупљање и обрада података обухвата анализу садржаја званичних докумената, војних стратегија, стратегија одбране и безбедности, али и релевантну академску литературу, стручне анализе, и вести са релевантних дигиталних портала.

Рад је структуриран у четири поглавља. У првом делу биће изложен теоријски оквир, са фокусом на однос астрополитике, геополитике и реалистичке парадигме међународних односа, који ће омогућити анализу свемира као простора стратешког надметања. Други део даје преглед геополитичког контекста након 2014. године, са нагласком на догађаје попут Украјинске кризе, заоштравања односа између великих сила и њиховог одраза на међународну сарадњу у свемиру. Трећи део анализира промене у свемирским стратегијама САД, Русије и Кине, кроз компаративни приступ, идентификујући кључне димензије – развој самосталних капацитета, милитаризацију и стварање нових савеза. Рад се завршава закључком, у којем се сумирају налази и разматрају импликације по глобални поредак и перспективе будуће сарадње и ривалства у свемиру.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Истраживања свемира из историјске перспективе почела су релативно скоро, а спектар активности у овој области се значајно шири развојем науке и технологије, што је довело до појаве нових приступа и разумевања у науци о међународним односима. Напредак у свемирским истраживањима има непосредан утицај на теорију међународних односа, јер су водеће светске силе прве учествовале у свемирској трци, те постале пионири истраживања. Природни ток ствари диктирао је да у проучавању међународних односа и безбедности, управо из ових разлога, буде развијена посебна област која проучава односе међу државама у контексту ширења њихових унутрашњих и међународних политичких интереса према свемиру – астрополитика.

Теоријске перспективе астрополитике и геополитике омогућавају свеобухватно разумевање сложених динамика свемирских активности, и као такве представљају теоријске поставке на којима ово истраживање почива. Оне наглашавају стратешке, економске и безбедносне мотиве националних свемирских програма, као и потенцијал за сукобе и међународну сарадњу. Зато је неопходно објаснити и однос између геополитике и астрополитике. Наиме, важан део науке о међународним односима чини геополитика, која се бави односима актера унутар ограниченог географског подручја, што укључује границе планете Земље. Међутим, успон великих сила у свемиру превазилази физичка ограничења глобуса, због чега је и наука о међународним односима морала да их превазиђе. На тај начин створена је нова истраживачка област, фокусирана на међународне односе и безбедност у свемиру – астрополитика. Најранији истраживачи у овој области утврдили су да се концепти и парадигме међународних односа са Земље преносе на односе у свемиру. Тако су прваци астрополитике закључили да се концепти анархије, ривалства, сарадње и баланса моћи

примењују и ван физичких граница планете (Dolman 2002, 50).

Термини астрополитика и астрополитички односи у теорији међународних односа постају релевантни тек у почетку 21. века. Астрополитика, по својој природи, проширује геополитичке теорије у домен свемира, истражујући стратешке импликације активности као што су лансирање сателита, истраживање свемира и милитаризација орбиталног простора. За разлику од геополитике, која се фокусира на улогу географије у обликовању односа и стратешке и безбедносне динамике између актера међународних односа, астрополитика разматра стратешке импликације свемирских активности, укључујући лансирање сателита, истраживање свемира и милитаризацију свемира (Ajzenhamer 2021, 542–543). Идеја геополитике је да се понашање држава у међународном систему може објаснити анализом географије и географских карактеристика. Међу пионирима развоја геополитике и геополитичке мисли био је Халфорд Макиндер (*Halford Mackinder*), који је утврдио да географски изглед простора, удаљеност и положај на глобалној мапи значајно одређују моћ и потенцијал држава које се тамо налазе (Mackinder 1904, 422). Пре њега, сличан приступ развио је Алфред Тајер Махан (*Alfred Thayer Mahan*), који је тврдио да близина мора и доминација над морима значајно одређују снагу и позицију држава у међународном систему (Mahan 1987). Током времена развили су се различити приступи геополитици, при чему је посебан акценат био на географском положају држава као кључном фактору за стицање моћи и хегемоније у региону или свету. Мекиндер је у својој теорији Хартленда (*Heartland*) тврдио да државе које контролишу средиште Евроазије доминирају светом (Mackinder 1904, 426), док је Спајкман (*Spykman*) у 20. веку истакао значај Римленда (*Rimland*), обода Евроазије отвореног према морима, сматрајући да контрола над тим простором доноси глобалну превласт (Spykman 1942, 184).

Након завршетка Хладног рата, дошло је до појаве критичке геополитике, која преиспитује начине на које дискурс моћи, идентитета и простора утиче на формулисање спољнополитичких стратегија. Критичка геополитика се разликује од традиционалне геополитике по томе што проблематизује постојеће структуре моћи и знања, анализира како културне и политичке претпоставке обликују геополитичке наративе, и истовремено открива сложености глобалног политичког живота које традиционална геополитика често занемарује. Она обухвата формалну, практичну, популарну и структурну димензију геополитике, истражујући како медији, политика и друштвене представе обликују перцепцију простора, сигурности и глобалних односа, те наглашава значај критичке рефлексije и демократизације дебате о моћи и геополитици (Tuathail 1999). Критичка геополитика додатно наглашава да се геополитички простори и моћ не посматрају само кроз објективне структуре и ресурсе, већ и кроз субјективне перцепције, друштвене праксе и интерпретације актера, чиме допуњује критичке и геоекономске приступе у анализи савремених међународних односа. Тиме се критичка перспектива показује корисном и за разумевање локалних и регионалних динамика, као и за интерпретацију нових глобалних изазова, попут климатских промена, технолошких трансформација и мултилатералних односа моћи (Fard 2021, 26).

Поред тога, глобализација и технолошки развој довели су до формирања геоекономске и техно-геополитичке перспективе, које истичу да моћ држава у савременом међународном поретку зависи не само од територијалне контроле, већ и од контроле над технолошким ресурсима, информационим мрежама и глобалним токовима капитала. Техно-геополитика проучава савремене међународне односе кроз призму технолошког и финансијско-технолошког надметања, при чему посебно анализира интеракцију моћи и технологије између држава, као што су САД и Кина. Овај приступ истражује како технолошки развој,

дигитална инфраструктура, сајбер безбедност и нови облици шпијунаже обликују спољнополитичке стратегије и глобалне геополитичке односе. Техно-геополитика наглашава да контрола над кључним технолошким ресурсима и информационим мрежама постаје централни инструмент државне моћи у савременом међународном поретку (Wong 2021).

Савремени приступи, попут економско-комерцијалне геополитике, наглашавају значај економских инструмената, трговинских односа и инфраструктурних пројеката као средстава геополитичког утицаја. Овај приступ полази од тога да државе, иако делују у глобализованом економском систему, и даље следе „логику сукоба” карактеристичну за класичну геополитику, само што је сада примењују кроз средства трговине, инвестиција и технолошке конкуренције. Према Лутваку (*Luttwak*), геоекономија представља „логику рата изражену граматиком трговине”, где државе користе економске механизме, попут субвенција, инфраструктурних улагања или регулација, да би оствариле релативне предности и очувале свој стратешки положај у међународном систему (*Luttwak 1990*).

У том контексту развија се и астрополитика, тј. нова димензија геополитике која проширује анализу са копна, мора и ваздуха на орбитални и ванорбитални простор. Астрополитика се, по узору на класичне геополитичке поставке, бави контролом над свемирским линијама комуникације и стратешким тачкама у орбити, попут Лагранжевих тачака и ниске Земљине орбите, које се у савременим расправама сматрају кључним за пројекцију моћи и глобалну доминацију (*Dolman 2002, 34*). Тиме геополитика, кроз астрополитички оквир, прелази из чисто територијалног у планетарни и посттериторијални концепт моћи, чиме се отвара ново поље теоријског мишљења у 21. веку. Док су ране геополитичке теорије пратиле домет војне моћи и стратешке позиције држава, од старовековних концепата познатог света, преко периода географских открића, па све

до идеја Хартленда и Римленда, свемир уводи потпуно нову димензију где класичне географске детерминанте више не важе и где се стварају нове геоекономске одлике. У контексту свемира, геоекономија се развија у правцу разумевања економског надметања држава у приступу и експлоатацији свемирских ресурса, попут енергетских резерви и ретких минерала на Месецу или астероидима. Тиме свемирски простор прелази у домен стратешког економског простора у којем државе настоје да обезбеде дугорочне економске предности, технолошку доминацију и политички утицај (Šekarić 2021, 458).

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ АСТРОПОЛИТИКЕ

Ране фазе свемирске трке 1950-их и 1960-их, међународни систем диктирао је доминацију две силе, САД и СССР-а, али касније, са растућом сарадњом у свемирским питањима, појавила се потреба да се објасни интеракција и динамика ових геополитичких ривала, што показује како савремена геополитика мора да интегрише нове, посттериторијалне оквире моћи и стратегије. Ово је управо узроковало развој астрополитике као посебног дела дисциплине међународних односа. Термин је широко популаризовао Еверет Долман (*Everett C. Dolman*) и његова књига Астрополитика: Класична геополитика у свемирском добу (*Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, 2002). Астрополитика, како је схвата Долман, црпи карактеристике геополитичког приступа, а он пише о свемиру слично као што геополитички теоретичари посматрају море. Према Долману, неизбежно је да ће свемир постати позорница за стратешке ривалитете и сукобе, што је показано као посебно значајно развојем комуникационих технологија и нових открића (Dolman 2002, 39).

Из овога се може закључити да Долман посматра универзум кроз призму реалистичког погледа на анархију његове структуре. Зато астрополитика, у овом контексту,

проширује традиционалне концепте геополитичке теорије на област изван Земље, бавећи се начинима на које актери међународних односа, у првом реду државе, делују у свемиру. Укореењена у ширем оквиру теорије међународних односа, астрополитика проучава динамику моћи, стратешке интересе и безбедносне аспекте унутар свемирског домена. У Долмановом приступу, први пут се у науци међународних односа посвећује посебна пажња концептима као што су лансирне станице, Земљина орбита, свемирске области и слично. Према Долмановом схватању, онај ко се стратешки доминантно позиционира у свемиру неизбежно ће имати и геополитичку доминацију на Земљи. У том смислу, ривалитет у свемиру имплицира ривалитет на Земљи и обрнуто, јер је, из перспективе астрополитике, контрола над најбољим лансирним локацијама кључна. Долман, ослањајући се на реалистички песимизам у погледу сукоба и могућности мира или неутралности, закључује да је неизбежно да ће свемир постати зона напетости и да не може остати неутралан простор (58).

Иако је значајан део односа у свемиру био обележен заједничком сарадњом на низу пројеката, посебно након Хладног рата, поједини аутори исправно описују пространство космоса као продужетак глобалне арене, тако да се развојем технологија претвара у међународни свемир у којем се одвијају динамика сарадње и ривалства и сукоби великих сила (Когаћ 2021, 514). У том смислу, темељни принципи геополитике могу се применити и на свемир. Геометријска основа астрополитике претпоставља да јединствене карактеристике свемира значајно утичу на односе између држава. „Географија” свемира ствара прилике и ограничења за деловање држава и других субјеката, чиме утиче на међународне односе, на исти начин на који географија Земље одређује ток деловања и стратегију држава (Корања 2021, 403). Астрополитика се ослања на проучавање карактеристика свемирског окружења како би се разумеле прилике и ограничења са којима се државе суочавају. Стога

је основно питање астрополитике: шта чини „географију” свемира (405). Долман истиче да се основно геополитичко разумевање света може пренети на проучавање свемира, посебно у погледу понашања држава у њему и да је у свемиру могуће одредити географске оријентире, слично онима на Земљи (Dolman 2002, 408). Међутим, да би се то постигло, потребно је фиктивно ограничити простор, што је имало смисла у ери када домет великих сила и технологија није био значајно удаљен од Земљине атмосфере; данас ограничења те врсте практично не постоје. Поред тога, могућности које пружа свемир и његова пространства имају потенцијал да значајно промене политички и економски живот на Земљи. Спроводи се низ студија које имају за циљ тестирање потенцијала експлоатације ресурса на другим небеским телима, што би у будућности фундаментално променило економију и међународну економију (Dolman 1999, 84). У свом раду, Долман класификује тренутно коришћене регионе свемира у четири области: 1) Земља (или *Terra*); 2) Земљин простор (до геостационарне орбите); 3) Лунарни простор (од геостационарне орбите до непосредно изван лунарне орбите); и 4) Соларни простор (изван лунарне орбите). Без обзира на ове поделе, контрола Земље остаје примарни циљ било које свемирске операције. Ова класификација омогућава Долману да примени теорију Хартленда у домену свемира (Dolman 2002, 86).

Иако се овај рад ослања на Долманов приступ, важно је напоменути да његова концепција није остала без критика. Као аутор који полази из реалистичке традиције и ослања се на аналогije класичне геополитике, Долман посматра свемир као нову стратешку „висинску тачку” чија контрола омогућава доминацију над Земљом. Лаптон (*Lupton*) објашњава да се теорија о узвишеном терену, односно висинској тачки, у свемирском ратовању ослања на класичну војну идеју о контроли узвишеног терена, само у свемиру. Пошто се свемир налази „изнад” Земље и нуди глобални домет, доминација у свемиру може се претворити у стратешку доминацију на

Земљи. Међутим, Лаптон наглашава да свемир није само веће брдо, јер орбитална механика и технолошке рањивости компликују аналогiju (Lupton 1998, 21). Натали Борман (*Natalie Bormann*) и Мајкл Шиан (*Michael Sheehan*) критикују такав приступ због његовог реалистичког и милитарно-детерминистичког карактера, у којем се свемир третира као продужетак земаљских геополитичких ривалстава. Они сматрају да Долманов поглед репродукује хладноратовске обрасце моћи и сукоба, пројектујући логику контроле и хегемоније у ванземаљски простор. Насупрот томе, ово двоје аутора заговарају критичко и интердисциплинарно промишљање свемира као политичког и дискурзивног простора који отвара нова питања о суверенитету, етици и глобалности (Bormann and Sheehan 2009).

Алтернативни приступи, попут критичке астрополитике, указују на потребу да се свемир разуме и као глобално заједничко добро (*global commons*), што значи да се свемир посматра као заједнички домен који припада целом човечанству, а не било којој појединачној држави. Ниједна земља нема суверено власништво над њим, а његово коришћење требало би да користи међународној заједници у целини, анеискључиво као поље пројекције моћи појединачних великих сила. У том смислу Критичка астрополитика, надовезујући се на традицију критичке геополитике (видети Tuathail 1999), преиспитује основне претпоставке Долманове астрополитике и указује на њен империјални карактер. За разлику од Долмановог реалистичког приступа, критичка астрополитика истиче да таква визија репродукује логику моћи, доминације и колонијалног дискурса. Аутори попут Хејверкрофта (*Jonathan Havercroft*) и Дувала (*Raymond Duvall*) упозоравају да Долманов концепт „бенигне хегемоније” заправо прикрива пројекцију америчког империјализма у свемиру, чиме се угрожавају принципи суверенитета и једнакости међу државама. Критичка астрополитика стога настоји да прикаже како дискурси моћи и геопросторне репрезентације обликују перцепцију свемира као политичког

простора, истовремено отварајући питање етике, глобалне одговорности и деконструкције хегемонијских наратива (Havercroft and Duvall 2009).

Узимајући у обзир ове аргументе, Долманов рад представља полазну тачку овог истраживања, јер омогућава фокус на повратак класичне геополитике и анализу геополитичких тензија у савременом међународном систему, при чему свемир постаје нова арена стратешког надметања.¹ Истовремено, критички и интердисциплинарни приступи пружају нужан контекст и упозоравају на ограничења чистог реалистичког погледа, омогућавајући истраживачу да сагледа како комбинација историјских геополитичких парадигми и савремених технолошко-стратешких фактора обликује понашање САД, Русије и Кине у периоду од 2014. до 2024. године. На тај начин теоријски оквир, са Долманом у центру, пружа чврсту основу за анализу савремених свемирских стратегија кроз призму моћи, интереса и безбедносних изазова у орбиталном простору.

¹ Као допуна перспективи која је комбиновала астрополитику, геополитику и класични реализам, Бохумил Добош (*Bohumil Doboš*) у свом раду (Doboš 2020) истиче да би комплементарни приступи могли потпуније објаснити сложене односе сукоба и сарадње у свемиру, а у њих спадају: критичка астрополитика, анти-астрополитика, нормативне и етичке анализе међународних односа у свемиру, као и радови који посматрају свемир кроз призму техничких, економских и институционалних ограничења (npr. Wang, Moltz, Johnson-Freese, Al-Rodhan, Doboš). Ови приступи наглашавају значај моралних и политичких импликација, могућности глобалне сарадње, спречавања милитаризације и укључивања нових актера – државних и недржавних – у свемирске активности. Они представљају неопходну надоградњу Долманове класичне геополитике како би се сагледала сложеност сукоба и сарадње у свемиру, укључујући питања контроле ресурса, одрживости свемирских операција, права и безбедности, што класични геополитички оквир сам по себи не обухвата у потпуности.

ГЕОПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ НАКОН 2014. ГОДИНЕ

Период након 2014. године представља прекретницу у међународним односима, јер су догађаји попут анексије Крима и украјинске кризе довели до дубоког нарушавања поверења између САД и Русије, уз паралелни успон Кине као трећег стратешког центра моћи. Ове промене значајно су се одразиле на свемирску политику, трансформишући свемир из простора међународне сарадње у поље стратешког надметања. Прекинута или ограничена сарадња између Запада и Русије, посебно у оквиру пројеката као што је Међународна свемирска станица, убрзала је развој самосталних и паралелних свемирских програма. Истовремено, формирање америчких Свемирских снага (*U.S. Space Force*) 2019. године и кинеских Стратешких снага подршке (*Strategic Support Force*) 2015. институционализовало је свемир као војно-стратешки домен (Ali, Mu, and Yaqub 2025).

У том контексту, САД настоје да очувају технолошку и војну доминацију кроз комбинацију државних и приватних актера (*NASA, SpaceX, Blue Origin*), док Кина свемир све више види као кључни елемент свог глобалног успона, ослањајући се на националне пројекте попут свемирске станице *Tiangong* и навигационог система *BeiDou*. Русија, суочена са санкцијама и губитком западних партнера, јача сарадњу са Кином у војно-технолошкој и свемирској сфери, покушавајући да задржи стратешку релевантност кроз развој анти-сателитских система и модернизацију програма Роскосмоса. Иако та сарадња има прагматичан карактер, она указује на формирање противтеже америчком утицају у свемиру (The Simons Foundation 2019).

Свемир је тако постао продужетак геополитичких ривалстава на Земљи. Ривалитет између три силе огледа се у настојању да се обезбеди приступ кључним орбитама, контролише развој технологија двоструке намене и успоставе нормe које одговарају њиховим интересима. Одсуство нових мултилатералних механизма контроле наоружања у свемиру

додатно појачава безбедносну дилему, док се међународно право све теже прилагођава брзим технолошким променама. У периоду 2014–2024. свемирска политика постаје огледало ширег процеса мултиполаризације међународног система: САД настоје да очувају хегемонију, Кина тежи паритету и симболичкој равнотежи моћи, док Русија покушава да задржи статус велике силе кроз војну димензију свемирских активности. Тиме свемир, некада перципиран као простор глобалне сарадње, постаје кључна димензија новог геополитичког надметања између водећих светских сила (Gopinath et al. 2025).

САД, РУСИЈА И КИНА: ПРОМЕНЕ У СВЕМИРСКИМ СТРАТЕГИЈАМА

Иако је током Хладног рата милитаризација свемира била релативно ограничена и углавном подржавала стабилност стратешког баланса између супервелесила, почетак 21. века и убрзани технолошки напредак омогућили су значајне промене у перцепцији свемира као потенцијалног бојишта. Историја деловања држава у свемиру показује да је милитаризација увек постојала, али да се до краја 20. века задржавала на нивоу подршке за навигационе, комуникационе и извиђачке системе, без директног оружаног ангажовања у свемиру. Споразуми попут Уговора о свемиру из 1967. године забрањивали су постављање оружја за масовно уништење у свемиру, али нису регулисали конвенционална оружја, што је оставило простор за будуће реинтерпретације и развој. Улазак у 21. век донео је промене у концепту војне примене свемира. САД су формализовале овај приступ кроз оснивање сопствених снага, док су Кина и Русија, кроз тестирања антисателитских система и развој оружја у свемиру, практично редефинисале свемир као потенцијални домен ратовања (Stojanović 2021, 434–442).

Промене у свемирским стратегијама великих сила након 2014. године јасно се уочавају кроз емпиријске показатеље

који потврђују убрзану милитаризацију и раст конкуренције у свемиру. Према подацима *Union of Concerned Scientists* (UCS) до 1. маја 2023. године, укупно је у орбити 7.560 активних сателита. Од тога, САД поседују 5.184 сателита, Кина 628, Русија 181, а остатак света 1.572. Већина сателита налази се у ниској Земљиној орбити (LEO), док су мањи број у МЕО, геостационарној орбити (GEO) и елиптичној орбити. САД држе доминантан удео у глобалној свемирској инфраструктури, са 247 војних, 167 владиних, 30 цивилних и 4.741 комерцијалним сателитима, што наглашава стратешки значај свемира за америчке интересе. Истовремено, Кина (157 војних, 492 комерцијалних) и Русија (110 војних) су значајно повећале своје свемирске капацитете, показујући интензивирање глобалне конкуренције у овом домену (OECD 2023).

Емпиријски докази милитаризације свемира огледају се и кроз низ инцидената који су променили перцепцију свемира као мирнодопске зоне: Кина је 2007. године спровела прво успешно анти-сателитско (ASAT) тестирање, уништивши сопствени метеоролошки сателит Fengyun-1C и створивши више од 3.000 фрагмената свемирског отпада (Office of the Secretary of Defense 2021). Као одговор и демонстрацију сопствених способности, САД су 2008. године у оквиру операције *Burnt Frost* обориле сопствени нефункционални сателит помоћу ракете SM-3, чиме су показале могућност прецизног деловања у орбити. Најновији пример сличних активности догодио се 2021. године, када је Русија тестирала анти-сателитско оружје уништивши сателит *Cosmos 1408*, чиме је створила више од 1.500 детектованих фрагмената и изазвала међународну осуду због угрожавања орбиталне безбедности (United Nations Office for Outer Space Affairs 2025). Ови догађаји представљају кључне емпиријске доказе да је свемир постао нова арена стратешке конкуренције између великих сила.

СВЕМИРСКА СТРАТЕГИЈА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА

САД су водећа светска сила у свемиру, са доминантним улагањима, индустријском базом, научно-технолошким капацитетима и оперативним способностима. У 2023. години, комбиновани цивилно-војни буџет за свемир износио је преко 50 милијарди долара, од чега је 25,3 милијарди додељено НАСА, а 26,3 милијарди Свемирским снагама САД. Када се урачунају и други издаци, укључујући Националну канцеларију за извиђање свемира (*National Reconnaissance Office*, NRO), укупна америчка потрошња на свемир достигла је око 73 милијарде долара, што чини 63% свих светских државних свемирских буџета (Grackiewicz 2025).

Примарни циљ, истакнут у Националној стратегији одбране (*National Defense Strategy*, NDS), јесте постизање „мира кроз моћ” кроз одвраћање од конфликта и повећану припремљеност за рат. Стратегија одбране препознаје обнављање стратешке конкуренције, и чак предиспозиције за конфронтацију са Кином и Русијом, које САД виде као покушај обликовања света према ауторитарном моделу насупрот америчким демократским идеалима. Ова стратешка конкуренција проширила се и на свемир и сајбер-простор, класификујући их као оспораване и потенцијално ратне домене. Брзи технолошки напредак Кине и Русије повећава војну употребу свемира, укључујући велике податке, вештачку интелигенцију, аутономне системе, роботичку, хиперсонична оружја и биотехнологију, док повећана дигитална повезаност војске ствара додатну рањивост (U.S. Department of Defense 2022).

Америчке свемирске снаге су формално основане 20. децембра 2019. године као шести војни род, потонак Команде свемирских снага Ваздухопловства САД (*Air Force Space Command*) из 1982. године. Њени задаци укључују организацију, обуку и спремање за глобалне свемирске операције, заштиту и управљање војним сателитима,

навигацијом, комуникационим и извиђачким системима, праћење свемирског отпада и потенцијално офанзивне капацитете (U.S. Space Force 2025). Стратегија одбране свемира (*Defense Space Strategy, DSS*) из 2020. године дефинише циљеве Америчких свемирских снага: 1) изградњу свеобухватне војне предности у свемиру, интеграцију свемирских способности у националне и коалиционе операције; 2) обликовање стратешког окружења и 3) сарадњу са партнерима и индустријом (U.S. Department of Defense 2020).

Америчка стратешка предност у свемиру додатно је подржана комерцијалним сектором, посебно у комуникацијама (нпр. *Starlink, ViaSat*) и даљинском осматрању (нпр. *Maxar, Capella*), чиме се повећава број сателита које Пентагон може мобилисати у кризним ситуацијама (Elefteriu 2024, 15–16). Национална стратегија безбедности (*National Security Strategy, NSS*) посебно истиче претњу страних сателита и анти-сателитског оружја и обећава правовремени одговор. Реактивација Националног свемирског савета (*National Space Council, NSpC*) 2017. године нагласила је повећани фокус на одбрамбене и стратешке аспекте свемира (The White House 2022).

Стратешки документи јасно идентификују Русију и Кину као главне спољне претње и наглашавају потребу за одвраћањем и очувањем америчког преовлађујућег положаја у свемиру. Свемир је тако дефинисан као домен ратовања, у којем САД делују како би неутралисале способности конкурената и очувале глобални поредак под америчким вођством.

СВЕМИРСКА СТРАТЕГИЈА РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Руски свемирски програм је у опадању, посебно након инвазије на Украјину 2022, јер је тада престала сарадња са западним земљама које су раније плаћале Роскосмос за лансирање својих сателита и астронаута помоћу ракета

Soyuz, што је смањило приходе агенције (Pejović 2022). Русија свемир види првенствено кроз призму војне моћи, а капацитети су подређени стратешким ракетним снагама и потенцијалној офанзиви (Elefteriu 2024, 19–20).

Национална стратегија безбедности (Strategy of the National Security of the Russian Federation 2021) из 2021. и војна доктрина из 2014. године истичу свемир као домен одвраћања и стратешке конкуренције, при чему се САД и НАТО препознају као главни спољни изазови (The Military Doctrine of the Russian Federation 2014). Ваздушно-космичке снаге Руске Федерације (Воздушно-космические силы, ВКС), формиране 2015. године, обједињују свемирске, ваздухопловне и ракетне одбрамбене снаге, омогућавајући брже доношење одлука, праћење и заштиту критичних система, као и подршку ратним капацитетима Русије (Zolotukhina 2015).

ВКС се фокусира на одбрану од кинетичких, не-кинетичких, електронских и сајбер претњи, праћење свемирских објеката, одржавање комуникационих и обавештајних система, као и дуголинијску подршку ратним операцијама. Русија је тестирала анти-сателитско оружје и нове РПО сателите, чиме потврђује офанзивни потенцијал у свемиру, док искуство из Украјине показује да високо интензивни сукоби могу бити вођени чак и са инфериорношћу у свемиру (Elefteriu 2024, 21).

Укупно, руски приступ комбинује традиционалну милитаризацију свемира, офанзивне капацитете и ограничену ослоњеност на сопствену инфраструктуру, истовремено тражећи стратешку предност у односу на супериорније свемирске силе кроз селективно тестирање и приказивање нових технологија или система, те партнерство са Кином (22).

СВЕМИРСКА СТРАТЕГИЈА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ КИНЕ

Кинески свемирски програм, иако иза САД, бележи снажан раст и један је од кључних стратешких приоритета Комунистичке партије Кине. Под лидерством Си Ђинпинга (*Xi Jinping*), „Кинески сан” и „Свемирски сан” дефинишу циљеве Кине да до 2045. постане водећа светска свемирска сила, са снажном подршком јавности и националним осећајем као „свемирске нације” (Pollpeter et al. 2015).

Службени документи дефинишу свемир као стратешки и војни домен, указујући на потребе Народноослободилачке армије да штити националне интересе, територијални суверенитет и електромагнетну сферу, док се развијају способности против потенцијалних претњи и у оквиру стратешке конкуренције са САД и другим државама. Концепт „информационизованих услова” означава дигитализовано ратно окружење интегрисано у војне операције (Ministry of National Defense of the People’s Republic of China 2025).

Од 2015. године, Народноослободилачка војска формирала је Стратешке снаге подршке (*Strategic Support Force, SSF*), која централизује свемирске, сајбер, електронске и психолошке капацитете, са оперативним јединицама попут Одељења за свемирске системе (*Space Systems Department, SSD*) и Одељења за мрежне системе (*Network Systems Department, NSD*), фокусираним на доминацију у свемиру и у сајбер простору. Стратешке снаге подршке управљају ЦАИРС системима (*CAISR systems*), раном детекцијом, ракетном одбраном и одржавају стратешку предност у информацијском надметању (Ministry of National Defense of the People’s Republic of China 2025).

Технолошки, Кина је затворила већи део јаза према САД, посебно у ракетној технологији, сателитској комуникацији и свемирској квантној комуникацији, док у мега-констелацијама остаје заостала али развија пројекте *GuoWang* и *G60*. GNSS систем *BeiDou*, заједно са системима

Earth Observation, јача и цивилне и војне капацитете, при чему је готово половина лансирања 2022. године била у сврху одбране (Elefteriu 2024, 17).

Кинески свемирски програм укључује и националну свемирску станицу, истраживања соларне енергије у свемиру, али највећи геополитички изазов представљају све јаче против-свемирске способности, које симултано унапређују технологију двоструке намене попут *Rendezvous* и *Proximity Operations (RPOs)*. Ове иницијативе потврђују стратешки, аутономни и високо интегрисани приступ Кине у свемиру, усмерен на очување националне безбедности, међународне конкуренције и пројекцију глобалног утицаја (18).

Табела 1: Компаративна анализа свемирских стратегија САД, Русије и Кине (2014–2024)

Елемент	САД	Русија	Кина
Политички оквир	Либерално-демократски систем, стратешко партнерство са савезницима кроз <i>Artemis Accords</i> ; улога приватног сектора (SpaceX, Blue Origin).	Централизована државна контрола; свемир као домен одвраћања и стратешке безбедности; фокус на војни сектор.	Ауторитарни модел под партијским вођством; свемир као део „Кинеског сна” и глобалног успона; планирано и дугорочно стратешко деловање.
Институционална структура	НАСА, Свемирске снаге САД (U.S. Space Force), Национална канцеларија за извиђање (НРО), Национални свемирски савет.	Роскосмос, Ваздушно-космичке снаге (ВКС), Министарство одбране.	Кинеска национална свемирска агенција (ЦНСА), Стратешке снаге подршке (ССФ).

<p>Главни циљеви</p>	<p>Очување технолошке и војне доминације, заштита инфраструктуре у свемиру, одвраћање конкурената.</p>	<p>Одржавање статуса велике силе кроз милитаризацију свемира, развој АСАТ система и партнерство са Кином.</p>	<p>Постати водећа светска свемирска сила до 2045, развој двоструке технологије и глобална пројекција моћи.</p>
<p>Карактер свемирске политике</p>	<p>Комбинација цивилне, комерцијалне и војне димензије; фокус на иновацијама и приватном сектору.</p>	<p>Примарно војно оријентисана, дефанзивна и реактивна; ограничена иновација због санкција.</p>	<p>Интегрисана и стратешки планирана; баланс цивилне и војне употребе; технонационалистички приступ.</p>
<p>Кључне иницијативе / пројекти</p>	<p><i>Артемис Програм, Старлинк, Space Force, Defense Space Strategy(2020).</i></p>	<p>АСАТ тестирања (Космос 1408), партнерство са Кином, фокус на одбрамбене сателите.</p>	<p><i>Tiangong</i> свемирска станица, <i>BeiDou</i> навигациони систем, пројекти <i>GuoWang i G60</i>.</p>
<p>Приступ међународној сарадњи</p>	<p>Селективна сарадња са савезницима; обликовање норми кроз америчке стандарде.</p>	<p>Ограничена сарадња, фокус на билатералне односе са Кином и анти-НАТО реторику.</p>	<p>„Свемирска дипломатија” у оквиру иницијативе Појас и пут; ширење партнерстава у Азији, Африци и Латинској Америци.</p>

<p>Војно-безбедносна димензија</p>	<p>Свемир формално признат као домен ратовања; офанзивне и дефанзивне операције.</p>	<p>Фокус на одвраћање и дефанзивне капацитете; развој нових орбиталних оружја.</p>	<p>Интеграција свемира са сајбер и електронским доменом кроз ССФ; развој квантне комуникације.</p>
<p>Технолошки ниво</p>	<p>Најразвијенији глобално; доминација у броју сателита и иновацијама.</p>	<p>Ограничен напредак, зависност од старих система и делимично кинеске технологије.</p>	<p>Брз технолошки напредак, посебно у ракетним и комуникационим системима; смањење јаза према САД.</p>
<p>Стратешка оријентација</p>	<p>Хегемонистичка и превентивна; „мир кроз моћ”.</p>	<p>Дефанзивна, реактивна и милитаризована.</p>	<p>Дугорочна, проактивна и интегрисана са глобалним развојним циљевима.</p>

Извор: Ауторова обрада на основу података из UCS (2023), U.S. Department of Defense (2022), Ministarstva odbrane NR Kine (2023), The Military Doctrine of the Russian Federation (2014) и других наведених извора.

ЗАКЉУЧАК

Анализа периода од 2014. до 2024. године показује да су геополитичке тензије између САД, Русије и Кине дубоко обликовале свемирске стратегије, трансформишући свемир у арену стратешког надметања великих сила. Анексија Крима, украјинска криза која је кулминирала руском агресијом на

Украјину, јачање кинеског економског и војног потенцијала и раст мултиполарности створили су окружење у којем свемир постаје кључни инструмент пројекције моћи, одвраћања и очувања стратешке предности.

САД су комбинацијом цивилног сектора, приватних компанија и Америчких свемирских снага задржале технолошку и стратешку доминацију, док Русија, суочена са санкцијама и ограничењима, развија војни потенцијал и селективно тестира свемирске технологије, истовремено настојећи да негује партнерство са Кином ради обуздавања САД и очувања сопствене релевантности када је реч о свемиру. Кина кроз амбициозне пројекте, Стратешке снаге подршке и иновације у сателитској и квантној комуникацији смањује технолошки јаз јачајући свој глобални утицај који се прелива и на простор изван земље.

Студија потврђује да милитаризација свемира и развој националних капацитета креирају сложен, оспораван и потенцијално конфликтан простор. Астрополитика, заснована на реалистичкој парадигми и класичној геополитици, омогућава разумевање ривалства и пројекције моћи, али не објашњава у потпуности појаве спорадичне или намерне сарадње, попут партнерстава Русије и Кине или повремених облика сарадње САД и Русије, односно САД и Кине, у цивилним и научним програмима. Ово указује на теоријско ограничење приступа који смо заступали у раду, и потребу за интеграцијом комплементарних приступа за разумевање сложених међудржавних интеракција, односно испреплетаности сукоба и сарадње, у свемиру.

Прогностички, свемир ће у наредном периоду наставити да буде кључни геополитички домен, са растућом улогом технологија двоструке намене, комерцијалних констелација и мрежних капацитета за надзор, комуникацију и ракетну одбрану. Мултиполарни карактер глобалног поретка, улазак нових актера (приватног сектора, али и других актера попут Индије, Јапана, Европске уније и сл.) и наставак ривалства великих сила указују на потенцијалне нове тензије, али и

селективну сарадњу у управљању ресурсима и смањењу ризика од конфликта. Свемир ће остати зона стратешког надметања, али и простор који у великој мери обликује глобални поредак и безбедносне парадигме 21. века.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agora Strategy. 2025. "Skyfall? The Geopolitics of a Contested, Congested, and Conflict-Prone Outer Space". *Agora Strategy*. Poslednji pristup 6. septembra 2025. <https://www.agora-strategy.com/post/skyfall-the-geopolitics-of-a-contested-congested-and-conflict-prone-outer-space>.
- Ajzenhamer, Vladimir. 2021. „Žodoverzum: kosmičko kloniranje klasične geopolitike”. *Međunarodni problemi* 73 (3): 535–556. DOI: 10.2298/međjp2103535a.
- Ali, Junaid, Ren Mu, and Muhammad Yaqub. 2025. "The Shifting Global Geo-Political Landscape: China, Russia and the US in a New Era of Competition". *TRAMES* 29 (79/74): 239–257. DOI: 10.3176/tr.2025.3.02.
- Arora, Lucy, Ken Davies, Phil Entwistle, and Jonathan Leader Maynard. 2025. "Geopolitical Competition in the International System". *UK Parliament*. March 4, 2025. <https://post.parliament.uk/geopolitical-competition-in-the-international-system/>.
- Bormann, Natalie, and Michael Sheehan. 2009. "Introduction". In *Securing Outer Space: International Relations Theory and the Politics of Space*, eds. Natalie Bormann and Michael Sheehan, 1–7. London: Routledge.
- Camargo, Aluísio Viveiros, and Marcello Corrêa de Souza. 2025. "Space, the New Geopolitical Arena: Satellites, Conflicts, and Space Situational Awareness". *Journal of the Americas* 7 (1): 225–247.
- Doboš, Bohumil. 2020. "Astropolitics: Yes, That Is Really a Thing". *Međunarodni problemi* 72 (1): 236–253. DOI: 10.2298/MEDJP2001236D.

- Dolman, Everett. 1999. "Geostrategy in the Space Age: An Astropolitical Analysis". *Journal of Strategic Studies* 22 (2–3): 83–106. DOI: 10.1080/01402399908437755.
- Dolman, Everett C. 2002. *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*. Abingdon: Routledge.
- Elefteriu, Gabriel. 2024. *The Role of Space Power in Geopolitical Competition*. Council on Geostrategy, Geopolitics Programme Report no. GPPR01, January 2024. <https://www.geostrategy.org.uk/app/uploads/2024/02/The-role-of-space-power-in-geopolitical-competitionGPPR01.pdf>.
- Fard, Rebin. 2021. "Towards a new concept of constructivist geopolitics: Bridging classical and critical geopolitics". *Central European Journal of International & Security Studies* 15 (1): 26–57. DOI: 10.51870/CEJISS.A150102.
- Frackiewicz, Marcin. 2025. "U.S. Space Industry Blast-Off: Inside America's \$600B Space Boom and the Race to a \$1 Trillion Future". *TS2 Space*. September 2, 2025. <https://ts2.tech/en/u-s-space-industry-blast-off-inside-americas-600b-space-boom-and-the-race-to-a-1-trillion-future/>.
- Gabrighidze, Tekla. 2024. "The Militarization of Space: China and Russia vs. the United States". *Rondeli Foundation*. July 29, 2024. <https://gfsis.org/en/the-militarization-of-space-china-and-russia-vs-the-united-states/>.
- Ghuri, Aqsa. 2024. "Strategic Alliances in Space Exploration and Militarization: The New Frontier of Geopolitics". *Modern Diplomacy*. August 30, 2024. <https://moderndiplomacy.eu/2024/08/30/strategic-alliances-in-space-exploration-and-militarization-the-new-frontier-of-geopolitics/>.
- Gopinath, Gita, Pierre-Olivier Gourinchas, Andrea F. Presbitero, and Petia Topalova. 2025. "Changing Global Linkages: A New Cold War?" *Journal of International Economics* 153 (C). DOI: 10.1016/j.jinteco.2024.104042.
- Havercroft, Jonathan, and Raymond Duvall. 2009. "Critical Astropolitics: The Geopolitics of Space Control and the

- Transformation of State Sovereignty”. In *Securing Outer Space: International Relations Theory and the Politics of Space*, eds. Natalie Bormann and Michael Sheehan, 42–58. London: Routledge.
- Kopanja, Mihajlo. 2021. „Svemir kao geografski domen: prilog osnovama astropolitike”. *Međunarodni problemi* 73 (3): 401–431. DOI: 10.2298/MEDJP2103401K.
- Korać, Srđan. 2021. „Astropolitika: korak bliže *hi tech* imperijalizmu ili put ka međuzvezdanom procvatu?” *Međunarodni problemi* 73 (3): 511–533. DOI: 10.2298/MEDJP2103511K.
- Lupton, David E. 1998. “On Space Warfare”. Maxwell Air Force Base: Air University Press.
- Luttwak, Edward N. 1990. “From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce”. *The National Interest* 20: 17–23.
- Mackinder, Halford J. 1904. “The Geographical Pivot of History”. *The Geographical Journal* 23 (4): 421–444.
- Mahan, Alfred Thayer. 1987. *The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*. Dover Publications.
- Marshall, Tim. n.d. “The New Space Race: Astropolitics and Power in the 21st Century”. *Royal Museums Greenwich*. Poslednji pristup 6. septembra 2025. <https://www.rmg.co.uk/stories/space-astronomy/new-space-race-astropolitics-power-21st-century/>.
- Mearsheimer, John J. 2023. “Great power rivalries: The case for realism”. *Le Monde Diplomatique*. August 2, 2023. <https://mondediplo.com/2023/08/02great-powers>.
- Ministry of National Defense of the People’s Republic of China. 2025. “Defense Policy”. Poslednji pristup 6. septembra 2025. <https://eng.mod.gov.cn/xb/DefensePolicy/index.html>.
- Office of the Secretary of Defense. 2021. “Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving

- the People's Republic of China 2021". Washington, DC: U.S. Department of Defense.
- Pejović, Mario. 2022. „Ruska invazija na Ukrajinu utječe i na osvajanje svemira”. *Al Jazeera Balkans*. 28. mart 2022. <https://balkans.aljazeera.net/news/technology/2022/3/28/ruska-invazija-na-ukrajinu-utjece-na-osvajanje-svemira>.
- Pollpeter, Kevin, Eric Anderson, Jordan Wilson, and Fan Yang. 2015. *China Dream, Space Dream: China's Progress in Space Technologies and Implications for the United States*. A Report prepared for U.S.-China Economic and Security Review Commission. https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China%20Dream%20Space%20Dream_Report.pdf.
- “Strategy of the National Security of the Russian Federation, decree No 400”. 2021. Approved by the President on July 2, 2021. https://rusmilsec.blog/wp-content/uploads/2021/08/nss_rf_2021_eng_.pdf.
- Šekarić, Nevena. 2021. „Geoekonomija svemirskih energenata: evropska perspektiva”. *Međunarodni problemi* 73 (3): 455–475. DOI: 10.2298/MEDJP2103455S.
- Spykman, Nicholas. 1942. *America's Strategy in World Politics*. New York: Harcourt Brace & Company.
- Stojanović, Bogdan. 2021. “The Transformation of Outer Space into a Warfighting Domain in the 21st Century”. *Međunarodni problemi* 73 (3): 433–454. DOI: 10.2298/MEDJP2103433S.
- “The Military Doctrine of the Russian Federation”. 2014. Approved by the President on December 25, 2014. https://rusmilsec.blog/wp-content/uploads/2021/08/mildoc_rf_2014_eng.pdf.
- The Simons Foundation Canada. 2019. “Space Security Index 2019”. *The Simons Foundation Canada*. November 12, 2019. <https://www.thesimonsfoundation.ca/highlights/space-security-index-2019>.

- The White House. 2022. “National Security Strategy”. *The White House*. October 12, 2022. <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.
- Tuathail, Gearóid Ó. 1999. “Understanding critical geopolitics: Geopolitics and risk society”. *The Journal of Strategic Studies* 22 (2–3): 107–124. DOI: 10.1080/01402399908437756.
- United Nations Office for Outer Space Affairs. 2025. *Space Debris Mitigation and Recent Anti-Satellite Test Impacts*. Vienna: UNOOSA.
- U.S. Department of Defense. 2020. “Defense Space Strategy Summary”. *U.S. Department of Defense*. June 17, 2020. https://media.defense.gov/2020/Jun/17/2002317391/-1/-1/1/2020_DEFENSE_SPACE_STRATEGY_SUMMARY.PDF.
- U.S. Department of Defense. 2022. “National Defense Strategy of the United States of America”. October 27, 2022. <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.pdf>.
- U.S. Space Force. 2025. *U.S. Space Force*. <https://www.spaceforce.mil/>.
- Wong, Pak Nung. 2021. *Techno-Geopolitics: US-China Tech War and the Practice of Digital Statecraft*. London: Routledge India.
- Zolotukhina, Elizabeth. 2015. “Russia’s New Aerospace Forces: Effective at Countering the Kremlin’s Key Perceived Threats?” *Centre for Geopolitics & Security in Realism Studies*. August 9, 2015. <https://cgsrs.org/files/files/file-1603544897.pdf>.

Milica Šljivančanin*

*Independent researcher, Belgrade***

FROM GEOPOLITICAL TO ASTROPOLITICAL TENSIONS: HOW ESCALATING RIVALRIES SHAPE THE SPACE STRATEGIES OF THE UNITED STATES, RUSSIA, AND CHINA

Resume

This paper analyzes the transformation of outer space from a domain of scientific exploration into a space of intense geopolitical competition among leading global powers. The aim of the study is to determine how heightened geopolitical tensions in the period from 2014 to 2024 have influenced the redefinition of the space strategies of the United States of America, the Russian Federation, and the People's Republic of China. Through a comparative analysis of the space strategies of these states, the paper addresses the question of how outer space is becoming an arena in which technological advancement, military power, and ideological influence intersect and compete. The research is based on a combination of geopolitical and astropolitical theoretical frameworks, applying the realist paradigm of international relations and a threefold methodological approach that includes comparative analysis, content analysis of official strategic documents, and theoretical–interpretative analysis. Particular attention is devoted to examining how space exploration technologies are becoming instruments of both soft and hard power, while the

* E-mail address: sljivancaninvmilica@gmail.com;
ORCID: 0009-0002-5194-9585.

** PhD Candidate, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade.

boundary between their civilian and military use is gradually eroding. The results of the study indicate that although the United States continues to maintain a dominant position thanks to long-term investments and institutional infrastructure, the growing ambitions of China and Russia's attempts to revitalize its space programs signal a process of the multipolarization of space. In conclusion, outer space is emerging as one of the key arenas of future geopolitical conflicts, but also as a field for redefining international relations and security paradigms in the twenty-first century.

Keywords: geopolitics, astropolitics, realism, United States, Russia, China, strategies, militarization of space, global relations.

*** Овај рад је примљен 15. децембра 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. марта 2026. године.

*Демир Мујевих**

*Самостални истраживач, Београд***

ЕВРОАЗИЈСКЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА КАО ОКВИР ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОЦЕСА

Сажетак

Географски положај Балканског полуострва на раскршћу Европе, Азије, али и Африке, чини га специфичним геополитичким чвориштем. Предмет рада је анализа евроазијских географских карактеристика Балканског полуострва и њихове реперкусије на геополитику великих свјетских сила (САД, Русија, ЕУ, Кина) и моћних регионалних актера на Балканско полуострво, без детаљног разматрања појединачних и међусобних геополитичких релација самих балканских држава. Кроз парадигме балканизације истражује се како географске и политичке разлике на Балкану обликују његову историју и савремене геополитичке односе. Неки од историјских геополитичких процеса који су доминантно обликовали Балкан укључују утицаје Османског

* Имејл адреса: demir.mujevic98@gmail.com;
ORCID: 0009-0000-3805-7641.

** Докторанд на Географском факултету Универзитета у Београду.

царства и распад Југославије. Савремени геополитички процеси на Балкану, са фокусом на интеграцију у НАТО и ЕУ, показују како географске карактеристике и стратешки интереси великих сила (посебно САД-а и Русије) утичу на регион. На крају се разматрају могућности за очување стабилности, даљег повезивања и перспективу региона, што је директно повезано са географско-стратешким положајем Балкана у евроазијском контексту.

Кључне ријечи: Евроазијске карактеристике, Балканско полуострво, геополитички процеси, балканизација

УВОД

Балканско полуострво је европско полуострво и историјска и географско-културна област која се налази у источној и југоисточној Европи, површине око 500.000 км². Смјештено на граници Европе и Азије, представља тачку културних, историјских, геополитичких и других сустицања између Истока и Запада. Географске карактеристике овог региона уобличиле су не само његову историју, већ и (савремене) геополитичке процесе.

У прошлости су бројни учењаци проучавали Балканско полуострво, међу њима је и Свети Јероним, који је начинио карту полуострва. У фокусу ове, за данашње стандарде непрецизне карте, јесте Балкан и околина. Карте Балкана су имале улогу у формирању и пропагирању геополитичке слике региона. Крајем 19. вијека карте су коришћене и за рјешавање геополитичких спорова (Grčić 2019; Grčić M. i Grčić Lj. 2019, 18). Балканско полуострво, са својим комплексом природних обиљежја, насеља, становништва, културних и историјских догађаја, одувijek је била територија погодна за географска

истраживања. Српски географ и етнолог Јован Цвијић¹ је почетком 20. вијека исправно протумачио евроазијски карактер ове територије, истакао је вишеструке спољне утицаје, елементе интеграције и прожимања, изолације и раздвајања, транзита и контакта, процеса и догађаја, који су се тамо појавили, да би се аутохтоно развијали и опстајали вјековима. Цвијић дефинише географски положај Балкана између два центра моћи — Блиског истока и Европе. Он констатује да су многе карактеристике Балканског полуострва повезане са његовом природом, географским положајем, мултиетничким и мултиконфесионалним становништвом (Brankov i Drobњaković 2018).

Предмет рада је истраживање начина на који евроазијске географске особености Балканског полуострва одређују и условљавају његов геополитички значај у стратегијама великих свјетских сила и регионалних актера. Циљ је разумјети географске и геополитичке карактеристике Балкана и истражити како су географски фактори обликовали геополитичке процесе великих сила према Балкану. У првом дијелу разматрају се основне географске карактеристике Балкана, потом теоријске парадигме балканизације, а затим се пажња усмјерава на геополитичке процесе на Балкану.

ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

Географске карактеристике Балканског полуострва чине га стратешки важним регионом. Полуострво је доминантно планинско, са бројним масивима (Динарски, Пиндски, Родопски, Балкански систем), али је и окружено

¹ Истражујући бројне и веома разнолике природне и друштвене, као и географске, геолошке, етнолошке, историјске, социолошке и друге појаве на Балкану и шире, Јован Цвијић је посебну пажњу посвећивао теренском прикупљању релевантних чињеница. Због тога се често наглашава да је био човјек чињеница, а своје закључке је доносио искључиво на основу темељних анализа, личних запажања и мапирања на терену (Stanković i Pavlović 2006, 5).

Јадранским, Јонским, Егејским и Средоземним морем, што га чини важним воденим чвориштем. Кроз њега пролазе и важни транспортни путеви, те је полуострво оправдано било предмет интереса великих сила.

Главне географске карактеристике Балканског полуострва Цвијић дијели у три групе (Свијић 1922, 22–37):

1. Евроазијске особине односе се на повезаност Европе и Азије, те се управо због евроазијског положаја, на додиру Предње Азије и Европе, ово подручје сматра мјестом настанка старих европских, односно евроазијских цивилизација, као што су егејска, микенска, јелинска и византијска (Grčić 2003, 12). Евроазија је велика копнена маса на којој се налазе континенти Европа и Азија;

2. Особине спајања и прожимања доприносе ширењу различитих процеса, као што су атмосферске и биолошке промјене, али и миграција етничких група унутар полуострва, користећи долине, путеве и превале. Иако корисне у миру, ове карактеристике постају слабост у ратовима (Grčić 2013, 57–58). Цвијић их дијели у три групе;

- Продирање са периферије: Сјеверна граница полуострва готово је потпуно отворена према Панонском басену.

- Уздужне удолине пружају се до великих залива егејске области, док су Јадранско и Јонско море, која са европске стране омеђују Балканско полуострво, уска и релативно лака за прелаз. Током оснаживања Млечана и Дубровника, комуникацијски путеви на Балкану постали су кључни за трговину између Италије и Балкана (Brankov i Drobñjaković 2018).

- Превале и трансверзални путеви, попут жељезничке линије од Солуна до Битоља и њеног наставка до Елбасана, и данас су међу најпрометнијим на Балкану.

3. Особине изоловања и раздвајања повезане су са препрекама за кретање, као што су велики планински

системи (динарски, родопски, балкански и пиндски), затим са раздробљеношћу рељефа на жупе, као и са социјалним факторима, прије свега степеном цивилизованости народа (Grčić 2013, 57). Цвијић је истакао значај метанастазичких кретања, односно постепених миграција које су имале економске разлоге.

Поред географских, историјских и социјалних чинилаца, на антропогеографске појаве на Балкану утицале су и цивилизацијске зоне, сеобе становништва, настанак нових држава и културни појасеви који су се ширили из жаришта цивилизација. На примјер, грчка колонизација ширила се ка Јадранском, Средоземном и Црном мору, с независним колонијама које су биле културно повезане с метрополама (Jovanović 2016, 19). Сваки културни регион има сложenu географско-функционалну шему, а на границама цивилизација настају прелазне зоне. Јован Цвијић је на Балканском полуострву идентификовао чак четири главна културна појаса (преиначена византијско-цинцарска или стара балканска цивилизација; турско-источњачки утицаји; утицаји западноевропске цивилизације; патријархални културни режим). Цвијић сматра да се балкански народи обликују унутар културних кругова кроз процесе асимилације и акултурације (Grčić 2004). Различите географске карактеристике Балканског полуострва обликовале су бројне процесе, па и геополитичке процесе кроз историју, до данашњег дана.

Балканско полуострво, смјештено између Јадранског, Јонског, Егејског, Мраморног и Црног мора, обухвата око 59 милиона становника. Његов састав варира у зависности од дефинисаних граница, али у ужем смислу обухвата Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Србију, Сјеверну Македонију, Албанију, Бугарску и Грчку, док се у ширем смислу укључују и дјелови Румуније и Турске. Појам југоисточне Европе најчешће обухвата Балкан и Румунију, а понекад и Молдавију, али без Грчке, Турске и Словеније јер су ове земље већ дуго дио западноевропских

организација. Југоисточна Европа обухвата знатно шири географски простор од оног који се подразумијева под појмом Балканско полуострво (Pandurević 2019, 19; Lopandić, Petrović i Gordanić 2013, 16). Иако се појмови Балкан и Балканско полуострво понекад поистовјећују, између њих постоји суштинска разлика. Балканско полуострво је прије свега физичкогеографска цјелина дефинисана природним границама у југоисточној Европи, док се „Балкан” користи као цивилизацијски, културно-политички и геополитички појам, а обје ријечи потичу од назива планине Балкан (Стара планина). Балкан обухвата земље које повезују заједничка историјска искуства, геополитички положај и цивилизацијски утицаји јер историјско-географски посматрано Балкан се сматра „старом Европом”, као простором настанка хеленске цивилизације, Византијске империје и православља, за разлику од „нове Европе”, која се ослања на наслеђе Римске империје, католичке цркве и културно-историјске епохе ренесансе (Grčić 2013, 41).

Евроазијске географске карактеристике Балканског полуострва

Евроазијска географска особина Балканског полуострва огледа се у његовом положају, док се културна и историјска повезаност манифестује дуготрајним продором и укоријењивањем оријенталних (анадолских и блискоисточних) цивилизацијских утицаја у европски простор Балкана, који су се, између осталог, одразили и на његове друштвеногеографске особине и постали саставни дио културних, друштвених и политичких структура (нпр. конфесионална структура, оријентална архитектура, свакодневни живот, стране ријечи – оријентализми), чиме се истиче инхерентна евроазијска конекција полуострва. Балкан је тако кроз историју био кључна тачка повезивања европске и азијске цивилизације, с Београдом као мостом према Европи и Истанбулом према Малој Азији. Оријентална култура, која је доминирала током вла-

давине Османске империје од 15. до 17. вијека, оставила је утицај на унутрашњост Балкана и територије попут Крита и Кипра. Ислам се дубоко укоријенио у четири области Балкана: Босни, средњој Албанији, Родопима и источним приобалним регионима. Балкан се сматра културном мјешавином европских и ваневропских утицаја, а Цвијић је нагласио евроазијске особине старих балканских цивилизација. Данас се могу уочити више културних зона (50–52):

1. Зона патријархалног режима обухвата планинску унутрашњост Балкана;

2. Преиначена византијска култура: очувана је у Тракији, Источној Румелији, Македонији, јужном дијелу Поморавља, Грчкој, на југу Албаније и црноморском дијелу Бугарске;

3. Јадранска зона: Ова зона укључује насеља дуж јадранске обале и у њеном залеђу;

4. Централно-европска култура била је присутна у сјеверозападним дјеловима Балкана и Панонској низији;

5. Оријентална (исламска) култура – у оквиру Османске империје;

6. Културно изједначавање на Балкану започело је кроз национални препород и развој урбано-индустријског друштва у 19. и 20. вијеку, уз ширење европских идеја.

Кроз евроазијске особине полуострва могу се сагледати и импликације на геополитичке процесе, јер је оно геополитичко чвориште Европе, о чему ће бити ријечи у наставку.

Слика 1. Карта јужног дијела Балкана (Р 1:3500000); контактну евроазијску површину чине Грчка и њена острва, а источно – Предња Азија

Извор: Jovanović 2007, 19

ТЕОРИЈСКЕ ПАРАДИГМЕ БАЛКАНИЗАЦИЈЕ

Наведене географске, културно-историјске и цивилизацијске карактеристике Балкана захтијевају теоријско тумачење, које у научној литератури често проналази израз у концепту балканизације. Теоријске парадигме балканизације односе се на различите приступе феномену политичког, културног и друштвеног фрагментисања на Балкану².

² Контровверзни термин „балканизација” постао је веома популаран у свјетској јавности током 1990-их, а касније је почео да се користи и за описивање других геополитичких ситуација (Stojanović 2019).

Теоријска парадигма балканизације се користи јер пружа оквир за објашњење како географске (конкретно особине изоловања и одвајања), историјске и културно-политичке карактеристике региона обликују његову фрагментацију. Балканизација објашњава и савремена балканска збивања даљег уситњавања и изражених националних подјела (Stanković Rejnović 2010, 108). Балканизација се односи на групу малих и нестабилних држава које почивају на националној идеји, које се налазе у региону гдје државне и националне границе нису усклађене (Campbell 1963; Grčić 2013, 46). Након распада СФРЈ, формирао се скуп малих националних држава и етничких култура, што подсећа на политички и културни хаос, описан фраземом балканизација. Процес конфронтирања и балканизације геополитичког простора јавља се као геополитичка детерминанта, уз измјену интензитета и правца центрипеталних и центрифугалних сила, што резултира преливањем и сукобом различитих интереса (Grčić 2005, 209; Grčić M. i Grčić Lj. 2019, 598). Ове државе често имају међусобне територијалне претензије, етничке мањине које се покушавају асимиловати или потиснути, а усљед тога стварају нестабилне савезе, тражећи помоћ од страних сила да очувају свој национални опстанак, често постајући инструмент у рукама тих сила. Према Јовану Цвијићу, географска парадигма на Балкану темељи се на утицају антагонизама политика, идеологија и стереотипа који произилазе из географских особина. Постоји отприлике 5 основних теоријских парадигми балканизације (Grčić 2007, 1–6):

- Географска парадигма (Ј. Цвијић): Супротности на Балкану проистичу из географске изолованости појединих подручја, али и из међусобне повезаности коју омогућава рељеф;

- Цивилизацијска парадигма (С. Хантингтон): На Балкану се непрестано одвија сукоб између различитих цивилизација;

- Геостратешка парадигма (З. Бжежински): Балкан представља дио „велике геополитичке шаховске табле” свјетских сила;

- Историјска парадигма (Ф. Фукујама): Процес балканизације одражава концепт „краја историје”;

- Парадигма социјално-културних система (СКС): Балканизација се посматра кроз анализу друштвених и културних структура као главних узрока подјела и сукоба.

Балканолошке студије, које су се првобитно фокусирали на језик и фолклор, постале су значајно истраживачко поље када је појам Балкана и балканизације стекао негативну конотацију у јавном дискурсу (Ђерић 2009). Бжежински (Brzezinski 1997) наводи да у Европи, појам Балкан често подсећа на етничке и религијске³ конфликте и ривалства међу регионалним силама. Пратећи ту конотацију, Евроазија има још један „Балкан”, али он је много већи (Централна Азија и Кавказ). Овакво доминантно схватање Балкана указује на то да у геополитичком дискурсу примарна асоцијација на Балкан је перманентно ривалство, нестабилност и транзиција. Томе у прилог иду и наводи историчарке Марије Тодорове (Todorova 1997), која је имала нешто директнији приступ, наводећи да један баук лута западном културом – баук Балкана, и све силе су се удружиле у „свети савез” да би истјерале ту авет: политичари, новинари, радикални интелектуалци и други. Тодорова говори о термину балканизација као пежоративном жигу у међународним односима, што се одражава и на (гео)политичку слику Балкана. Сва друштва на Балкану, осим Грчке и Турске, пролазе кроз процес транзиције. Сукоби у региону често се објашњавају повратком предмодерним облицима идентификације и оживљавањем колективистичких ставова (Mitrović i Stojnić Atanasov 2002). Ипак, важност геополитичких активности на Балкану се

³ Први „камен” у темељима масовних фобија је разлика у религијама, моћних вододјелница. Утицале су на историјски ток заједница, постајући интегрални дио традиције (Bandžović 2019).

суштински осликава у реченици: „Традиционални Балкан представља потенцијално геополитичку награду у борби за европску супремацију” (Brzezinski 1997, 109).

Основне геополитичке карактеристике Балкана су његова хетерогеност и транзитност (у контексту саобраћаја), што води политичкој и територијалној фрагментацији. Транзитност је омогућила развој важних саобраћајних праваца попут Пута свиле, *Via militaris*⁴ и европских коридора. Због стратешког положаја, Балкан је био чест предмет ратова и политичких договора (Grčić 1996). Етнички конфликти, попут оног у вези с тзв. Косовом, произилазе из различитих представа различитих народа о истој територији. НАТО види простор Балкана као кључан за геостратешку контролу југоисточне Европе. Утицај страних сила и нестабилност у перцепцији простора доприносе „балканизацији” региона, што је Балкану донијело репутацију „бурета барута”. Процес балканизације може се подијелити у неколико фаза (Grčić 2007, 2–8):

1. Прва фаза балканизације односи се на период националног препорода и тзв. Источног питања;
2. Друга фаза балканизације почела је распадом Југославије (процес „југославизације”);
3. Трећа фаза балканизације подразумева два дивергентна процеса – интеграцију у ЕУ на истоку Балкана и продубљивање подјела на западу Балкана;
4. Четврта фаза балканизације односи се на могућност стварања микродржава, укључујући градове-државе попут Ватикана, Монака, Гибралтара.

Фрагментација и распад СФРЈ деведесетих, у духу балканизације, може се упоредити и са распадом СССР-а, јер се уочава сличност механизма балканизације у различитим

⁴ *Via Militaris* је пут који је повезивао *Singidunum*, *Viminacium* (Костолац) и *Нису*, а одатле водио долином Нишаве до градова *Serdica* (Софија), *Пловдив* и *Константинопољ* (Grčić М. и Grčić Лј. 2019) и овај пут је имао стратешки и трговачки значај у римском и византијском периоду, очигледно и данас.

геополитичким контекстима, не само по временском оквиру и догађајима већ и по ефекту домина: један распад је покренуо низ сличних процеса унутар цијелог социјалистичког блока. Истовремено, у то вријеме дешавали су се немири и у Кини (1989), што показује да је социјалистички блок у Евроазији био озбиљно уздрман а утицај САД и НАТО проширио се од Балтика до Балкана и Црног мора, помјерајући „линију фронта” између евроатлантског и руског простора на исток, преко бивших западних граница СССР-а (Pandurević 2019, 34–35). Посљедице су и демографске: укупно становништво земље је преполовљено у случају Русије/СССР-а, односно вишеструко смањено у случају СФРЈ, што држави, како примјећује Петровић (Petrović 2008, 124), даје мањи конкретан утицај у међународним односима, имајући у виду да укупан број становника чини елемент тврде моћи једне државе у међународним односима. Упоредна анализа фрагментације СФРЈ са распадом СССР-а показује сличне механизме балканизације. У оба случаја велике мултинационалне државе распадају се у мање, национално хомоген(и)је ентитете, што доводи до етничких и политичких сукоба. Разлика је што је СССР био суперсила, док је СФРЈ имала регионални значај. СССР се никада није потпуно распао, за разлику од СФРЈ, већ је преформулисан у ЗНД. Разлика је и у томе што је распад СФРЈ био праћен дуготрајним ратовима, док је дезинтеграција СССР-а била мирна, осим конфликта на Кавказу, у Молдавији и сл. Негативна посљедица је то што се балканизација наставља и у Источној Европи, нарочито на примјеру између Украјине и Русије од 2014. до данас. Ова упоредна перспектива наговјештава да географске особености нису директно узрок конфликта, већ обликују простор и контекст. Њихов детерминистички значај не произилази из апсолутног географског детерминизма или механичког утицаја, већ из чињенице да географија поставља оквир могућег политичког и стратешког дјеловања.

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ НА БАЛКАНУ

Геополитика представља проучавање међународних односа са просторне или географске тачке гледишта (Parker 1998). Геополитика проучава положај одређене државе на политичкој карти с циљем да истакне најповољније начине за њен развој и функционисање (Grčić 2000). Према Џерарду Тоалу (Toal 1996), конвенционална геополитика се схвата као приступ анализи и пракси управљања државама и међународним односима. Геополитички процеси су (комплексне) интеракције које се дешавају између блиских или удаљених земаља и њихових географских, политичких, економских и културних фактора. То углавном подразумијева територијална питања, дипломатске односе, пројекцију војне моћи и бројне друге сегменте. Када се дефинише геополитички положај одређене земље, неколико битних фактора га одређују (Despotović 2010, 542):

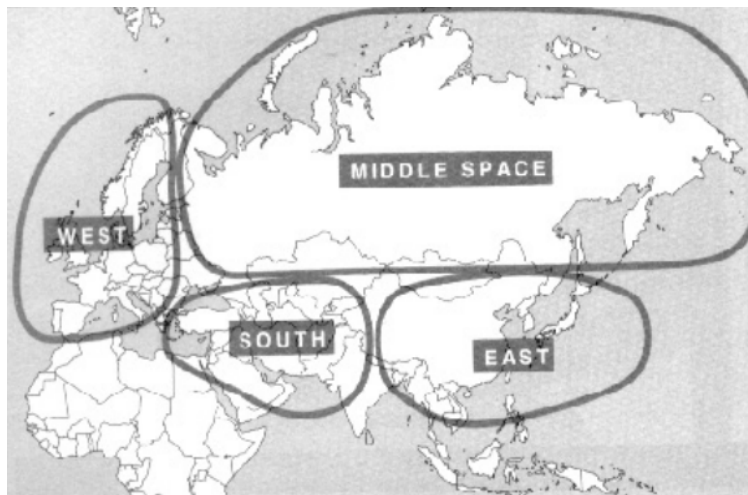
1. Географска локација земље, геофизичке, геоморфолошке карактеристике тла и ширег регионалног окружења;

2. Унутрашњеполитички фактори (структура државе, врста политичког система, ниво друштвено-економског и демократског развоја и слично);

3. Спољнополитички фактори, као што су спољна политика државе, територијалне тежње сусједних земаља, интереси великих сила, војни савези.

Један од важних фактора који обликују геополитички положај земље јесте и њен војностратешки положај. Евроазија, представљена као шаховска табла (Слика 2), показује простор на којем се води борба за глобалну превласт. Ово велико подручје обилује разноврсним цивилизацијама, културама, језицима и свјетоназорима, што га чини тешко уједињеним у једну хомогену цјелину и представља прилику за САД да, примењујући принцип *divide et impera*, одржи свој примат.

Слика 2. Евроазијска шаховска табла

Извор: Brzezinski 1997

Познат је исказ да ко контролише Евроазију контролише свијет, а Балкан је свакако геостратешки важан дио Евроазије. На основу овог приказа уочава се да је тачка контакта Западног и Јужног простора на Балкану, што је уједно потенцијална тачка „пуцања” и могућа „крвава” граница различитих цивилизација (Glišin 2019). Након Хладног рата, Хантингтон је предвиђао да ће црте раздјелнице између различитих цивилизација бити средишње линије сукоба у глобалном поретку (Huntington 1993) и тај курс се задржао до данас, будући да је Балкан контактна линија цивилизација: западно-хришћанске, источно-хришћанске и исламске, те се одвија „мини” сукоб цивилизација, а у источној Европи се одвија велики сукоб цивилизација: западно-хришћанске и источно-хришћанске, оличене углавном у Русији, Бјелорусији и Украјини. Балканско полуострво је историјски и географски увијек било мост између оријенталног Истока и Запада.

Историјски геополитички процеси

Према Јовану Цвијићу, Балканско полуострво има сложено геополитичку конфигурацију, што је више пута доводило до дестабилизације региона. Геостратешки значај долине Мораве, Нишаве и Вардара као окоснице великих путева (*Via militaris*, Истанбулђол, Коридор 10)⁵ одувјек је био кључан (Brankov i Drobnjaković 2018). Цвијићева мисао да смо „саградили кућу на сред друма” најбоље осликава историјске изазове Балкана и тежње великих сила према овом простору (Stojadinović i Rašković Talović 2019).

Османско царство је освојило већи дио Балкана у 15. вијеку и владало више од четири вијека, оставивши дубоке културне и историјске трагове. Сукоби Османског царства с Хабсбуршком монархијом, Руском империјом и другим силама имали су трајне геополитичке последице. У 19. вијеку јачају национални покрети и борбе за независност, а балканске државе постају поприште Првог свјетског рата, у којем Србија и Црна Гора трпе велике губитке. Данас се балканизација користи као синоним за фрагментацију, иако историчари са Балкана наглашавају да регион до Првог свјетског рата није био ништа бурнији него остатак Европе (Вјелажас 2020, 13). Послије рата настаје Краљевина Југославија (1918–1945), а након Другог свјетског рата регију преузима социјалистичка Југославија под вођством Јосипа Броза Тита. За вријеме Хладног рата Балкан је представљао границу и „сиву зону” између комунистичког и капиталистичког блока. У ужем смислу, локалне границе раздвајају балкански геопростор попут паукове мреже (Grčić 2013, 46). Након Хладног рата, распад Југославије (1991–1999) је био драматичан геополитички догађај који је довео до стварања независних држава на Балкану. Од тада је термин балканизација, иако не нов, попримио најнегативније конотације, зато је у овом

⁵ Паневропски Коридор 10 иде од Аустрије до Грчке, а пролази већим дијелом кроз балканске земље: Словенија, Хрватска, Србија и Сјеверна Македонија.

периоду могуће јасно идентификовати процес балканизације и пратити његов наставак до данас.

Историјска збивања показују да је Балканско полуострво било и остало гранична зона религијског, војног и цивилизацијског карактера, капија Европе и *terra nullius* (празна земља) погодна за освајања. Простор је важна тампон зона између копнених и поморских сила, кључан за Русију као пут ка Средоземљу и топлим морима, а за сјеверноатлантске силе — стратешко војно подручје и мост између континената (Glišin 2019, 167). Балкан је у том контексту у 20. вијеку био (и остао) важан преваходно за САД, јер се његова стратешка позиција директно повезује с источним Средоземљем (Кипар, Либан, Сирија, Палестина, Израел), подручјем од великог интереса за САД⁶.

Геополитички речено, Балкан се налази у ивици приморског појаса Медитерана, док је својом широм основом ослоњен на континентални масив Евроазије, познат као „срце свијета”. Његов значај је актуелан и као енергетско чвориште, па се геополитички значај мора разматрати и с овог аспекта. Сви важни саобраћајни коридори који пролазе Балканом истовремено постају значајни енергетски коридори. Једна од кључних димензија геополитичке експанзије САД 1999. године била је усмјерена ка Косову и Метохији, које поред рудника Трепча има и значајан енергетско-саобраћајни потенцијал. Историјски, политички и територијално, Балкан се карактерише као простор чије су границе већ вијековима под утицајем ванбалканских фактора (великих сила), које их одређују према сопственим интересима и моћи, често занемарујући етно-националне принципе. Поред тога, геополитички положај Балкана

⁶ Грчка и Турска су увијек имале посебан значај у америчкој геостратегији. На раскршћу 3 континента, те земље су служиле као мостобран америчке политике према Блиском истоку и Азији (Čehulić Vukadinović 2010), а у геополитичким процесима током Хладног рата служиле су као мостобран нарочито према СССР-у, зато је САД желело да те земље брзо приступе НАТО пакту, већ три године након оснивања Алијансе.

у великој мјери одређују и његове природне географске одлике, као што су Панонска низија, Доње Подунавље, Моравско-вардарска долина, Босфор, Дарданели, Отрантска врата и острва у Егејском мору. Балканско полуострво, а посебно Србија, због свог централног положаја на моравско-вардарском комуникационом правцу, представљало је готово перманентно жариште геополитичких криза. Значај војностратешких праваца у овом простору присутан је већ више од једног вијека (Despotović 2010, 544; Grčić M. i Grčić Lj. 2019, 602).

Након Хладног рата, дио међународне заједнице пореметио је балканску равнотежу, ослањајући се на принцип самоопредјелења народа умјесто територијалне цјеловитости држава. Подршка мањинским заједницама у сусједним државама продубљује конфликте, а недостатак стратегије и неусклађене мјере међународне заједнице често су доводиле до неуспјеха у њиховом рјешавању (Sarajčić 2001, 203). Од завршетка Хладног рата, балканизација, осим на примјеру СССР-а и распада Чехословачке, на Балкану се може пратити кроз континуитет фрагментације. Југославија се распада на више држава (Словенија, Хрватска, БиХ, Македонија и етничка подијељеност Македонаца и Албанаца); Србија и Црна Гора 2006, затим тзв. Косово 2008 а и даље постоје неријешена питања (тзв. Косово, БиХ).

Слика 3. Неуралгичне тачке на Балкану

Извор: Обрада аутора (коришћен програм Surfer 13)

Савремени геополитички процеси

Савремени геополитички процеси на Балкану обухватају низ динамичних политичких и сигурносних изазова, укључујући проширење Европске уније и НАТО интеграције. Значајно је продубљивање војне сарадње Албаније, Хрватске и тзв. Косова, чији статус није универзално признат. Утицај на регион имају преваходно САД, а затим Русија, Кина, Турска, Француска, Велика Британија, Њемачка, Италија и други актери. Додатно, балканске земље су погођене и избјегличко-миграционом кризом, с обзиром на то да бројне миграционе руте пролазе кроз регион. Садашњи геополитички значај Балкана (иако га неки геополитичари сматрају „периферним простором“) треба оцијенити на основу наведених географских, религијских и геостратешких обиљежја, а не на основу геополитичких привида који му се настоје наметнути. Увријезено је мишљење да су балканске земље углавном мале и неважне, што се испоставило као погрешно јер су се кроз историју баш на том подручју сучељавала бројна копља

(довољно је напоменути да је Велики рат прво букнуо на Балкану), а слично је и данас у геополитичком надметању. Већина земаља Балкана је данас инкорпорирана у НАТО блок, осим Србије и БиХ, с тим што један дио БиХ претендује ка НАТО-у. Улазак Словеније у НАТО 2004. у геостратегијском погледу је виђено као спојница Запада и трусног подручја југоистока Европе (Šehulić Vukadinović 2010), слична геостратешка добит је постигнута приступањем Хрватске и Албаније 2009, Црне Горе 2017. (која је без референдума и искључиво по политичком кључу приступила Алијанси) и Сјеверне Македоније 2020. године. Србија је у овом региону позната као „не-НАТО острво”, окружено НАТО земљама и/или земљама које слиједе тај курс.

Балканско полуострво има неоспоран војно-стратешки значај за Сјеверноатлантски пакт и САД као његову водећу силу. С обзиром на економски, стратешки и политички значај сусједног Средоземља и Арапско-персијског залива, ова два подручја чине јединствену цјелину за вођење политике „управљања кризама”. Геополитички значај Балкана за САД огледа се у чињеници да он може послужити као одскочна даска за даља геополитичка надирања ка енергетски богатим зонама Евроазије, посебно нафтом богатом Персијском заливу. Због тога се у посљедњој деценији на територијама Балкана (нпр. Македонија, БиХ, Косово и Метохија) постављају значајне војне и логистичке структуре НАТО пакта, које треба да омогуће ефикаснију контролу простора Балкана и Медитерана, али и експанзију према азијском и афричком континенту. Из тога можемо закључити да се Балкан у контексту геополитичких интереса великих и регионалних сила посматра као периферни простор у односу на централне земље које га виде као погодно тло за ширење својих утицаја и освајања (Despotović 2010). Геополитички интереси САД-а и Британије су углавном комплементарни на Балкану, јер се обје силе залажу за англосаксонску глобалну доминацију. И у овом контексту доминације географски фактори имају улогу (географска удаљеност САД и Британије од жаришта

се види као чинилац који утиче на политику), тако Сједињене Америчке Државе могу извршити војне нападе, попут оног на СРЈ 1999. године, као и на примјерима агресије на Либију, Сирију, Иран и друге, без ризика да конвенционални рат угрози њихову територију.

Поред великих геополитичких актера САД и ЕУ, остали актери геополитике Балкана су Кина, Русија, Турска, Њемачка, Француска, блискоисточне земље. Русија има историјске и културне везе са балканским земљама, посебно са Србијом, те настоји да очува свој утицај на Балкану кроз економске и енергетске пројекте, као што су гасоводи, али и кроз подршку у међународним форумима. Кина, с друге стране, у посљедњим деценијама инвестира у инфраструктурне пројекте на Балкану кроз иницијативу „Један појас, један пут”, чиме повећава свој утицај у региону. Турска, историјски присутна, наставља да игра значајну улогу на Балкану, кроз економске инвестиције и политичке савезе. Њемачка игра улогу у процесу евроунијских интеграција Балкана и кроз своје економије везе, јер је највећи трговински партнер Балкана.

Суштински, један дио Балкана је под претходно наведеним руским утицајем, што наглашава значај овог региона за даље ширење њеног утицаја према југу и југозападу Европе. Ипак, ширење НАТО-а је практично ставило Балкан, као подручје потенцијалног руског утицаја, под готово потпуну контролу интереса Сједињених Држава (Glišin 2019). По први пут у историји, неевропска сила постала је кључни играч у односима међу евроазијским силама и највећа свјетска сила (Brzezinski 1997). Америчка политика глобално врши контролу путем војних, политичких и економских ангажмана. САД остварују војну доминацију кроз своје оружане снаге и НАТО, војном присутношћу широм свијета. Сви конфликти, како прошли, тако и актуелни, углавном су били или су под утицајем САД-а и НАТО савеза (Zekanović 2020), или су настали као посљедица британске колонијалне заоставштине (Палестина-Израел, Кувајт-Ирак,

Индија-Пакистан, Мјанмар, Кипар (грчко-турски спор), Судан-Јужни Судан, Сјеверна Ирска, Венецуела-Гвајана, Фолкландска острва итд.).

Тенденције геополитичких процеса на Балкану

Лутајући беспућима Балкана и балканизације, намеће се питање каква је перспектива геополитичких процеса на Балкану. Геополитичка важност овог региона није само питање самог Балкана, већ се истиче његова значајна улога у евроазијском контексту јер географски фактори дјелују као трајни структурни елементи који посредно обликују геополитичке токове, одређујући начин на који се простор доживљава и интерпретира у међународним односима.

Конгломерат народа, старосједилаца и досељеника нашла се на опасном геополитичком раскршћу, „вјетрометини” између Европе и Азије, гдје се по значају само „врата народа” између Урала и Каспијског језера могу упоредити с Балканом (Dvorniković 1937). Према Цвијићу, сјеверна граница Балкана подијељена је на два дијела: источни, који повезује Балкан с Русијом, и западни, који омогућава комуникацију са Централном и Западном Европом; Бугарска заузима источни, а Србија западни дио. Цвијић је истакао значај комуникационих линија које повезују Централну Европу с Балканом и Малом Азијом, представљајући најкраћи пут до Суецког канала (Grčić 2008), који је један од најважнијих водених путева и има кључни геополитички и економски значај. Везе с Русијом, Турском, источним Медитераном, Централном и Западном Европом дају најјаснији евроазијски печат Балканском полуострву, и неоспорно је да ће то утицати на будуће геополитичко стање процеса, што значи да ће и глобални и регионални актери бити исти или слични.

Геополитички процеси на Балкану су били и биће комплексни и обликовани различитим факторима. Упркос затегнутим односима и неповјерењу заснованом на прошлим

догађајима, у будућности се може очекивати да балкански народи додатно раде на јачању мултилатералне сарадње и иницијатива, како би доприносили стабилности и напретку у региону. Аргумент томе је чињеница да након потписивања Дејтонског споразума 1995. године „наступило је раздобље консолидације мултилатералне сарадње на Балкану” (Кнежевић и Зећевић 2015, 35). У том смислу је значајно споменути 1996. годину и оснивање Процеса сарадње у Југоисточној Европи (СЕЕЦП), тј. оквира регионалне сарадње који је предвиђао годишње састанке министара вањских послова балканских држава, с циљем унапређења сарадње. Поред СЕЕЦП, бројне су регионалне балканске иницијативе, што је свакако позитиван сигнал убудуће, јер све развијене државе имају регионалне моделе интеграције (нпр. Бенелукс, Нордијска сарадња, Вишеградска група).

Једна од кључних перспектива геополитичких циљева свих балканских земаља је приступање Европској унији. Иако је регион дуго био у процесу проширења, улазак балканских земаља у ЕУ није једноставан. Земље Балкана у Европској унији су Грчка, Бугарска, Румунија, Словенија и посљедња која је приступила, Хрватска, 2013. Рат у Хрватској и БиХ окончан је 1995. године, али оно што бившу Југославију издваја у односу на остатак Европе јесу сложени међунационални односи, будући да је она *de facto* била неконсолидована држава настала као посљедица околности након оба свјетска рата (Picula i Žnidarić 2015). Земље у процесу приступања: Србија, Црна Гора, Албанија, Сјеверна Македонија и БиХ су у различитим фазама приступног процеса. Уз захтјеве о демократизацији, јачању владавине права, политичких реформи итд. чини се да је приступање земаља Балкана ЕУ и даље на дугом штапу због свих својих специфичности балканизације, јер „Уједињена Европа” настоји да задржи дух балканизације у балканској геополитичкој флаши, глорификујући тако своје вриједности и идеале (Grčić 2007), према којима су балкански народи све више скептични, тим прије јер ЕУ подржава сва непопуларна

ратна настојања САД-а широм свијета, а исто тако безрезервно подржава садашње контроверзно-аутократске режиме у Украјини и Израелу. Резигнираност балканских народа према ЕУ доприноси расту еуроскептицизма, тим прије јер неке земље, попут Украјине, имају перспективу да уђу у ЕУ по „скраћеном поступку”. Балкански народи и њихове владе треба да његују, са или без врховног жреца оличеног у лику ЕУ бирократа, мултиетничку хармонију, мултикултурализам и владавину људских права, јер клицу демократије треба да пронађу у себи као врховни идеал демократије, праведности и слободе, а не да се те тековине на вјештачки начин и по мјери Европске комисије ињектирају у фрагментирани Балкан. Ипак, евроунијске интеграције су на чврстим основама постављене на Балкану, па се то у будућности неће мијењати.

Иако ће санитарни кордон НАТО земаља (Бугарска, Румунија, Мађарска, Словачка, Чешка) и даље физички спречавати Русију да шири свој стратешки и економски утицај на Балкан, и то је неумољива географска реалност за Русију, он није потпуно одвојен од евроазијских актера. Евроазијске карактеристике предиспонирају Балкану позицију између два свијета – западног (НАТО/ЕУ) и источног (Русија, Турска, Кина, блискоисточне земље и други источни геополитички актери). У Србији и на Балкану присутне су четири геополитичке концепције: атлантизам (САД и НАТО), евроазијство (Русија), неоосманизам (Турска) и континентализам (Њемачка) (Babić 2018). Нестанак Совјетског Савеза омогућио је да се Европа и Евроазија посматрају као цјелина у којој америчка политика има превагу. Конфликт на Балкану 90-их постао је дио односа Русије и Запада (Vukadinović 2001), а данас и у будућности главне геополитичке струје на Балкану проистичу из дјеловања САД-а и Русије. Циљ САД-а је да потисне руски утицај са Балкана, па су скоро све балканске земље чланице НАТО-а, што значи да ће геополитички процеси на Балкану у будућности бити под доминацијом НАТО-а, али ипак, Русија настоји да задржи улогу партнера и супротстави

се присуству САД на Балкану. Основни циљ свих НАТО напора, предвођених САД, јесте истискивање сваког облика руског присуства на Балкану (Pandurević 2019, 34), због тога САД континуирано врше притисак на неутралне актере на Балкану, попут Републике Српске и Србије, да се прикључе антируском блоку. Ипак, треба имати на уму и ону Кисинџерову дипломатску рефлексију: „Кад би било која држава била тотално задовољна, све остале би биле тотално незадовољне и настао би револуционарни систем. Темелј стабилног поретка јесте релативна сигурност” (Berridge, Keens-Soper, and Otte 2001, 205).

ЗАКЉУЧАК

На основу анализе географских (рељеф, положај, ресурси, саобраћајни правци, приступ мору, културно-историјска раздвајања итд.) и геополитичких фактора, може се закључити да географске особености не (пред) одређују у потпуности карактер једног простора (географске карактеристике не узрокују геополитичке процесе, али усмјеравају начин на који се ти процеси одвијају), али суштински утичу на његово геополитичко поимање и перцепцију, обликујући начин на који га спољни актери посматрају и вреднују. Географски положај Балканског полуострва, смјештеног између Европе и Азије, позиционира овај регион као контактано и транзиционо подручје, што потврђују и теоријски оквири класичне геополитике. Полуострво има сложен геополитички статус, почев од историје, па све до данашњих дана и све то због свог географског положаја (према Цвијићу одликују га евроазијске особине, особине спајања и прожимања, особине изоловања и одвајања). У духу Јована Цвијића, географска парадигма на Балкану темелји се на утицају антагонизама политика, идеологија и стереотипа који произилазе из географских особина, попут изолације и одвајања, али и тенденција ка спајању и интеграцији, које су резултат структуре рељефа. Ту

на сцену ступа и вјечити проблем балканизације, као процес даље кантонизације и поларизације, у којем се подјеле продубљују до крајњих граница — до нивоа све ситнијих фрагмената, чија се атомизација наставља до апсурда, до те мјере да се чак и блиске групе дијеле на све ситније цјелине, до границе након које даља сегментација више није могућа, што подсјећа на цијепање атома — процес који не резултира стабилизацијом, већ ослобађањем снажне, потенцијално деструктивне енергије, посебно опасне у геополитичком простору који се традиционално перципира као буре барута. Сложени друштвени, политички и етнички конфликти на Балкану се често претварају у препреке за стабилност и регионалне, али и ЕУ интеграције.

Балканско полуострво, наслоњено на континентални масив Евроазије, припада дијелу тог „геополитичког срца свијета”. Кроз геополитичку историју имао је статус граничне зоне религијског, војног и цивилизацијског карактера (колијевка старих цивилизација), „Капија Европе” и статус ничије земље (*terra nullius*) погодна за територијално ширење или продоре од стране великих сила: Русије, Кине и САД-а, али и других релевантних међународних актера попут Турске, Њемачке, Британије. Савремени геополитички статус Балканског полуострва огледа се у томе да одређени дио припада руском утицају због словенског сентимента, културних, историјских и енергетских конекција, међутим, ширење НАТО пакта се на Балкану активно супротставља овим процесима.

Балканско полуострво се у савременој геополитичкој литератури често анализира као геопростор са израженом политичком и безбједносном волатилношћу, гдје су и мирна времена интермедијум за нове конфликте. У тренутним околностима, отворени конфликт није доминантна парадигма, али структурна неслагања, историјски антагонизми и институционална слабост регионалних механизма сарадње указују на то да тензије остају континуум, па је потребно превазићи насљеђе балканизације у будућим геополитичким

процесима. Упркос изазовима, јасно је да ће географске детерминанте и даље играти улогу у позиционирању Балканског полуострва унутар геополитичке констелације. Будући процеси ће зависити од динамике односа између глобалних сила, али и од способности балканских друштава да превазиђу историјске антагонизме и изграде функционалне облике регионалне сарадње.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Babić, Marko. 2018. „Izazovi geopolitičkih koncepcija na Balkanu: slučaj Srbije”. *Međunarodna politika* 69 (1169): 31–49.
- Bandžović, Safet. 2019. „Nedovršena prošlost u vrtlozima balkanizacije: Refleksije 'istočnog pitanja' u istorijskoj perspektivi”. *Historijski pogledi* 2 (2): 33–71.
- Berridge, Geoff R., Maurice Keens-Soper, and Thomas G. Otte, eds. 2001. *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Bjelajac, Mile. 2020. „Balkan balkanskim narodima ili Balkan imperijama: kako do mira i prosperiteta?” *Politika nacionalne bezbednosti* 19 (2): 9–38. DOI: 10.22182/pnb.1922020.1.
- Brankov, Jovana, i Marija Drobnjaković, ur. 2018. *The Balkan Peninsula of Jovan Cvijić: Historical Background and Contemporary Trends in Human Geography*. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić”.
- Brzezinski, Zbigniew. 1997. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Campbell, John. 1963. “The Balkans: Heritage and Community”. In *The Balkans in Transition*, eds. Charles Jelavich and Barbara Jelavich. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

- Cvijić, Jovan. 1922. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd: Državna štamparija.
- Čehulić Vukadinović, Lidija. 2010. *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*. Zagreb: Politička kultura; Podgorica: CID.
- Despotović, Ljubiša. 2010. „Obeležja geopolitičkog položaja Srbije i srpskih zemalja u kontekstu aktuelnih procesa balkanizacije”. *Sociološki pregled* 44 (4): 541–566. DOI: 10.5937/socpreg1004541D.
- Dvorniković, Vladimir. 1937. *Duša Balkana: Knjiga o Balkanu II*. Beograd: Balkanski institut.
- Đerić, Gordana. 2009. „Stereotip i studije o Balkanu”. *Antropologija* 9 (9): 11–26.
- Glišin, Vanja. 2019. „Balkan između atlantizma i (neo) evroazijstva”. *Kultura polisa* 16 (38): 159–174.
- Grčić, Mirko. 1996. „Elementi političke geografije i pogledi na geopolitičke probleme Balkana u delima Jovana Cvijića”. *Glasnik Geografskog društva Republike Srpske* 1: 67–77.
- Grčić, Mirko. 2000. *Politička geografija*. Beograd: Geografski fakultet.
- Grčić, Mirko. 2003. „Jovan Cvijić i srpska antropogeografska škola”. *Glasnik Geografskog društva Republike Srpske* 8: 5–25.
- Grčić, Mirko. 2004. „Gnoseološki model antropogeografije prema koncepciji Jovana Cvijića i njegova naučna aktuelnost”. *Demografija* 1: 25–48.
- Grčić, Mirko. 2005. „Balkans as the Cultural Subcontinent of Europe”. *Glasnik Srpskog geografskog društva* 85 (1): 209–218. DOI: 10.2298/GSGD0501209G.
- Grčić, Mirko. 2007. „Geopolitički smisao i besmisao balkanizacije”. U *Srbija i Republika Srpska u regionalnim i globalnim procesima: zbornik radova sa naučnog skupa*, ur. Mirko Grčić, Rajko Gnjato, i Srboљjub Stamenković, 29–36. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu;

- Banja Luka: Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Grčić, Mirko. 2008. „Cvijićeva percepcija geografskog položaja Srbije”. *Glasnik Srpskog geografskog društva* 88 (2): 3–12.
- Grčić, Mirko. 2013. “Problemi kulturnog identiteta Balkana”. *Glasnik Herald* 17: 39–67. DOI: 10.7251/HER1714039G.
- Grčić, Mirko. 2019. „Geographical Perception of the Balkan Peninsula on the Map of East by St. Jerome”. *Herald* 23: 19–34. DOI: 10.7251/HER1923019G.
- Grčić, Mirko, i Ljiljana Grčić. 2019. *Srbija i Balkan na starim geografskim kartama evropskih kartografa*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Huntington, Samuel. 1993. „The Clash of Civilizations”. *Foreign Affairs* 72 (2): 22–49.
- Jovanović, Goran. 2007. *Geografski atlas*. Beograd: Intersistem kartografija.
- Jovanović, Goran. 2016. *Istorijski atlas*. Beograd: Intersistem d.o.o.
- Knežević, Saša, i Nikola Zečević. 2015. „Multilateralne inicijative na Balkanu u razdoblju između 1995. i 2015. godine”. *Međunarodne studije* 2: 31–43.
- Lopandić, Duško, Pero Petrović, i Jelica Gordanić. 2013. „Pozicioniranje i mesto Republike Srbije u Jugoistočnoj Evropi”. U *Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti*, 15–33.
- Mitrović, Ljubiša, i Gordana Stojić Atanasov. 2002. „Balkan između retradicionalizacije i modernizacije”. U *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu*, ur. Ljubiša Mitrović, Dragoljub Đorđević i Dragan Todorović, 31–38. Niš: Filozofski fakultet, Institut za sociologiju.
- Pandurević, Vinko. 2019. „Balkan i Ruska Federacija – Geopolitički i bezbednosni aspekti”. *Politika nacionalne bezbednosti* 17 (2): 15–48. DOI: 10.22182/pnb.1722019.1.

- Parker, Geoffrey. 1998. *Geopolitics: Past, Present, and Future*. London: Pinter.
- Petrović, Dragan. 2008. *Geopolitika postsovjetskog prostora*. Novi Sad: Prometej; Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Picula, Boško, i Kristina Žnidarić. 2015. „Geneza i kontekst političke komunikacije u Hrvatskoj na referendumu o članstvu u Europskoj uniji iz 2012. i na europskim izborima iz 2013. i 2014 – četvrt stoljeća između nacionalnih i europskih tema”. *Međunarodne studije* 3: 9–27.
- Sarajčić, Sahrudin. 2001. „Geopolitičke karakteristike Balkana u determinaciji savremenih demografskih promjena na Balkanskom poluostrvu”. *Znakovi vremena* 12: 199–213.
- Stanković, Stevan, i Sanja Pavlović. 2006. „Naučni opus Jovana Cvijića posvećen Istočnoj Srbiji”. *Glasnik Srpskog geografskog društva* 86 (1): 3–12. DOI: 10.2298/GSGD0601003S.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2010. „Mogu li 'nacionalne države' na Balkanu negirati multikulturalizam?” *Sociološka luča* 4 (2): 103–115.
- Stojadinović, Miša, i Violeta Rašković Talović. 2019. „Srbija i aktuelni geopolitički procesi na Balkanu”. *Vojno delo* 71 (7): 28–37. DOI: 10.5937/vojdelo1907028S.
- Stojanović, Dubravka. 2019. „Balkanizacija istorijskog sećanja”. *Peščanik*. 14. septembar 2019. <https://pescanik.net/balkanizacija-istorijskog-secanja/>.
- Toal, Gerard. 1996. *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Todorova, Marija. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Vukadinović, Radovan. 2001. *Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretka*. Zagreb: Agencija za komercijalnu djelatnost.

Zekanović, Igor. 2020. *Spoljašnji faktori geopolitičkog položaja Republike Srpske*. Banja Luka: Geografsko društvo Republike Srpske.

Demir Mujević*

*Independent researcher, Belgrade***

EURASIAN GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF THE BALKAN PENINSULA AS A FRAMEWORK FOR GEOPOLITICAL PROCESSES

Resume

The Balkans' geographic position at the crossroads of Europe, Asia, and Africa makes it a key geopolitical hub. The subject of this paper is the analysis of the Eurasian geographical characteristics of the Balkan Peninsula and their repercussions on the geopolitics of major world powers (USA, Russia, EU, China) and powerful regional actors in the Balkan Peninsula, without a detailed examination of the individual and mutual geopolitical relations of the Balkan countries themselves. Through the lens of balkanization, this study investigates how geographical and political differences in the Balkans shape its history and contemporary geopolitical relations. Some of the historical geopolitical processes that dominantly shaped the Balkans include the influence of the Ottoman Empire and the breakup of Yugoslavia. Contemporary geopolitical processes in the Balkans, with a focus on NATO and EU integration, demonstrate how geographical features and the strategic interests of major powers (especially the USA and Russia) shape the region. At the end, the possibilities for preserving stability, fostering further connections, and shaping the region's perspective are

* ИМЕЈЛ адреса: milos.jevtic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3913-8993.

** PhD Candidate, Faculty of Geography, University of Belgrade.

considered, which are directly related to the Balkans' geographical and strategic position in the Eurasian context.

Keywords: Eurasian characteristics, Balkan Peninsula, geopolitical processes, Balkanization

*** Овај рад је примљен 13. јануара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2026. године.

Политичка ревија

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

277

Зоран Д. Недељковић

ПОД ЛУПОМ ВРЕМЕНА: КУЛТУРА СПОРТА У ЕПОХИ
ПОСТМОДЕРНЕ

301

Богдана Стјепановић

ОД СТАТУСА КА УГОВОРУ: БИОПОЛИТИКА
МОДЕРНОГ БРАКА И ГРАНИЦЕ ДРЖАВНЕ
ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

327

Данијела Ненадић

ИЗМЕЂУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОГ И
ИНТЕРКУЛТУРАЛНОГ КОНЦЕПТА: ОБРАЗОВАЊЕ ЗА
ПРИПАДНИКЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У СРБИЈИ

*Зоран Д. Недељковић**

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици*

ПОД ЛУПОМ ВРЕМЕНА: КУЛТУРА СПОРТА У ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНЕ**

Сажетак

Аутор је у раду, на основу одговарајуће литературе и применом упоредно историјске методе приступио анализи спортских догађаја кроз различите културно-историјске периоде. Текст се бави односом између спорта, културе и времена у контексту постмодерног доба, при чему се посебно истиче разликовање физичког, друштвеног и технолошког времена. Приказано је како је у ери глобалног технолошког убрзања спорт постао огледало савременог друштва, које вреднује човека према временском рекорду, резултату и медијском публицитету, а не према врлини и духу игре за коју су се залагали старогрчки олимпијци. За разлику од њих, савремени спортиста постаје медијски херој и магнет за глобалну индустрију забаве, што представља наставак римске традиције циркуса у

* Имејл адреса: zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-5071-8892.

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-136/2025-03/200184).

постмодерном облику. Полазећи од Шпенглерове теорије о циклусима културе и цивилизације, аутор показује како је модерни (масовни) човек, од индустријске епохе до данас изгубио осећај историјског трајања, јер преживљава у безисторијском времену, у кавезу садашњег тренутка. Тај феномен се огледа и у спорту који губи свој изворни смисао. Технолошки напредак и медијска театрализација условљавају постепени нестанак хуманистичке димензије спорта.

Кључне речи: спорт, култура, постмодерна, време, технолошко време, глобализација, медији, рекорд, атлетика, олимпијске игре

УВОД

Према Шпенгеру (*Spengler*), у друштвима је још крајем деветнаестог века почео да преузима доминацију масовни човек и његов четврти сталеж, који самим својим (не)постојањем обесмишљава визију својих претходних генерација, за које је живот без историјског искуства био незамислив. Нарочито у индустријски развијеним државама настаје човек који, сходно идеји напретка у духу западне цивилизације, презире културу, живећи у времену лишеном своје прошлости и будућности. Та склоност ка безисторичности постаје нарочито видљива у постмодерном добу. У свим сферама друштвеног живота уочава се императив да се живи у садашњости, у тренутку, који добија све већи значај са појавом *new age* поткултуре. Масовно друштво западне цивилизације прихватило је такав став и духовно стање лажне безбрижности које својом инертношћу може довести друштво једино до ентропије. И спорт¹, као једна

¹ „Дефиниције спорта се могу поделити у три групе: у оквиру прве групе дефиниција, истраживачи сматрају да је спорт борба човека са самим собом, другим човеком и силама природе, природним препрекама; у другој групи дефиниција, спорт се одређује као васпитна друштвена

од вишеструких димензија социјалног живота, није изузет из процеса таквог релативизовања вредносног система. Склоност ка театрализацији свакодневног живота одразила се и на спортска такмичења. Медијска спектакуларизација умногоме је допринела да се на спорт и спортисте гледа сасвим другачије него у време оснивања првих модерних Олимпијских игара 1896. године у Атини. Према Шпенглеру, спорт у добу цивилизације губи она својства која су красила античког човека на старогрчким олимпијским играма јер „култури припада гимнастика, турнир, агон; а цивилизацији – спорт. Тиме се разликују хеленска палестра од римског циркуса” (Špengler 1989, 75).

По овом немачком филозофу историје, прелаз са културе на цивилизацију у антици се извршио у четвртном веку нове ере, а на Западу у деветнаестом веку. Разлика између грчке душе и римског интелекта представља, према Шпенглеру, симболички израз разлике духа културе и цивилизације (71). У прилог његовом виђењу цикличног кретања историје, можемо се послужити поређењима цивилизацијских постигнућа Римске империје и Сједињених Америчких Држава, која су извршили Мајкл Харт (*Michael Hardt*) и Антонио Негри (*Antonio Negri*) у делу *Империја* (*Empire*, 2000). Ако су Римљани изградили путеве за потребе своје империје, слично су учинили и предводници западне цивилизације са интернет мрежом широм света, и све то захваљујући политичкој, економској и културној моћи коју су поседовали у добу своје неоспорне доминације: „Управо као што су римски сенатори у првом веку после Христа молили Августа да узме империјалну власт администрације ради општег добра, тако су и међународне организације (Уједињене нације, међународне монетарне организације, па чак и хуманитарне организације) молиле Сједињене Државе

институција која је прожета игром, а чији је циљ физичко и духовно усавршавање личности и најзад, у трећој групи дефиниција, спорт се одређује као рационална делатност, свеукупност достигнућа у одређеном подручју друштвеног живота” (Radenović 2021, 310)

да узму главну улогу у новом светском поретку” (Hard i Negri 2005, 199).

Спорт двадесет првог века, са својим пратећим медијским садржајима, и даље је прожет духом римског песника Јувенала (*Juvenalis*), који иронично пева о народу коме је потребно само „хлеба и игара”. У савременом добу таква забава за масе представља једну од кључних полуга испољавања моћи у социјалној сфери људског живота. Постмодерни спорт постаје симбол декаденције западних друштава у којима се, као што је Шпенглер наговестио, више не стреми ка духовном уздизању и неговању физичке културе, већ спољашњем успеху, победи по сваку цену и слави – светлу на крају тунела иначе суморне свакодневне егзистенције човека масовне културе. Шпенглер би у овом феномену такмичења, не само са противником него и са временом и простором, видео последњу фазу фаустовске културе – стање у којем се живот своди на огољени спектакл за свачије очи и уши, на чисту спољашњост лишену унутрашњег бића. У спорту, као једном од најизразитијих феномена масовне културе, истрајава фаустовски тип човека загладан у висину, у сопствено величање, опседнут непрекидним растом преко сваке мере, квантофренијом, рекордима и публицитетом.

ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА СПОРТА

У старој Грчкој појам агон (*ἀγών*) обухватао је шире значење од самог надметања или такмичења између атлета, песника или музичара пред публиком, он је представљао један од основних идеала – камен међаш грчке културе. Грци су веровали да се људско достојанство читује у борбеном духу, стога је агон био присутан у спорту, уметности, политици као и филозофији. Његов смисао није био тек у борби ради победе, већ у постизању врлине арете (*ἀρετή*), личног савршенства које је билио циљ сваког Грка. Они су ценили племенито супарништво које је подразумевало међусобно поштовање противника, схваћеног не као непријатеља, већ

као онога који помаже свом ривалу да постане бољи, не само као такмичар, него и као човек. Ова идеја је прешла из Грчке у римску и касније западну цивилизацију.

Иначе, почеци надметања, могу се на основу археолошких открића пратити уназад све до минојске цивилизације (3000–1450 г. п.н.е.). На зиду једне државне просторије на Кнососу приказана је сцена у којој се такмичар премеће преко рогова бика који се устремio на њега (бик је био свети симбол моћи, а прескочити га значило је преузети његову снагу). У Микени су се још у четвртм миленијуму пре наше ере одржавале коњске трке, док су се у Месопотамији у трећем миленијуму п.н.е. организовале трке двоколица, стрељачка надметања, борбе штаповима и различите атлетске вежбе које су имале карактер војне обуке. На другом континенту, у долини реке Инд, око 2300. г. п.н.е. одржавале су се трке коња и двоколица, као и надметања у борилачким вештинама пред великим бројем гледалаца. Староседеоци Америке упражњавали су игре лоптом, док су рвачке борбе биле обавезан део верских церемонија међу становницима Амазоније и Папуе. У Африци су се припадници народа Банту надметали у скоку у вис (Skempler 2007, 20).

Прве Олимпијске игре вероватно су се одржале 776. г. п.н.е., и трајале су без прекида до 261. године нове ере. Оне су биле најстарије од четири панхеленских игара. Преостале три биле су Питијске игре у част Аполона (Делфи), Истамске игре² у част Посејдона (Коринт), и Немејске у част Зевса (Немеја). Три месеца пре одржавања Олимпијских игара морао је бити обустављен сваки сукоб, правни спор или извршење смртне казне, како би гледаоци могли безбедно да допутују из најудаљенијих крајева Хеладе. Странцима, робовима и женама било је забрањено учешће у

² Наш хелениста Милош Ђурић о филозофу Платону (Πλάτων), иначе аристократског порекла, као такмичару пише: „У гимнастици је толико напредовао да се, по Дикеарху, могао упустити у надметање на истамским играма, а по Апулеју, и у питиским играма (D.L. III 4)” (Ђурић 1990, 524).

надметањима. Док је странцима и робовима било дозвољено да присуствују играма са трибина стадиона, женама то није било допуштено. Десет месеци пре почетка игара сваки атлета је морао да тренира у свом граду, али „последњег месеца били су обавезни да допутују у Елис и да тамо вежбају под будним оком хеланодика” (29). Иначе, током више од хиљаду година трајања Олимпијских игара усталила се пракса да сваки такмичар мора бити доброг имовног стања, како би могао несметано да посвети готово годину дана својим припремама. Прва Олимпијада трајала је један дан, и обухватала само једну дисциплину, трку на један стадијум (192 м.). Временом, како се програм игара обогаћивао новим такмичарски дисциплинама, њихово трајање продужено је на пет дана, што је од петог века пре нове ере постала трајна пракса.

У римском добу игре су се постепено мењале, култ цара био је уграђен у некадашњу религијску и спортску светковину. Игре су постале отвореније и приступачније свим грађанима империје, којима је било допуштено бесплатно присуство у аренама, као што је Колосеум. Такмичари су често били робови, осуђеници или плаћени професионалци, за разлику од грчких слободних грађана. Циркуси, гладијаторске борбе и коњске трке били су најчешће бесплатни и организовани од стране државе или богатих магистрата ради стицања популарности код плебса. Такмичење је попримило и димензију суровости, коју грчки дух агона, усмерен ка неговању врлине и остварењу идеала калокагатије, није могао ни да замисли.

Дух такмичења био је опеван од највећих грчких и римских песника, почев од Хомера (*Ὅμηρος*), Пиндара (*Πίνδαρος*), Вергилија (*Vergilius*), Јувенала. У својој *Одисеји*, у двадесет и првом певању, Хомер описује како се Пенелопини просци, пред њеним сином Телемахом, надмећу у настојању да затегну Одисејев (*Ὀδυσσεύς*) лук и одапну стрелу, не би ли на такмичењу освојили њу као награду. Али они не поседују оно што има Одисеј - врлину. Сама Атина (*Ἀθηνᾶ*) му је

помогла да, поред насртљивих „гостију“ прође непримећен. Прерушен у просјака, Одисеј побеђује у надметању (Homer 2015, 392), и потом на Аполонов (*Απολλων*) празник³, убија наметљиве просце.

Пиндар, највећи лирски песник старе Грчке, својим одама, епиникијама, славио је победнике на све четири панхеленске игре. При томе није само величао овенчаног победника, који је у себи сједињавао телесну снагу са врлином и побожношћу, већ и град из кога је потекао.

Један од највећих римских песника Вергилије, у свом чувеном епу *Енеида* (*Aeneis*), певао је судбину Тројанца Енеје (*Aeneas*), који после пада Троје оснива темеље будућег Рима. У петом певању, Вергилије приказује игре у част Енејиног оца Анхиза (*Anchises*): трку бродова (214–221), такмичење у трчању (221–224), песницење (224–230), такмичење у гађању стрелом⁴ (230–232) (Vergilije 2014).

У средњем веку организују се витешке игре и турнири - надметања у бацању копља, стреличарству, мачевању, јахању, ловачким вештинама, као и народне игре: бацање камена с рамена, трчање, борбе палицама. Црква, с презрењем гледа на игре, које су проистекле из настојања да се обнови култа тела римске цивилизације (видети Braun 2012). Истовремено се развија дисциплина и телесна обука за витезове као једини пут доказивања храбрости и части, што представља претечу спорта као дисциплине.

У хуманизму и ренесанси, обнавља се интересовање за културутела и духа. Инспирисане идеалима старе Грчке, оснивају се гимназије по узору на античка вежбалишта. У Италији, Француској и Енглеској постају популарне игре с лоптом – претече фудбала и тениса. У раздобљу просветитељства пажња се посвећује гимнастици, јахању,

³ Дан посвећен, Аполону, богу стрелаштва и музике.

⁴ „Већ на надметање стрелом брзометном позва Енеја све који хоће и за то им награде одреди опет. С великом четом он усправи јарбол са Сергеста лађе, а као мету голубицу стави, на његовом врху уже пребацивши којим је веза да озго лепрша” (Vergilije 2014, 230).

стреличарству и веслању, с циљем очувања здравља, дисциплине и морала. У дветнаестом веку оснивају се спортски клубови, савези и школе. У Енглеској се успостављају модерна спортска правила. Спорт постаје значајна друштвена институција. Формирају се спортови као што су фудбал, рагби, крикет, атлетика, бокс, тенис. На иницијативу француског барона Пјера де Кубертена (*Pierre de Coubertin*) одржана је Међународна конференција на Универзитету Сорбона у Паризу (1894), где је предложено обнављање Олимпијских игара. Основан је Међународни олимпијски комитет. Прве модерне Олимпијске игре одржане су 1896. године у Атини.⁵ Обнављајући античку *paideia*, Кубертен је уврстио маратон као посебну тркачку дисциплину у част Филипида (*Φιλίππιδης*), који је 490. г. п.н.е. претрчао око четрдесет километара од Маратона до Атине, како би јавио Атињанима да су победили у бици на Маратону. У том духу, „на балу у Графтон Гарденсу Кубертен је са одобравањем цитирао речи једног америчког свештеника и рекао: ’На олимпијадама није толико важно победити колико је важно учествовати’” (Skembler 2007, 94). Ипак спортска дешавања у двадесетом, а нарочито у двадесет првом веку, одвијају се као да је смисао те Кубертенове реченице потпуно заборављен. Спорт у савременом добу поново постаје масовни феномен забаве, налик ономе из римског времена. Савремени спортисти представљају нове гладијаторе, чији противник више није искључиво други такмичар, већ пре свега освајање рекорда, борба са имагинарним супарником,

⁵ Прве Зимске олимпијске игре одржане су у Француској, у Шамонију (1924). Кубертен је био велики противник Зимских игара, јер је сматрао да оне крше основно правило олимпизма - да сви спортисти света треба буду учесници. По његовом мишљењу, многе државе јужно од екватора биле би, силом прилика, онемогућене да учествују. Ипак, после Првог светског рата, невољно је пристао на њихово одржавање. Он није био против зимских спортова - у Скандинавији су већ постојала регионална такмичења у скијању, клизању и хокеју - али му је сметало што се исти спортски догађај дуплира у две раздвојене сезоне и намењује различитој публици.

са временом, као апстрактном мером надмоћи – којом настоје да потврде да нико пре њих није био бољи, па чак ни они сами када сопственим новим рекордом надмашују себе.⁶

ПРОБЛЕМ ВРЕМЕНА

У свом делу *Критични простор (L'Espace critique, 1984)*, Пол Вирилио (*Paul Virilio*) пише: „Брзина изненада постаје првобитна димензија која пркоси свим временским и физичким мерењима” (*Virilio 2011, 13*). Појам времена релативизован је не само у теоријском смислу, Ајнштајновом (*Einstein*) специјалном теоријом релативности (1905), већ и у условима стварног, свакодневног живота. Овај француски филозоф, урбаниста и теоретичар кретања увео је појам дромологије (наука о брзини и филозофија кретања) као одговор на појаву другачије перцепције времена у савременом друштву. Са све већом технологизацијом индустрије дошло је и до промене инфраструктуре градова, нестала је просторна баријера између спољашњег и унутрашњег, центра и периферије града. Друштвено време⁷, о којем је писао Диркем (*Durkheim*), у постмодерној свакодневници потиснуло је ново, технолошко време које „није у вези ни са једним календаром догађаја нити са колективним памћењем. То је чисто компјутерско време, и као такво помаже да се изгради перманентна садашњост, безграничан, безвремен интензитет

⁶ Шведски скакач с мотком Арманд Дуплантис (*Armand Duplantis*) је на Светском првенству у Токију 2025. године, прескочивши 6,30 м. на отвореном простору, по 14. пут оборио светски рекорд.

⁷ „На пример, у основи категорије времена почива ритам друштвеног живота; али ако постоји ритам колективног живота, можемо бити сигурни да и у животу појединца и, општије, универзума постоји одређени ритам. Ритам колективног живота је само изразитији и видљивији него они други. Исто тако, видећемо да се појам рода образовао према појму људске групе. Али ако људи образују природне групе, може се претпоставити да и у стварима постоје групе које су у исти мах сличне и различите. То су оне природне групе ствари које чине родове и врсте” (*Dirkem 1982, 19*).

који уништава темпо друштва у прогресивној деградацији” (11).

Ова нова перцепција времена захватила је све сфере социјалног живота. Брзина је, према Вирилију, постала примарна сила модерне цивилизације, коју је он уздигао до нивоа нове парадигме. Ако је принцип производње, о којем је писао Маркс (*Marx*), представљао основну покретачку силу индустријског друштва, онда брзина у делима Вирилија постаје кључни мотор постиндустријског, технолошког друштва. У античким⁸ (робовласничким), феудалним, рано модерно – меркантилистичким, и преиндустријским друштвима фактор времена није имао пресудну улогу као што је то случај у двадест првом веку. Иако је појам времена релативизован у двадесетом веку, са појавом технолошког (компјутерског) времена он поново постаје апсолутна форма усклађивања међуљудских односа⁹ и регулисања кретања – како хоризонталних, тако и верикалних – унутар друштвене структуре. То представља уједно и основни проблем овог рада, који се посредно односи и на спорт као манифестацију савременог, посмодерног западног друштва.

У савременом спорту нарочито је видљива борба са временом, као виртуелним противником, јер оно представља

⁸ За Платона, у *Тимају*, време је била покретна слика вечности (Platon 1981, 76). За Аристотела (*Аристотέλης*) у *Физици*, време је сасвим супротно оноземаљском вечном кружењу, овоземаљска мера кретања у физичкој природи: „Јер, вријеме и јест управо ово: број кретања напрама 'прије и послвије'” (Aristotel 1988, 114). Аристотелово поимање времена у многоме је одредило судбину западноевропске културе, што се у последња два века испољило у све већој употреби квантитативне наумне квалитативне методе, такозване квантовфреније, којом се тумаче како природне, тако и друштвене појаве, па чак и феномен спорта.

⁹ Довољно је подсетити се праксе увођења средњоевропског времена (СЕТ – Central European Time), које је настало из потребе за стандардизацијом времена у другој половини деветнаестог века (у Аустроугарској и Немачкој 1891. године), и које је затим из политичких, економских и културних разлога временом било прихваћено у већем делу средње и западне Европе.

последњу препреку коју треба савладати да би се не само као први стигло до циља, већ и остварио императив светског рекордера – славу и новац. У модерном спорту фактор времена има веома значану улогу, нарочито у атлетици, пливању, скијању, бициклизму, ауто-мото спорту (Формула 1), веслању (кајак), као и триатлону. У атлетици (видети Кокочић 2005), као краљици спортова рекорди се обарају на тркачким деоницама од 100 м и 110 м (препоне), 200 м, 400 м, у штафетама (4 x 100 м, 4 x 400 м), 800 м, 1500 м, 5000 м, и 10000 м. Поред наведених дисциплина на кратким и средњим пругама, ту су и такмичења на дугим пругама - полумаратон и маратон, као и ходање на 20 км и 50 км.

Јамајчански спринтер Јусеин Болт (*Usain Bolt*), својм атлетским способностима и харизмом запањив је цео свет обарањем светских рекорда на 100 м – 16. августа (9,58 с) и 200 м – 20. августа (19,19 с) у Берлину 2009. године, као и у штафети 4 x 100 м (36,84 с) у Лондону 11. августа 2012. године. „Муњевити“ Болт тако је постао симбол брзине, и недуго потом навикао публику на препознатљив гест који је правио рукама, као да одапиње стрелу или муњу ка небу. Занимљиво је да је на том истом стадиону у Берлину, афроамерички атлетичар Џеси Овенс (*Jesse Owens*) на Олимпијади 1936. године освојио четири злата за Сједињене Америчке Државе – на 100 м, 200 м, у штафети 4 x 100 м и у скок у даљ – остваривши културни шок у публици тада нацистичке Немачке: „Овенс је доминирао на Олимпијским играма 1936. у Берлину, увећававши своју популарност победом над представницима Хитлерове 'више расе'” (Ђулијаноти 2008, 108). Болт је био оличење принципа дромологије, логике брзине о којој је писао Вирилио, јер није гледао остале такмичаре на стази, већ у семафор који је одбројавао десетинке секунди. И као у Зеноновом (*Ζήνων ο Έλεάτης*) парадоксу „Ахил и корњача”, Болт, очекујући да буде „бржи” од времена, као Ахил од корњаче, никада неће „претећи” време које му измиче као корњача Ахилу, као што је било

пре њега; и после Болта појавиће се нови Ахил, нови светски рекордер.

Међутим, време је кључан фактор у спорту. Ако тркач приликом старта трке не „уђе у пуцањ”, односно не реагује на звук старташног пиштоља, судије су у обавези да га дисквалификују и удаље са тркачке стазе, јер његова трка није била део заједничког времена надметања. Када се време заустави – као, приликом извођења слободних бацања у кошарци, или пенала у рукомету и ватерполу, оно постаје одлучујући елемент игре. Неретко су такви прекиди доводили до преокрета у резултату мечева, као и до коришћења ограниченог броја тајм-аута (*time-out*) за тактичко припремање новог напада или одбране, одмор и психолошку подршку играча. Гледање успорених снимака и премоћавање уназад, попут секцирања времена, навикло је раздражену публику да после дугог већања судија невољно ипак прихвати њихову одлуку.

Време као онтолошка, епистемолошка и социјално филозофска дисциплина обрађивала се и у филозофији спорта, нарочито када се тражио одговор на питање: „Шта значи бити победник у спринту или коњским тркама, када је разлика између првог и другог само пар стотина делића секунде, што је за људско око невидљиво, па се редослед утврђује путем фото финиша?” (Radoš 2005, 19), као и у социологији спорта¹⁰, када се намеће питање да ли је игру као основу спортских дешавања и њеног носиоца *homo ludens* – а потиснула категорија времена: „Из савременог спорта се губе елементи игре умањујући тако његов хуманистички аспект и замењујући га безобзирном борбом за рекорд и, последично, профит. Игра зарад игре губи у бици против премија, плата, хонорара” (Kragović 2012, 198).

¹⁰ Видети књигу Љубодрага Дуција Симоновића *Спорт, капитализам, деструкција*, посвећену „хиљадама других младих људи који су умрли на спортским бориштима“ (Simonović 2014, 4).

СПОРТ У ПОСТМОДЕРНОМ ДОБУ

Транснационални медији (видети Milošević 2011) и интернет мреже омогућили су да се спортски догађаји пренесе готово истовремено на свим крајевима планете, тако да милиони гледалаца могу у реалном времену да прате обарање неког светског рекорда. И не само то – они уједно постају обожаваоци светских спортских звезда, о којима захваљујући штампи, интервјуима, рекламама, знају готово све. Фанова Јусеина Болта данас има широм планете. Његово име постало је бренд, симбол брзине и тријумфа у савременом спорту. Не може се очекивати од некога ко је ватрени Болтов навијач да слабо разуме правила његових атлетских дисциплина, као ни атлетику уопште. Глобализација је омогућила успостављање стандардних прописа и моралних кодекса којих сви спортисти морају да се придржавају. Међутим, сам процес глобализације, као и таласи изједначавања социјалних, културних, и политичко-економских услова живота, нису били истовремени у свим временским зонама планете јер „асиметричност глобализације се одражава кроз глобалну дигиталну поделу на оне који су 'укључени' и оне који су 'искључени' из глобалне капиталистичке економије” (Роріс 2013, 774). Неједнака расподела тврде и меке моћи представља директну последицу глобализације – њене осветљене стране, видљиве свима, иза чијих се наизглед хуманих намера крију претензије транснационалних елита, идеологија неолиберализма, и глобалистички поредак, невидљив као тамна страна Месеца. Чак се и у спорту, та неравнотежа да наслутити, иако је вешто прикривена радом институција попут Међународног олимпијског комитета (ИОС), Спортског арбитражног суда (CAS / COURT of Arbitration for Sport), Светске антидопинг агенције (WADA), међународне спортске федерације (IFs), и националне установе које арбитражу у складу са својим надлежностима.

Водеће земље западне цивилизације – Америка, Велика Британија, Француска и Немачка – настоје да очувају своју

доминацију и спорту, како би у светским медијима одржале утисак о својој моћи и на том пољу доказивања људских физичких и психофизичких способности. Дуго времена амерички спринтери, попут Карла Луиса (*Carl Lewis*), Мајкла Џонсона (*Michael Johnson*), Џастина Гетлина (*Justin Gatlin*), Мориса Грина (*Maurice Greene*), владали су кратким стазама, све док се није појавио Јамајчанин Јусеин Болт. У време апсолутне доминације Карла Луиса, Канађанин Бен Џонсон (*Ben Johnson*) је у финалу трке на 100 метара на Олимпијади у Сеулу 1988. године истрчао невероватну трку, оборивши светски рекорд (9,79 с) и победивши Луиса. Међутим, рекорд му није признат, а Џонсон је дисквалификован, да би му пет година касније била укинута атлетска каријера. Афера „Сеул 1988“ означила је почетак борбе против допинговања у спорту. Бен Џонсон је касније у интервјуу огорчено изјавио: „Знам да сам погрешио. Правила су правила, али она би требало да се односе на све, ипак, и у спорту влада политика“ (RTS 2013).

Касније је откривено да су и многи други спринтери користили недозвољена средства, међу њима и учесници¹¹ тадашње трке – најбољи атлетичар двадесетог века Карл Луис, као другопласирани, и трећепласирани Британац Линфорд Кристи (*Linford Christie*), „од чега је највећу корист имао брбљиви и побожни Американац Карл Луис, који је и сам користио недозвољена средства, мада је то заташкано“ (Skembler 2007, 144).

Заташкаван је, неколико деценија раније, и случај поменутог спринтера Џеси Овенса, чињеница да му је у сопственој земљи било ускраћено право да са белим члановима америчких атлетичара улази на главна врата ресторана и да обедује с њима: „Мало је познато и то да је на првим Олимпијским играма које су организоване у Сједињеним Америчким Државама 1904. године било

¹¹ Један од ретких – олимпијски и светски шампион и рекордер на 100 метара – Калвин Смит (*Calvin Smith*) завршио је атлетску каријеру без иједне примедбе да је икада користио недозвољена средства.

забрањено учешће обојеним спортистима као припадницима нижих раса” (Koković 2010, 169).

Толико о америчком лицемерју пред судом јавности, само што је нагласак – који је у првој половини двадесетог века био на расној разлици – у другој половини пребачен на национални интерес и освајање што више рекорда и медаља, не бирајући средства да се тај циљ оствари.¹²

Шах је антипод атлетике, колико је он статичан толико је краљица спортова динамична. Међутим, временски фактор за шаховском таблом такође има кључну улогу (да не спомињемо брзопотезне, блиц, рапид и хиперблиц партије). У својој књизи *Како живот имитира шах (How Life Imitates Chess: Making the Right Moves, from the Board to the Boardroom, 2007)*, Гари Каспаров (*Гарри Каспаров*) каже: „Важност времена у шаху најбоље се очитује у боји фигура с којима играте. Бијели игра први и тако добива предност од једног потеза, што постаје предност у времену” (Kasparov 2009, 76). Проблем времена актуализовао је и бивши светски шампион Магнус Карлсен (*Magnus Carlsen*), када је јавно апеловао на смањење времена трајања партије у класичним мечевима, с циљем да се повећа квалитет аутентичне игре, без исцрпљујућих припрема за сваку партију у старом формату такмичења (chess24 2018).

И као у атлетици у време Хладног рата, било је и у шаху борбе за симболичку надмоћ. У периоду од осамнаест година одржана су три меча (1970 (видети Golombek 1980, 174), 1984, 1988) између СССР и Остатка света, на сва три турнира Совјетски Савез је извојевао победу. Спортски дух, односно фер плеј (*fair play*), иначе карактеристичан за развој модерног

¹² Српском пливачу Милораду Чавићу је на Олимпијским играма у Пекингу 2008. године, у трци на 100 м делфин стилем, златна медаља измакла (могли бисмо рећи одузета) након накнадног премеравања времена, иако је први стигао до циља. По судијском мишљењу, није довољно снажно притиснуо Омегин тастер. Тако је Мајкл Фелпс (*Michael Phelps*) искористио прилику да обори Шпицов (*Spitz*) рекорд по броју освојених медаља на Олимпијским играма (*Olimpijski muzej Beograd, n.d.*)

спорта крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, као кључни етички принцип олимпизма, постепено почиње да нестаје – услед свеопште технологизације масмедија, од преноса и организације такмичења до финансијске подршке спонзора и индустријских магната – како међу спортистима, тако и међу публиком¹³. Дух спорта изашао је из технолошке чаробне лампе постмодерне, и тешко га је приволети да се врати тамо где је одувек припадао. Актуелни конфликт глобалног и глокалног¹⁴ са својом пратећом атмосфером (не)равноправних учесника културне представе доводи припаднике малих етничких и националних заједница у заблуду да су и њима пружене једнаке могућности као и великим играчима на јавној сцени. Макар били полупериферни или чак периферни, ствара се илузија да су и они важан део целине глобалног света.

ЗАКЉУЧАК

Време спорта укрштало се са духом времена двадесетог и двадесет првог века, а жеља за надмоћи, која у мирнодопском друштву повезује људе у чвор надметања, траје од самих почетака човекове егзистенције (видети Nedeljković 2019). Преплитање друштвеног и технолошког времена у сфери међуљудских односа иде на уштрб интереса и личног времена појединца, коме се ускраћује могућност за афирмацију сопствене слободе и доживљај аутентичног искуства. Више

¹³ На олимпијској трци маратона 2004. године у Атини, водећег Бразилца Вандрелеја Кордеира де Лиму (*Vanderlei Cordeiro de Lima*) напао је навијач из публике, гурнуо ван стазе и оборио. Ипак он је успео да заврши трку као трећепласирани и освоји бронзану медаљу. Иако је претрпео насиље, Вандерлеј је после трке са осмехом поздравио публику, показујући достојанствено држање аутентичног спортисте. Због тога је и добио Олимпијску медаљу Пјер де Кубертен – највише признање које МОК додељује за фер-плеј понашање (Olympics 2024).

¹⁴ „Глобално постаје глокално да би остварило утицај на оно што је до јуче сматрано локалним (не само територијално, али и у том смислу)“ (Шуваковић 2017, 978).

није императив имати времена за нешто или некога, већ не изгубити време. У добу *New age* поткултуре величао се тренутак, а главна мисао гуруа хипи генерације – младих „бунтовника” – била је ухватити тренутак, бити у њему и доживети га. С друге стране, припадници старије генерације, и са источне и са западне стране гвоздене завесе настојали су да не „губе време”¹⁵, јер је у секуларним друштвима време без Бога морало бити замењено апсолутизацијом времена, пре свега радног времена. Руско-амерички социолог Питирим Сорокин (*Pitirim Sorokin*) истиче да време није универзално нити подједнако за све који су свесни како свог, тако и друштвеног времена, већ представља одраз вредносног система дате цивилизације. У неким културама време је циклично – сакрално, и повезано са вечношћу, док је у другима линеарно и световно, односно повезано са напретком и продуктивношћу. Према овом мислиоцу време је културно-друштвени конструкт. Сорокинова запажања која су се критички односила на поимање времена у чулној култури прве половине двадесетог века, на изванредан начин су настављена и продубљена у Вирилијевом поимању технолошког времена друге половине двадесетог века, где се време схвата као одбројавање секунди, десетинки и стотих делова секунде. Технолошко време, више није, као у претходним епохама, нарочито у прединформатичком добу, мера толеранције и стрпљења – оно је сада, у овом информатичкој епохи, сатни механизам његове „информатичке бомбе”, која је погодила читав свет, и делује истовремено као експлозија вредности западне цивилизације и као имплозија, односно урушавање свега што представља догматизам тоталитарне технокултуре, јер „смо клизнули из чисте технологије у технокултуру” (*Virilio* 2000, 42). Технолошко време намеће свој данак и спорту. Ако је некада спорт представљао израз слободе и спортског духа који је био једнак за све такмичаре – ма

¹⁵ Један од ретких – олимпијски и светски шампион и рекордер на 100 метара – Калвин Смит (*Calvin Smith*) завршио је атлетску каријеру без иједне примедбе да је икада користио недозвољена средства.

колико они били различити по вишеслојним параметрима социјалног и културног хабитуса – данас се тај дух све више удаљава од заједнице реалних такмичара у олимпијском селу и усмерава ка надреалној, имагинарној слици самог себе у трци с временом. Индивидуа, и у овом друштвеном огледалу – огледалу спорта – може још једино да види само себе као усамљену, отуђену и безвремену јединку, јер је у трци са временом, а не у њему. Иако је као такмичар упућена на друге, који би заједно с њом требало да се огледају у истом, сада већ замагљеном одразу, она остаје сама у својој асоцијалној временској димензији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aristotel. 1988. *Fizika*. Zagreb: ČGP Delo.
- Braun, Piter. 2012. *Telo i društvo: muškarci, žene i seksualno odricanje u ranom hrišćanstvu*. Beograd: Clio.
- chess24. 2018. “Magnus Carlsen on the Grand Chess Tour, the World Chess Championship & more”. *YouTube kanal chess24*. December 12, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=5aoFNmybXVQ>.
- Dirkem, Emil. 1982. *Elementarni oblici religijskog života: totemistički sistem u Australiji*. Beograd: Prosveta.
- Đulijanoti, Ričard. 2008. *Sport: Kritička sociologija*. Beograd: Clio.
- Đurić, Miloš. 1990. *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Golombek, Harry. 1980. *Šahovska enciklopedija*. Zagreb: Prosvjeta.
- Hard, Majkl, i Antonio Negri. 2005. *Imperija*. Beograd: IGAM.
- Homer. 2015. *Odiseja*. Beograd: Dereta.
- Kasparov, Gari. 2009. *Kako život imitira šah*. Zagreb: V.B.Z.
- Koković, Dragan. 2005. *Sociologija sporta*. Beograd: Sportska akademija.

- Koković, Dragan. 2010. *Društvo, nasilje i sport*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Kragović, Branislava. 2012. „Od Montevidea do Đenove: dve slike sporta”. *Bezbednost* 54 (1): 197–208.
- Milošević, Bojan. 2011. *Globalizacija sporta: marketinško medijsko umrežavanje (empirijska evaluacija globalnih i lokalnih sportskih sadržaja u medijskoj komunikaciji)*. Novi Sad: Old commerce.
- Nedeljković, Zoran. 2019. *Ključar osme kapije Vavilona: Hantingtinovo shvatanje čoveka i društva*. Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet.
- Olimpijski muzej Beograd. n.d. „Duel Čavića i Felpsa - Ko je bio brži?” *Olimpijski muzej*. <https://olimpijskimuzej.rs/sr/zanimljivost/1190>.
- Olympics*. 2024. “The Marathon Hero Vanderlei de Lima’s Inspiring 2004 Olympic Story”. *YouTube Olympics*. July 14, 2024. https://www.youtube.com/watch?v=7i_2zxD3fLY.
- Platon. 1981. *Timaj*. Beograd: Mladost.
- Popić, Snežana. 2013. „Dvostrukost globalizacije i podeljenost sveta.” U *Globalizacija i desuverenizacija*, Međunarodni tematski zbornik, ur. Vladimir Vuletić, Jovan Ćirić i Uroš Šuvaković, 765–777. Beograd: Srpsko sociološko društvo; Beograd: Institut za uporedno pravo; Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerzitet u Prištini.
- Radenović, Sandra. 2021. *Sport i društvo: Sociologija sa sociologijom sporta*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
- Radoš, Jovo. 2005. *Filozofija sporta*. Sombor: Učiteljski fakultet.
- RTS. 2013. „Ben Džonson se sreo sa savešću”. *RTS*. 24. septembar 2013. <https://www.rts.rs/lat/sport/atletika/1401102/-ben-dzonson-se-sreo-sa-savescu.html>.
- Simonović, Ljubodrag. 2014. *Sport, kapitalizam, destrukcija*. Beograd: Autorsko izdanje.

- Skemler, Grejam. 2007. *Sport i društvo: Istorija, moć i kultura*. Beograd: Clio.
- Sorokin, Pitirim. 2002. *Društvena i kulturna dinamika*. Podgorica: CID.
- Špengler, Osvald. 1989. *Propast Zapada I*. Beograd: Književne novine.
- Šuvaković, Uroš. 2017. „Konflikt globalnog i lokalnog: pokušaj metodološkog doprinosa definisanju pojmova u sklopu percipiranja globalne sociologije kao novog paradigmatškog pristupa”. U *Globalizacija i glokalizacija*, Međunarodni tematski zbornik, 972–981. Beograd: Srpsko sociološko društvo; Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerzitet u Prištini; Beograd: Institut za političke studije.
- Vergilije, Publije Maron. 2014. *Eneida*. Beograd: Fedon.
- Virilio, Pol. 2000. *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- Virilio, Pol. 2011. *Kritični prostor*. Čačak: Gradac.

Zoran D. Nedeljković*
Faculty of Philosophy,
University of Priština with Temporary Seat in Kosovska
Mitrovica

**UNDER THE LENS OF TIME:
THE CULTURE OF SPORT IN THE
POSTMODERN ERA****

Resume

In this study, the author, drawing on relevant literature and employing a comparative-historical method, analyzes sporting events across different cultural and historical periods. The text examines the relationship between sport, culture, and time in the context of the postmodern era, with particular emphasis on distinguishing physical, social, and technological time. It is shown that in the era of global technological acceleration, sport has become a mirror of contemporary society, which evaluates individuals based on records, results, and media exposure, rather than the virtue and spirit of the game advocated by the ancient Greek Olympians. Unlike them, the modern athlete becomes a media hero and a magnet for the global entertainment industry, representing a continuation of the Roman circus tradition in a postmodern form. Drawing on Spengler's theory of the cycles of culture and civilization, the author demonstrates that modern (mass) man, from the

* E-mail address: zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-5071-8892.

** This study was supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-136/2025-03/200184).

industrial age to the present, has lost a sense of historical duration, living in ahistorical time, trapped in the “cage” of the present moment. This phenomenon is also reflected in sport, which increasingly loses its original meaning. Technological progress and media spectacularization condition the gradual disappearance of sport’s humanistic dimension.

Keywords: sport, culture, postmodernism, time, technological time, globalization, media, record, athletics, Olympic Games

*** Овај рад је примљен 23. октобра 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. новембра 2025. године.

UDC 316.356.2(497.11)''20''
DOI: 10.5937/pr87-65293
Original research article

Политичка ревија
1/2026.
Vol. 87
pp. 301-325

*Bogdana Stjepanović**
Institute for Political Studies, Belgrade

FROM STATUS TO CONTRACT: THE BIOPOLITICS OF MODERN MARRIAGE AND THE LIMITS OF STATE INTERVENTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA**

Abstract

The adoption of Family Law in Serbia in 2005 marks a fundamental change in how the state governs domestic life. By introducing the marriage contract, the state embraced neoliberal individualism, transferring regulatory power to private actors while maintaining institutional oversight through notary procedures. This movement functions as a biopolitical mechanism that integrates market logic into the private sphere, eroding the collective protective mechanisms characteristic of the socialist era. Despite the formal emphasis on freedom of contract, structural barriers continue to undermine equality between spouses. Moving beyond the myth of absolute autonomy, this study identifies a persistent “dilemma of choice” shaped by ideological illusions and gender-sensitive power imbalances. Through critical discourse analysis, the

* E-mail address: bogdana.stjepanovic@ips.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-9504-473X.

** This article was created as a result of scientific research within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

paper demonstrates how the neoliberal framework rebrands systemic economic risks as individual responsibilities, leaving the socio-economically weaker spouse vulnerable. The Serbian family thus remains at a critical crossroads, caught between persistent patriarchal frameworks and the atomizing pressures of globalized neoliberalism.

Keywords: marriage contract, Henry Maine, biopolitics, neoliberalism, individual autonomy

INTRODUCTION

The relationship between the state and the family is one of the most important issues of political power and social order. In the past, the law recognized the family as the fundamental unit of society, treating this collective bond rather than the isolated individual as the core of the community. As Maine (1897, 126) observes, this focus allowed the state to manage domestic life as a way of maintaining social stability. Within traditional legal systems, marriage functioned as a “status” where the state acted as the ultimate guardian of the family unit (Stanimirović 2006).

The modern era has moved away from a rigid model of status toward contractualism. The Republic of Serbia formally recognized this transformation with the Family Law from 2005, which introduced the marriage contract. The introduction of the marriage contract into the Serbian legal framework is not a simple technical update, but a reflection of a profound transformation of the country’s political and social structure. This reform marks the moment when the state let market logic and private autonomy enter the traditionally protected domain of the family. Such a change served as a strategic response to the economic and political realities of a society in transition (Stjepanović 2021, 8).

The significance of this evolution lies in the break with the socialist legacy of collective solidarity. This transition from state-guaranteed security to individual responsibility reflects broader

post-transitional processes where old models of protection recede before new market demands. The rise of contractual freedom creates what scholarship identifies as the “dilemma of choice”. This dilemma highlights the conflict between honoring a person’s freedom of contract and protecting them from the harmful consequences of power imbalances within an “unequal field” (Hadfield 1995, 337).

In this paper, we explore the tension between the state’s regulatory role and this liberal freedom. On one hand, the state promotes the marriage contract as a tool for empowerment. On the other hand, the state maintains a biopolitical presence by imposing strict formal requirements through public notaries. Current Serbian legislation limits the notary’s role to a simple notification of consequences, which often fails to protect the “weaker” spouse. This suggests that while the state claims to grant autonomy, it remains concerned with managing the economic life of its citizens through procedural oversight. The marriage contract thus acts as a clear indicator of Serbia’s current position as a country navigating a path between its socialist foundations and a neoliberal future.

CONTRACTUALIZING INTIMACY

Legal history reveals a persistent move away from collective social structures toward a legal framework defined by individual autonomy. In traditional legal systems rooted in collective property, marriage was seen as a “status” through which the state set out the rights and duties of the parties. Contemporary legal frameworks moved away from this concept by treating marriage more like a private agreement. The introduction of the marriage contract in Serbia reflects this broader change in how the law governs personal relationships. As Maine (1897, 126) observed, the movement of progressive societies has been a transition from status to contract, where legal obligations arise from individual agreement instead of social position. In the earlier stages of social development, the legal position of an individual depended on their

place within a predetermined hierarchy, such as the family or the tribe. Status was not chosen but was inherited. These assigned roles defined the rights and obligations that governed a person throughout their life.

With the rise of liberal legal systems, this rigid structure has been replaced by the principle of contract. Under this framework, the individual is seen as an autonomous actor who creates their own legal obligations through voluntary agreement. This move toward individual autonomy is particularly visible in the institution of marriage. The marriage union has evolved from a religiously or socially mandated status into a private arrangement between two autonomous individuals. Serbia provides a complex example of this transition, which remains an ongoing process (Stjepanović 2021, 8). In the past, the Serbian family was organized as a communal unit - *zadruga*, where the welfare of the group always took precedence over the interests of the individual. In this traditional system, collective priority meant that family stability and survival were far more important than personal choice. Such a structure functioned as a social instrument with a high level of adaptability to economic problems, ensuring survival through redistributive justice and solidarity (Rajković and Miletić-Stepanović 2014, 86). However, this communal legacy is not merely a relic of the past. In modern Serbian society, these traditional household forms regain their importance during periods of social and economic crisis (Rajković and Miletić-Stepanović 2014, 83). As a result, the contemporary Serbian marriage exists in a state of tension between the neoliberal demand for individual contract and a re-traditionalized reality where kinship networks remain essential for survival.

The influence of global neoliberalism and the harmonization of domestic law with European standards have accelerated the contractualization of marriage (Stjepanović 2024a, 66–68). This change is not only a technical change in law but represents a biopolitical transformation. Biopolitics, as defined by Foucault (1978, 139–140), refers to the ways in which the state manages and regulates the biological lives of its citizens. Marriage

remains a central site of biopolitical intervention because it is the primary mechanism for the reproduction of the population and the socialization of future citizens. Even as the state allows more autonomy through marriage contracts, the legal system continues to exercise power by setting the limits of that autonomy.

The introduction of marriage contracts is often seen as a triumph of individual freedom. This approach suggests that a contractual model empowers individuals to organize their relationships based on their specific needs and personal values. However, this narrative of progress often ignores the structural inequalities that persist within the domestic sphere. When marriage is treated as a contract, the state assumes that the parties are equal bargaining agents, operating as neutral and rational actors (Stjepanović 2024b, 256). Yet the reality of marital life is often characterized by significant power imbalances. This creates the “dilemma of choice”, a conflict between promoting autonomy and protecting the “weaker” party from harmful consequences arising from power imbalances (Hadfield 1995, 337). The transition from status to contract thus creates a new set of challenges for the state, which must determine when to intervene in private agreements to ensure substantive fairness.

The biopolitics of modern marriage in Serbia operates at the intersection of socialist legacy and neoliberal pressure. In balancing the demand for individual autonomy with family stability, the state facilitates a transition that is far from neutral; instead, it frequently masks the marketization of the most intimate human spheres. The institutionalization of marriage contracts relies heavily on the neoliberal myth of the “sovereign individual” - an actor portrayed as operating independently of state influence. This narrative replaces the humanist vision of morally autonomous individuals with the colder logic of *Homo economicus*, where communal living and societal integration are reduced to utility calculations and competitive selection. This framework suggests that domestic relations have been successfully removed from the public sphere and placed into the hands of autonomous individuals. In reality, however, this process describes a strategic

marketization of private life rather than its true liberation, as it strips the family unit of its collective protections and reframes systemic vulnerabilities as mere individual choices.

By treating marriage as a negotiable agreement, the legal system applies a commercial logic to personal bonds, transforming the home into a space of economic calculation where rights and duties are weighed like assets in a business transaction. This transition from status to contract is deeply embedded in the ideology of neoliberalism. Brown (2015, 31) argues that neoliberalism acts as a normative order of reason that economizes every sphere of human existence. One of the most pervasive myths is the belief that all human interactions, including those within the family, can be reduced to market-like transactions. In this worldview, the individual is reimagined as a market-driven actor who enters into a marriage contract to maximize personal utility and minimize risks. This marketization of domestic relations fundamentally alters how society understands love, commitment, and social responsibility, replacing relational bonds with the cold efficiency of the contract.

The neoliberal myth of the “autonomous individual” suggests that everyone is equally capable of navigating the legal and economic landscape. This move toward autonomy cannot, however, ignore the persistent realities of social stratification and resource inequality. (Stjepanović and Rajić Čalić 2025, 485) When the state promotes the marriage contract as a tool of “freedom”, it simultaneously privatizes the risks associated with family life. If a marriage fails, the consequences are treated as a private failure of the contract rather than a social problem requiring state support. This reconfiguration allows the state to withdraw from its role as a provider of social welfare, placing the burden of care and financial stability entirely on the individual. Spouses often exhibit “bounded rationality,” making them unable to make truly autonomous choices regarding distant and uncertain events like divorce (Eisenberg 1995, 251).

The biopolitical dimension of this marketization is evident in the way the state encourages “responsible” family planning

through contractual mechanisms. The marriage contract regulates the property and financial obligations of spouses, which in turn influences decisions regarding childbearing and career paths. By framing these decisions as “choices” made by rational actors, the state obscures the biopolitical pressures that shape those lives. For instance, the lack of affordable childcare and the persistent gap between male and female earnings in Serbia create a context where women are often forced to “choose” to prioritize family needs over their professional development (Blagojević Hughson 2011, 102).

This illustrates why the “myth of the small state” is so misleading. Foucault (2008, 77) noted that the modern state does not actually withdraw from public life, but rather turns toward new techniques of power that regulate the population through more subtle means. The state no longer dictates the terms of marriage through moral mandates, but manages the family through the legal regulation of contracts and the biopolitical management of the labor market. In Serbia, the state’s biopolitical presence is maintained through the notary, whose role is currently limited to a formal notification of legal consequences. This level of counseling is considered an insufficient system of protection because it fails to address power imbalances (Stjepanović and Rajić Čalić 2025, 491). The marriage contract thus becomes an instrument of neoliberal governance that aligns private life with the requirements of the global economy.

THE SERBIAN FAMILY AT A CROSSROADS

The Serbian family is in a state of transition that is described as being “at a crossroads” (Čović 2019, 360). This period is defined by the tension between traditional patriarchal values and the modern demands of an individualized society. On one hand, many Serbian citizens still view marriage as a communal or sacred bond. On the other hand, the increasing economic precarity and the influence of Western legal models have made the marriage contract an attractive option for those seeking to safeguard

individual assets. This move toward contractual relations aligns with what Rose (2009, 61-97) describes as “governing through choices”, where the state manages the population by encouraging individuals to act as self-governing actors.

This transition also involves spatial fragmentation and a miniaturization of domestic life, a phenomenon driven by new technologies and the changing nature of work (Jevtović 2025). The traditional extended family has largely been replaced by the nuclear unit, which itself is becoming increasingly fragmented as members retreat into virtual spaces. Such technological “evolution” carries profound biopolitical implications. The individualization of modern life forces people to seek private, biographical solutions to systemic contradictions (Beck and Beck-Gernsheim 2002, 22). In this context, the family is no longer a stable entity, but a dynamic network that must be constantly renegotiated within a “new technoculture” (Jevtović 2025).

The crossroads also involves a conflict between competing sources of authority. While the state has updated the Family Act to allow for greater autonomy, religious institutions in Serbia continue to play a significant role in defining the moral parameters of family life. In many cases, the religious ceremony carries more weight than the civil contract, creating a duality in how citizens perceive marital obligations (Čović 2020, 10). This creates a complex biopolitical landscape where the state operates alongside traditional religious norms, both of which contribute to the governance of citizens’ intimate lives. This interplay between secular and traditional authority is further complicated by the presence of contemporary political myths. Modern myths differ from classical ones because they belong to the realm of the profane and often function as ideological illusions (Stojadinović and Đurić 2017, 59). In the context of Serbian family law, the marriage contract can be seen as a “false myth” or an ideological illusion of absolute sovereignty. While the law presents the contract as a tool for personal freedom, reality often contradicts this ideal by exposing the individual to systemic economic risks. This mythologization masks the state’s biopolitical objective of

shifting social responsibility onto the atomized individual. To fully deconstruct this illusion, it is necessary to employ Critical Discourse Analysis (CDA), which views language not as a neutral tool but as a form of social practice deeply embedded in power relations. As Pešić (2022, 91) observes, discourse does “ideological work” by representing historically transient and exploitative forms of social organization as natural, inevitable, or rational. From this perspective, the neoliberal focus on “contractual freedom” in the domestic sphere functions as a discursive hegemony. It “naturalizes” the economic vulnerability of the weaker spouse by framing systemic risks as private, autonomous choices. By “demystifying” these discourses, as Pešić suggests through the lens of Norman Fairclough’s approach, we can reveal the “hidden power” behind the discourse of family law. This power shapes the “orders of discourse” that define what is considered a legitimate marital agreement, often marginalizing relational and protective concerns in favor of market-oriented logic. Consequently, this transformation is not a neutral legal development, but a part of a broader trend of ideological controversies that require a rigorous gender-sensitive approach to be fully understood. In this light, contemporary social phenomena must be analyzed through a lens that accounts for how these shifting narratives impact the role and safety of women, particularly when structural risks are reframed as individual choices (Đorić 2023, 72). By masking the state’s biopolitical objective of shifting social responsibility onto the atomized individual, this myth exposes the most vulnerable to systemic economic risks. In order to prevent this, legal theory must rediscover the balance between individual autonomy and the protective “status” inherent in family life.

The marriage contract cannot be treated as a standard commercial contract because it operates within a framework where the state has a legitimate interest in preventing exploitation and ensuring a fair distribution of burdens (Bix 2006, 375). By reintroducing the concept of “status” into the contractual debate, it becomes possible to justify judicial interventions that protect

the weaker party without completely negating the principle of private autonomy.

In the transitional phase that Serbian legislation is currently in, the traditional boundaries of state intervention are being redefined. While excessive state involvement is often dismissed as paternalism, a policy of minimal intervention allows traditional inequalities to persist behind the thin veil of “freedom of contract”. Current global crises and social protests further highlight the fragility of the domestic sphere in the face of political instability (Jevtović 2025). In this uncertain environment, the marriage contract is often perceived as a source of personal stability and legal certainty. However, this certainty is an illusion, as the transition from status to contract remains a contested and fragmented process where new models have yet to prove themselves fair or sustainable.

The concept of the autonomy of the will serves as the primary legal justification for the marriage contract. This principle suggests that individuals possess the right to determine their own destiny through the exercise of free will. Within the Serbian legal system, the Family Law represented a significant recognition of this ideal. Yet, applying this principle to marriage is problematic because the domestic sphere differs fundamentally from the commercial arena (Stjepanović 2024b, 253-256). Unlike a business transaction, where parties are expected to be detached and self-interested, marriage is a relationship built on trust and emotional interdependence. Pateman (1988, 2) observes that the idea of a “contract” often presupposes an abstract equality that ignores the historically rooted power imbalances within the private sphere.

There is a fundamental “dilemma of choice” inherent in the conclusion of marriage contracts, where autonomy is legally presumed to exist in the absence of overt fraud or duress. In many cases, however, the “choice” to sign a contract occurs within a context of emotional pressure or social expectation. A spouse might agree to disadvantageous terms simply to avoid appearing distrustful or to preserve the relationship (Stjepanović 2024b,

256). In such instances, autonomy becomes a legal fiction that masks deep relational vulnerability. The law should focus on “vulnerability” rather than the myth of the “autonomous liberal subject”, as all individuals are inherently dependent on social and relational structures (Fineman 2004, 8).

The biopolitics of the autonomy of the will involves the state using the concept of choice to limit its own responsibility for the welfare of the spouses (Foucault 2008, 77). By accepting every contract as a valid exercise of free will, the state can ignore the substantive inequalities produced by such agreements. It is argued that this approach particularly harms women, who are statistically more likely to sacrifice economic interests for the sake of the family unit. The presumption of autonomy thus becomes a mechanism for the state to validate the exploitation of the “weaker” party. From a biopolitical perspective, the state is not withdrawing but instead delegates the management of inequality to the individuals themselves. This reality necessitates a reconsideration of the limits of state intervention. The autonomy of the will is not an abstract absolute but a principle requiring a careful balance with the necessity of substantive equality (Stjepanović and Rajić Čalić 2025, 483). This necessitates a move beyond purely procedural reviews toward a fairness-based assessment of contracts. The state maintains a biopolitical interest in ensuring that marriage contracts do not lead to social exclusion or impoverishment. Consequently, the autonomy of the spouses must be bound by mandatory rules that protect the essential interests of the family.

The principle of the autonomy of the will in Serbian family law remains in a state of tension. The state must decide whether to continue treating marriage like a standard commercial agreement or to recognize its unique biopolitical nature by providing specialized protections for the spouses. Relational contract theory offers a vital counter-narrative to the rigid individualism of modern legal frameworks. Originally developed by Macneil (1980) to explain long-term commercial cooperation, this theory suggests that the text of an agreement cannot be understood in isolation from the relation between the parties. In a marriage, individuals

are not merely contracting for property, but constructing a shared life over decades. The relational context encompasses emotional bonds, shared investments, and the fluctuating needs of the spouses, all of which defy the static logic of traditional contract law.

Relational contract theory challenges the conventional view of a contract as a fixed agreement to be enforced according to its literal, original terms. Instead, it posits that a contract is a dynamic framework that must adapt to the evolving reality of the partnership. Since most marriage contracts are signed during an initial period of optimism, parties often find it impossible to predict the hardships that may lie ahead. Over time, however, circumstances can change dramatically, whether through illness, unemployment, or the decision to prioritize childcare over professional growth. If the original agreement is then strictly enforced without accounting for these changes, it can produce outcomes that are fundamentally unfair and entirely detached from the parties' initial intent. The biopolitics of relationality suggests that the state should view the family as a unit of interdependence rather than a collection of atomized individuals. Within this perspective, the role of the state extends beyond merely enforcing a transactional agreement. The state must actively safeguard the stability and fairness of the relationship itself. This requires a formal recognition of "relational vulnerability", a concept that arises when one spouse becomes dependent on the other through non-financial contributions such as homemaking (Gordon-Bouvier 2018, 54). A marriage contract that ignores this vulnerability fails as a biopolitical instrument, as it undermines the social function of the family as a primary provider of care and mutual support.

The Serbian legal system should implement mechanisms allowing for the dynamic review of marriage contracts, ensuring that legal agreements adapt to the evolving realities of family life. Such reforms could involve periodic reassessments of the agreement or granting judges the authority to modify terms that have become unconscionable due to altered life circumstances.

This approach would align Serbian law with the relational reality of marriage, moving away from the rigid and often oppressive contractual model favored by neoliberal ideology. By embracing relational theory, the state can better navigate the limits of its intervention, respecting the autonomy of the spouses while fulfilling its biopolitical duty to protect citizens from the risks of an unjust contract.

THE DYSFUNCTION OF THE CONTRACTUAL MODEL UNDER ASYMMETRIC RISKS

The transition from status to contract in marriage carries specific implications for gender equality that are often regressive in practice. In Serbian society, where traditional roles remain deeply entrenched, the negotiation and execution of marriage contracts are never neutral processes; these agreements inevitably reflect and formalize existing power asymmetries. The phenomenon of the socio-cultural imperative of care, where domestic labor is expected as a natural obligation, serves as a primary driver of domestic inequality in the Serbian context, where the state overlooks the systemic labor and professional opportunity costs borne primarily by women (Stjepanović and Rajić Čalić 2025).

This structure encourages a model of social identity where individual value is derived through domestic self-sacrifice. As Federici (2012, 16) has argued in a broader context, this idealization of sacrifice serves to obscure the fact that domestic labor is, in reality, uncompensated reproductive work that sustains the entire economic system. This imperative directly undermines the substantive fairness of marital agreements. An individual socialized within this framework is statistically less likely to demand an equitable distribution of assets, often perceiving such legal assertions as being at odds with the relational commitment. The biopolitical pressure to maintain the role of “primary caregiver” inevitably leads to career interruptions and a significant depreciation of human capital. When individuals in these circumstances accept a formal separation of assets, they

effectively institutionalize their own economic dependency by forfeiting claims to wealth generated during the partnership. In the event of a dissolution, the contract becomes a mechanism that translates years of domestic specialization into long-term economic insecurity. This is exacerbated by the biopolitics of the Serbian labor market, where structural inequalities ensure that many women enter into such agreements from a position of inherent weakness. Fraser (2016, 112) describes this as the “crisis of care”, where neoliberalism demands total professional availability while simultaneously dismantling the social supports necessary for family life. In this environment, the marriage contract does not facilitate genuine autonomy; instead, it formalizes economic subordination through the appearance of a voluntary agreement.

Within a neoliberal framework, the marriage contract is often presented as a sophisticated tool for “calculating” and “managing” risk. Yet, this calculation fundamentally fails because it treats marital risks as if they were purely financial and easily severable. Relational vulnerability is not a variable that can be easily quantified or hedged like a market asset. When a spouse decides to prioritize domestic stability and childcare, they are making a non-diversifiable and often irreversible investment in the relationship. If the union dissolves, that investment frequently results in a total loss of market-based professional capital. The law must find a way to “value” these relational contributions, protecting those who are most vulnerable to the externalization of these risks.

In many Serbian marriages, the burden of unpaid labor falls disproportionately on women, while their professional capital diminishes the longer they remain outside the workforce (Shehaj 2022, 23). A marriage contract based on a “separation of property” model effectively assigns the entirety of this economic risk to the provider of care. Viewing the family as a rational factory of utility, as suggested by the “New Home Economics”, masks the inherent power imbalances produced when market power and domestic specialization are divided between partners (Becker 1991, 30).

The state's biopolitical role should be to redistribute this risk more fairly. This could be achieved through compensatory mechanisms or through the recognition of a "relational interest" in the future earnings of the higher-earning spouse, ensuring that domestic dedication is not translated into personal economic failure. The calculation of domestic risks must also account for the "biopolitical tax" paid for reproducing the population. As Fraser (2016, 112) and Federici (2012, 16) demonstrate, the neoliberal state benefits immensely from unpaid labor yet avoids offering systemic compensation by framing this work as a private, emotional duty.

This allows the state to withdraw from social welfare, while the "separation of property" model ensures that the economic risk of this labor remains a private burden. The marriage contract thus becomes the site where this systemic imbalance is formalized. By intervening in these agreements, the state recognizes and compensates for essential social labor, which is not merely a matter of fairness between individuals but a question of social justice and long-term sustainability.

Achieving substantive equality necessitates a critical re-evaluation of the biopolitical conditions that sustain these domestic structures. This requires moving beyond formal legal updates toward a regulatory framework that addresses the structural imbalance of domestic responsibilities. Rather than viewing caregiving through a purely gendered lens, the legal system must recognize care as a fundamental social utility. If the state incentivizes a more balanced distribution of caregiving roles, it reduces the systemic dependency that currently compromises the bargaining power of the vulnerable spouse.

At this point, the state must decide whether to remain a passive enforcer of private agreements or an active protector of the relationship's internal fairness. While a mandatory pooling of all assets could be interpreted as a disproportionate infringement on property rights, allowing individuals to "contract into poverty" represents a failure of the social contract. In order to resolve this, a middle path is needed - a mandatory minimum of protection that

functions as a biopolitical safety net. This mechanism ensures that the essential socio-economic security of a spouse cannot be waived through a private contract. Without such structural safeguards, the marriage contract risks functioning merely as a modern label that formalizes archaic inequalities under the guise of contemporary legal autonomy.

THE LIMITS OF STATE INTERVENTION AND THE GERMAN MODEL

The debate over marriage contracts is ultimately an inquiry into the legitimate boundaries of state intervention. While a liberal democracy typically mandates that the state remain distant from the private lives of its citizens, the family remains far from a purely private institution because the family unit performs vital social and biopolitical functions. When a marriage terminates and leaves a spouse in poverty, the burden of social assistance falls upon the state, creating a clear public interest in ensuring that marital agreements are equitable. Therefore, legal frameworks must prevent the production of a class of economically marginalized citizens. Just society must be structured so that its rules do not disadvantage the most vulnerable, especially in institutions as fundamental as the family. When a marriage contract allows for the total externalization of relational risks onto one spouse, it fails this primary test of justice. Within the “original position”, no rational individual would agree to a legal framework that permits “contracting into poverty” without a mandatory safety net (Rawls 1971, 75). Therefore, the state’s intervention is not a violation of autonomy, but a prerequisite for a just contractual environment.

Defining the limits of state intervention requires balancing three competing interests: individual autonomy, relationship stability, and social welfare. Current legal trends in Serbia appear overly focused on a narrow, almost atomized conception of autonomy, often at the expense of social cohesion. By allowing spouses to contract away essential rights, the state effectively erodes the social safety net and promotes a model of

disproportionate wealth accumulation within domestic life. The law should be interpreted through a prism of integrity, where individual rights are not seen as isolated, absolute priorities, but as part of a coherent moral framework that values every citizen's life equally (Dworkin 1986, 190).

Biopolitical intervention should therefore be guided by the principle of proportionality. When parties are genuinely equal, and the contract is fair, intervention should be minimal. Yet, when a clear power imbalance exists or when the contract threatens the well-being of the family unit, robust state action becomes a necessity. Establishing rigorous standards for contract formation, such as a mandatory review by a specialized authority, would ensure that both parties fully comprehend the long-term ramifications of their choice. These limits are also profoundly shaped by the rights of children, who often constitute the unrepresented third parties in inequitable marital agreements. In this context, the biopolitics of child protection must override the absolute autonomy of the parents, as the state must ensure that no private agreement can waive the fundamental obligation to provide for the best interests of the child (Stjepanović 2021, 73). Necessity for intervention mirrors the ongoing legal struggle to reconcile the "status" of the family with the "contractual" nature of modern marriage. The challenge for contemporary family law lies in seeking a balance between these two paradigms - ensuring that private agreements do not erode the essential protections that the legal status of marriage is intended to provide (Bix 2006, 375). To overcome this, a turn toward feminist relational contract theory is required. This theory rejects the image of spouses as atomized market actors, recognizing instead that marriage contracts are embedded in long-term, interdependent relationships where risks and contributions are fundamentally asymmetrical (Thompson 2018, 620). By adopting this relational lens, the law acknowledges that an agreement which seemed fair at its inception may become unconscionable over time due to the evolving lived reality of the domestic partnership.

This theoretical shift finds its most robust practical application in the German legal system. The German tradition is unique in its ability to balance private autonomy with the protective function of the state (Zweigert and Kötz 1998, 330). This is operationalized through a dual review process where the court first assesses the procedural fairness at the time of signing and subsequently applies “effect control” (*Ausübungskontrolle*). This second phase is a direct manifestation of relational fairness, allowing courts to adjust contracts based on the principle of good faith (*Treu und Glauben*) when unforeseen changes—such as those arising from traditional gender expectations—render the original terms unjust (Stjepanović and Rajić Čalić 2025, 494). The German model distinguishes between the procedural fairness of contract formation and the substantive fairness of the terms through a rigorous two-phase evaluation process. The initial validity review (*Sittenwidrigkeitsprüfung*) assesses whether a contract was signed under a structural power imbalance, such as extreme emotional dependence or a lack of legal guidance, which would render the agreement null from its inception. Furthermore, the German approach acknowledges the dynamic nature of marital life through “effect control”. This allows courts to adjust contracts when unforeseen fundamental changes (such as those arising from traditional gender expectations) render an originally valid contract unconscionable (Stjepanović and Rajić Čalić 2025, 494). Based on the principle of good faith (*Treu und Glauben*, § 242 BGB), the court maintains the power to intervene if one partner’s domestic specialization facilitated the other’s career growth, ensuring that domestic dedication does not result in personal economic failure.

This relational approach directly addresses the rigidity found in the Serbian system. Implementing similar mechanisms, such as mandatory independent legal counsel and a dual review system, would ensure that the state remains a guarantor of fairness in the domestic sphere. The German model demonstrates the possibility of respecting individual autonomy while maintaining the strict biopolitical safeguards necessary to prevent the “autonomy of the

will” from becoming a tool for its own negation. By adopting this framework, Serbian law could move toward a “middle path” that protects the socio-economic security of the vulnerable spouse without a disproportionate infringement on property rights.

CONCLUSION

The transition from status to contract in Serbian marriage law reflects the broader biopolitical transformations of modern society. While the introduction of the marriage contract was a necessary step toward recognizing individual autonomy, it has simultaneously created a new landscape of risks and structural inequalities. The analysis conducted throughout this research suggests that autonomy of the will often functions as a legal fiction, masking systemic power imbalances and the atomizing myths of neoliberalism. This reality places the Serbian family at a crossroads, necessitating a choice between continuing down the path of total marketization of family relations and embracing a more relational and equitable model of marital life.

To address these challenges, the Serbian legal system must move toward a substantive fairness review of marriage contracts, empowering judges to set aside or modify contracts that violate fundamental equity or result in profound economic disparity. Implementing this substantive review ensures that freedom of contract does not become a license for the economic exploitation of the more vulnerable party. The German legal framework illustrates the necessity of acknowledging the dynamic nature of marital life, allowing courts to modify agreements if a change in domestic roles, such as one spouse transitioning into a homemaker role, renders the original separate property regime inequitable upon divorce. However, legal updates alone are insufficient, and the state must also address the root causes of domestic imbalance by closing the wage disparity between genders and providing adequate support for childcare. Without these structural changes, the marriage contract will continue to formalize pre-existing social disadvantages rather than alleviating them.

Acknowledging these systemic imbalances necessitates a re-evaluation of the state's role. Therefore, the biopolitics of modern marriage should not revolve around the withdrawal of the state, but rather its re-engagement as a protector of the public interest. The limits of state intervention should be defined not by market ideology, but by the principles of dignity, equality, and relational fairness. Marriage remains more than a mere transaction, representing a shared community of life that requires a legal framework capable of recognizing such emotional and social complexity. Serbia has the opportunity to lead in this area by fostering a model of relational autonomy - one that respects individual freedom while ensuring that no citizen is left behind by the cold logic of the commercial contract.

The movement from status to contract must not signify a return to a "state of nature" where the strong dominate the weak. Instead, it should represent a transition toward a more democratic and egalitarian form of personal life. This requires the state to remain vigilant against neoliberal myths and to serve as a guarantor of justice within society's most intimate institution. The future of the Serbian family depends on our ability to find a balance between the "freedom of the will" and the ethical "responsibility for the other".

REFERENCES

- Beck, Ulrich, and Elisabeth Beck-Gernsheim. 2002. *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publications.
- Becker, Gary S. 1991. *A Treatise on the Family*. Enlarged edition. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bix, Brian H. 2006. "The ALI Principles and Agreements: Seeking a Balance between Status and Contract". In *Reconceiving the Family: Critique of the American Law Institute's Principles of the Law of Family Dissolution*,

- ed. Robin Fretwell Wilson, 372–391. New York, NY: Cambridge University Press.
- Blagojević Hughson, Marina. 2013. *Rodni barometar u Srbiji: Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Brown, Wendy. 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Čović, Ana. 2019. „Porodica na raskršću – izazovi i mogućnosti da se na njih odgovori”. U: *Pravo u funkciji razvoja društva: zbornik radova, Tom II*, ur. Dejan Mirović, 359–378. Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta u Prištini.
- Čović, Ana. 2020. *Porodičnopravni aspekti verskih brakova*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Đorić, Marija. 2023. „Trendovi u savremenom ekstremizmu: izazovi i pouke”. *Politička revija* 78 (4): 71–96. DOI: 10.5937/pr78-45627.
- Dworkin, Ronald. 1986. *Law's Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Eisenberg, Melvin Aron. 1995. “The Limits of Cognition and the Limits of Contract”. *Stanford Law Review* 47 (2): 211–259.
- Family Act of the Republic of Serbia, Official Gazette of the RS, Nos. 18/2005, 72/2011 – other law, and 6/2015.
- Federici, Silvia. 2012. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. Brooklyn: Common Notions/Autonomea.
- Fineman, Martha. 2004. *The Autonomy Myth: A Theory of Dependency*. New York: New Press.
- Foucault, Michel. 1978. *The History of Sexuality: Volume 1: An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Edited by Michel Senellart. New York: Palgrave Macmillan.
- Fraser, Nancy. 2016. “Contradictions of Capital and Care”. *New Left Review* 100 (2) : 99–117. DOI: 10.64590/nt2.

- German Civil Code [Bürgerliches Gesetzbuch – BGB]. 2002. *Civil Code in the version promulgated on 2 January 2002 (Federal Law Gazette I, p. 42, 2909; 2003 I, p. 738), last amended by Article 1 of the Act of 10 August 2021 (Federal Law Gazette I, p. 3515)*. Berlin: Federal Ministry of Justice.
- Gordon-Bouvier, Ellen. 2018. *Relational Vulnerability: Law, Myths, and Homemaking Contributions in Cohabiting Relationships*. Doctoral dissertation. Birmingham, UK: University of Birmingham.
- Hadfield, Gillian K. 1995. “The dilemma of choice: A feminist perspective on the limits of freedom of contract”. *Osgoode Hall Law Journal* 33 (2): 337–351. DOI: 10.60082/2817-5069.1651.
- Jevtović, Ana. 2025. “Political communication and the power of social networks in national crises related to color revolutions”. *Nacionalni interes* 52 (3): 125–146. DOI: 10.5937/nint52-59106.
- Macneil, Ian R. 1980. *The New Social Contract: An Inquiry into Modern Contractual Relations*. New Haven and London: Yale University Press.
- Maine, Henry Sumner. 1897. *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society and Its Relation to Modern Ideas*. London: John Murray.
- Pateman, Carole. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Pešić, Milena. 2022. “Critical Discourse Analysis as a Critical Social Study: Norman Fairclough’s Approach”. *Politička revija* 74 (4): 89–110. DOI: 10.22182/pr.7442022.4.
- Rajković, Ljubica, and Vesna Miletić-Stepanović. 2014. “Patrilineal Traditional Family - Examples of Serbia and Bulgaria”. *Glasnik Srpskog geografskog društva (Bulletin of the Serbian Geographical Society)* 94 (3): 83–116. DOI: 10.2298/GSGD1403083R
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Rose, Nicolas. 2009. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shehaj, Esmeralda. 2022. *Regional Comparative Report on Women's Employment in Western Balkans*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- Stanimirović, Vojislav. 2006. *Brak i bračna davanja*. Beograd: Pravni fakultet, Službeni glasnik.
- Stjepanović, Bogdana M. 2021. *Sadržina bračnog ugovora*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Pravni fakultet.
- Stjepanović, Bogdana. 2024a. „Bračni ugovor kao instrument harmonizacije porodičnopravne materije u pravu EU”. *Evropsko zakonodavstvo* 23 (87–88): 62–74. DOI: 10.18485/iipe_ez.2024.23.87_88.4.
- Stjepanović, Bogdana. 2024b. “The principle of autonomy of the will and the marriage contract”. U *Pravne praznine i punoća prava, Tom III, XII* Naučni skup povodom Dana Pravnog fakulteta, ur. Dimitrije Čeranić, Radislav Lale, Svjetlana Ivanović, Đorđe Marilović i Samir Aličić, 251–270. Pale: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Stjepanović, Bogdana, and Jovana Rajić Čalić. 2025. “Protection of Contracting Party Equality in Marriage Contracts”. *Pravni zapisi* 16 (2): 477–498. DOI: 10.5937/pravzap16-60787.
- Stojadinović, Misa, i Živojin Đurić. 2017. *Politički mitovi neoliberalizma*. Beograd: Institut za političke studije.
- Thompson, Sharon. 2018. “Feminist Relational Contract Theory: A New Model for Family Property Agreements”. *Journal of Law and Society* 45 (4): 617–645. DOI: 10.1111/jols.12132.
- Zweigert, Konrad, and Hein Kötz. 1998. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Oxford University Press.

Богдана Стјепановић*

Институт за политичке студије, Београд

ОД СТАТУСА КА УГОВОРУ: БИОПОЛИТИКА МОДЕРНОГ БРАКА И ГРАНИЦЕ ДРЖАВНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Резиме

Усвајање Породичног закона Србије 2005. године означило је прекретницу у односу државе према породичном животу, трансформишући брак из статусне институције у уговорни однос. Ова промена представља суштину шире неолибералне трансформације друштва, где држава кроз институционализацију брачног уговора промовише идеале индивидуализма. Иако овај процес делегира већу регулаторну моћ приватним лицима, држава не нестаје из приватне сфере, већ задржава свој утицај кроз нотарску процедуру, вршећи специфичан биополитички надзор. У овом контексту брачни уговор представља политичко оруђе које уноси тржишну логику у интиму, ефикасно замењујући механизме заштите из социјалистичког периода. Истраживање указује на то да структуралне баријере и даље спречавају стварну једнакост уговорних страна, при чему се посебно издваја „дилема избора“ обликована идеолошким илузијама и родно осетљивим асиметријама моћи. Из тог разлода се српска

* Имејл адреса: bogdana.stjepanovic@ips.ac.rs;
ORCID: 0000-0002-9504-473X.

** Овај рад је настао као резултат научноистраживачког рада у оквиру Института за политичке студије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

породица данас налази на раскршћу између традиционалних патријархалних структура и нових притисака глобализованог неолибералног поретка. Рад закључује да је за постизање стварне правде и једнакости страна уговорница неопходно напустити крути комерцијални модел и прихватити релациону теорију уговора, која омогућава држави да заштити достојанство слабије стране и спречи да брачни уговор постане инструмент доминације јаче уговорне стране.

Кључне речи: брачни уговор, биополитика, неолиберализам, аутономија воље, Србија, релациона теорија уговора

*** Овај рад је примљен 1. фебруара 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. марта 2026. године.

*Данијела Ненадић**

Институт за политичке студије, Београд

ИЗМЕЂУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОГ И ИНТЕРКУЛТУРАЛНОГ КОНЦЕПТА: ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ПРИПАДНИКЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У СРБИЈИ**

Сажетак

Образовање за припаднике националних мањина једно је од централних политиколошких питања, а посебна пажња посвећује се испитивању односа између образовања и концепата мултикултурализма и интеркултурализма. У друштвима која су етнички разнолика, заштита права и слобода националних мањина директан је показатељ степена демократичности државе и интеграције свих грађана. Управо је због тога област образовања од изузетне важности за постизање политичке стабилности у разноликим друштвима. Упркос чињеници да не постоји универзални модел примењив на сва друштва, успостављени су стандарди и механизми као смернице за очување и унапређење језичких

* Имејл адреса: danijela.nenadic@ips.ac.rs;
ORCID: 0009-0009-4269-0517.

** Овај чланак је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

и културних права мањина. Република Србија изградила је јединствен систем заштите права и слобода националних мањина кроз домаће законодавство, ратификовањем релевантних међународних докумената и осмишљавањем институционалних механизма. Упркос томе, бројни изазови у практичној примени указују на неопходност сталних промишљања јавних политика како би био достигнут прокламовани идеал интеркултуралности у образовању. Савремени теоретичари попут Кимлике, Тејлора и Бенета подвлаче да је образовање поље у којем се најбоље чува колективни идентитет, језик и култура. Образовање је и сфера у којој је неопходно подстицати дијалог између заједница и, последично, постизање друштвене кохезије. Стога су напори у теоријским расправама и практичним решењима усмерени ка проналажењу равнотеже између очувања посебности мањинских заједница и интеграције у шире друштво, причему седишту, у зависности од вредности и политичких прилика, крећу између концепата мултикултурализма и интеркултурализма. У свом јединственом моделу, Србија предвиђа три различита модела образовања за припаднике националних мањина – целокупну наставу на матерњем језику уз изучавање српског као нематерњег језика, наставу на српском језику уз изучавање матерњег језика са елементима националне културе (и садржајем са елементима националне културе у другим, за мањину значајним предметима) и двојезичну наставу. У пракси доминира први модел, уз бројне изазове попут недостатка стручног кадра,

уџбеника, недостатка финансија и компликованих процедура.

Рад подвлачи да је, у примеру Србије, неопходно да образовне политике буду усмерене на изградњу интеркултуралности, уважавање разноликости, развијање солидарности и превазилажење етноцентризма. Рад се првенствено базира на теоријском методу и дескриптивној анализи релевантне научне литературе, законских и подзаконских аката, као и истраживањима из области јавних образовних и мањинских политика.

Кључне речи: образовне политике, образовање националних мањина, мултикултуралност, интеркултуралност, друштвена кохезија

УВОД

Образовање за припаднике националних мањина једно је од централних питања у савременој политичкој теорији, нарочито оној која у фокус ставља концепт интеркултуралности у демократским друштвима. С обзиром на то да готово не постоје етнички монолитна друштва у државама утемељеним на принципима демократије, то су решења за остваривање права на квалитетно образовање припадника националних мањина различита и комплексна, без униформног успешног обрасца. Практична примена права на образовање мањинских заједница разнолика је у Европи и свету, а Србија је, користећи примере добре праксе и водећи се својим специфичностима поставила јединствен систем који је неопходно стално преиспитивати и унапређивати.

Модел образовних политика спрам националних мањина који је у употреби у друштву упућује на степен демократичности државе и њену способност да укључи разнолике заједнице, уз пуно поштовање идентитетских спецификаума, као и да обезбеди политичку стабилност.

Истовремено, право на образовање националних мањина спада у корпус основних људских права и слобода, те је дефинисано бројним међународним правним актима, међу којима се издваја Универзална декларација о људским правима (Universal Declaration of Human Rights [UDHR]) (UNGA 1948), Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (Framework Convention for the Protection of National Minorities [FCNM]) (CoE 1998) и Европска повеља о регионалним или мањинским језицима (European Charter for Regional or Minority Languages [ECRML]) (CoE 1992). Теоријски и практични модели образовања за припаднике националних мањина у етнички хетерогеним и интеркултуралним друштвима наглашавају значај образовања за очување посебног колективног идентитета, језика и културе (традиционалне и савремене), остваривање интернетничког дијалога и превазилажења етничких стереотипа и дистанце, те спречавање осећаја искључености, маргинализације и етничке (само)гетоизације. Кимликин (Кумлиќа) концепт мултикултурног држављанства наводи да су државе дужне да развију институционалне аранжмане за очување и развој језика, симбола и културних пракси мањинских заједница, при чему образовање представља један од најважнијих механизма за постизање поменуте заштите (Kimliќа 2004, 6). У релевантној политиколошкој литератури издвајају се различите стратегије по питању образовних политика националних мањина. Преовладавају техничко рационалистички приступ, затим процес међусобне адаптације (коадаптације) и дефинисање смисла и ко-конструкција (Datnow, Park 2009).

Република Србија је, од 2000. године, усагласила законодавни оквир са међународним документима и преузела сва права и обавезе из међународних докумената. Такође, у процесу преговара за приступање Европској унији, Србија, у оквиру преговарачког поглавља 23, мора да испуни додатне стандарде који гарантују језичка и образовна права мањина, политичко учешће и спречавање дискриминације. У уводу

своје књиге Брубакер (*Brubaker*) наводи да институције једне државе имају значајну улогу у постизању друштвене кохезије, успостављању стабилног идентитета и легитимизацији политичког поретка (Brubaker 2015, 1–2).

Два су аспекта важна у промишљању образовних политика Републике Србије креираних (и) за националне мањине – нормативно-институционални и имплементациони. Први аспект односи се на законе и друге акте који гарантују заштиту права и слобода националних мањина, док се други темељи на спровођењу нормативних аката у пракси.

За последњих 25 година, Србија је обезбедила вишеструке услове за развој образовања за националне мањине – од различитих модела наставе (на матерњем језику, двојезично или на српском уз изучавање језика националне мањине са елементима националне културе), начина обезбеђивања уџбеника, обуке квалификованог кадра, израде школских планова и програма, учешћа мањина у доношењу одлука и другог. Ипак, бројни изазови оптерећују практичну имплементацију усвојених образовних политика узрокујући потребу за сталним унапређењима и изналагањима нових решења.

Управо због опредељења Србије да обезбеди квалитетно образовање за припаднике националних мањина, сврха рада јесте стављање овог питања у фокус политиколошких, а не искључиво педагошких, истраживања, и то најпре кроз призму доброг управљања етничком разноликошћу. Надаље, рад у основним цртама приказује неке од најважнијих питања и уочених проблема у образовању за националне мањине, уз осврт на примере из неколико националних мањина.

У раду ћемо се руководити теоријским методом, пре свега из домена аналитичке политичке теорије, као и анализом кључних докумената, стратегија и законских и подзаконских аката. Анализираћемо и неколико истраживања из домена образовних политика за националне мањине у Србији.

САВРЕМЕНИ КОНЦЕПТИ ОБРАЗОВАЊА

Савремене либералне политичке теорије дефинишу образовање као чиниоца који суштински утиче на стабилност и развој друштва. У том смислу су превазиђене теорије које образовање посматрају искључиво као процес (целоживотног) учења појединца. образовање се дефинише као мека моћ, а „процес образовања и квалитет услуга су од изузетног значаја за свако друштво јер је доказано да је квалитет образовања главни чинилац економског развоја, степена демократије и благостања једног друштва” (Ђорђевић 2008, 298).

С обзиром на то да рад анализира образовање за националне мањине, неопходно је ово питање ставити у контекст вишенационалних друштва. Надаље, како је Србија прокламовала интеркултуралност као вредност којој друштво тежи, рад почива на претпоставци да је управо интеркултуралност у основи образовног система државе, уз поштовање различитих идентитетских образаца. У случају вишенационалних друштва, права грађана подразумевају више него, једноставно, законска права. Добра законска решењанегарантујунужно хармоничнадруштва. Укључивање свих грађана и осећај припадности заједничким вредностима морају да прате законе. У том смислу је „интеркултуралност појам који подразумева однос, размену и скуп динамичких токова различитих култура” (Ђурић-Bosnić, Ђурић, и Томашевић 2021, 22).

Дуго присутан став да хомогена национална држава мора бити заснована на интеграцији мањина у већинску националну културу и идентитет, што је било уткано у образовни процес, у пракси се показао као неделотворан, па га све већи број теоретичара и практичара напушта. Стога је присутно настојање да се појам мултикултуралности који „означава постојање више култура на истом простору” (22) допуни и надгради појмом интеркултуралности у којем

централно место заузима управо дијалог различитих култура, прихватање и сарадња.

Проблеми које су претходне теорије и на њима засноване политике производеле јасно се виде у области образовања. Када се образовање искључиво темељи на вредностима већинског народа, без омогућавања образовања за националне мањине и уважавање њихове посебности, друштва остају подељена, уз сталну тензију између већинског и мањинских идентитета, што, пре или касније, води ка отвореном конфликту. Хабермас (*Habermas*) тврди да се „дискриминација не може одстранити путем националне независности, већ само путем довољно сензибилног укључивања разлика које обележавају појединце и групе” (*Habermas* 2006, 246). Теорије интеркултурализма управо инсистирају на томе да нема стабилних друштава без интеграције, нити може бити интеграције без уважавања мањина. У сфери образовања је нарочито важно осмислити конкретне политике које ће очувати посебности, допринети интеграцији и хармоничним односима. У овом концепту, постојање различитих култура се не види као потенцијални извор сукоба и незадовољстава, а различити идентитети се не такмиче међу собом већ воде ка кохезији. Управо се разноликост идентитета најбоље може уклопити кроз образовне политике које су осмишљене тако да постигну консензус о вези са питањем вишеструке припадности, при чему се овде највише потенцира на припадности мањинској заједници и њеној специфичној култури и припадности друштву и држави у којој припадник мањине живи. Успешна образовна политика у интеркултуралном контексту је она која може да задовољи оба ова циља и чији задатак није остваривање идеала толеранције као довољног (и пожељног) за друштвену стабилност, већ прихватања различитости као темеља друштва.

С обзиром да је речено да толеранција није довољна, како онда најбоље дефинисати неопходни минимум којем друштво, и кроз образовни систем, треба да тежи у

достизању интеркултурализма? Кључна реч би требало да буде солидарност. Стога би образовне политике у вишенационалним друштвима требало да усмеравају, уче, подстичу управо солидарност и то у најранијем животном добу. Како наводи Мелучи (*Melluci*), „солидарност по једнакости и солидарност по различитости удружују се дакле да би створиле савремене облике друштвене везе, па је у мноштву модела могуће препознати другачији спој та два начина изградње и препознавања онога ‘ми’” (*Melucci* 2006, 75). И Кимлика истиче важност солидарности и поентира да „уколико би постојао делотворан начин за стварање осећаја солидарности и афирмисања заједничке сврхе у вишенационалној држави, он би укључивао прилагођавање националним идентитетима, а не њихово подређивање”, те да људи из „различитих националних група деле лојалност према широј заједници једино под условом да је виде као контекст унутар којег се њихов идентитет храни, а не подређује” (*Kimlika* 2004, 276). Неопходно је стога да се у друштву постигне, како Тејлор (*Taylor*) назива, дубока разноврсност, јер није довољно да се друштво прилагоди плуралитету мањинских и културних група, већ и плуралитету начина на који чланови тих група припадају широј заједници (*Taylor* 1991, 75). У вишенационалним друштвима, мањине не само да су различите од већине, различите су и међу собом, па и по осећају припадности држави у којој живе.

Управо имајући у виду све изазове савремених вишенационалних држава, делотворно укључивање мањина представља неопходност за постизање дугорочне и одрживе стабилности друштава. Стога је јасно зашто је образовање за националне мањине постало једно од најважнијих питања у теоријским расправама о образовним политикама, јер се управо у области образовања читава питање друштвене правде, укључености грађана и очувања разнородних идентитета.

У европским друштвима нарочито, модели и концепти образовања за националне мањине развијају се кроз посебне

нормативне оквире, уз поштовање усвојених начела основних људских права, у које образовање свакако спада. Последње две деценије нарочито, Европа и Европска унија све више стављају образовање у центар интересовања. То је „допринело да и у земљама чланицама (које иначе имају висок степен аутономије у политикама образовања) дође до промена у садржају школских курикулума, те да се, од етноцентричних, све више оријентишу ка интеркултурним садржајима” (Ђурић-Bosnić, Ђурић, i Томашевић 2021, 28). Као што је наведено, нормативни оквири представљају основ за заштиту језичких и културних права и посебности, те настојања да образовање буде једнако доступно свим грађанима. Практична решења која произилазе из нормативног оквира и контекста одређеног друштва такође су различита. Не постоји један, универзални европски (или светски) модел образовања за припаднике националних мањина који би могао да буде примењен у свим друштвима без прилагођавања, баш као што не постоји ни крај прилагођавању образовних политика новим реалностима. Успешним се показују они модели који образовање за националне мањине не сагледавају као изоловани сегмент, већ као незаобилазни део опште образовне политике чији је главни циљ, осим писмености, информисаности и запошљивости, интеграција и постизање друштвене повезаности, која заузврат утиче и на политичку стабилност. У Европи и свету има врло мало „чистих” модела. Док неке европске земље, попут, Немачке и Републике Ирске, углавном користе интеркултурални модел у образовању, дотле Сједињене Америчке Државе и Канада већински остају на принципима мултикултуралности. Ипак, највећи број друштава, и у пракси и у законским решењима, промовише и мултикултурализам и интеркултурализам. Некада је то питање свесне (политичке) одлуке, а некада питање недовољног знања о поменутом два концепта. Тако је многим државама, у које убрајамо Србију, и даље, ближи принцип мултикултуралности, односно прихватања постојања различитости, уз доминантни већински идентитет

и без много интеракција између већине и мањина, што се очитује и у домаћем образовном систему, о чему ће бити више речи у наставку рада.

Но, вратимо се још једном на теоријску литературу, која образовање за мањине све више посматра као динамички процес између државе и заједница које у њој живе. Без разумевања и уважавања поменуте динамике немогуће је осмислити делотворан образовни модел. У својој књизи *Мултикултурализам: мултикултурно грађанство* Кимлика подвлачи да групно-специфична права националних мањина, међу које убраја и образовна права, могу бити темељ либералних демократских вредности (Kimlika 2004). У потрази за ефикасним образовним моделом који ће укључити националне мањине, државе уобичајено настоје да успоставе равнотежу између потребе за друштвеном интеграцијом и очувања идентитетских посебности заједница. Модели образовних политика за мањине разликују се „када је реч о алоцирању људских и финансијских ресурса, степену интеграције мањинских и већинских језика, обуци наставника, наставном материјалу, статусу језика, степену интегрисаности у редовни школски програм, механизмима за надзор, процену и евалуацију, проценту ученика који похађају наставу, праву ученика на избор модела образовања, итд.” (Brohy 2019, 5). Комплексност анализе образовних политика за националне мањине захтева „вишеструке приступе на различитим нивоима и са различитим дубинама истраживања”, као и анализу стварности која укључује „законодавни, административно-политички, културно-образовни, социо-економски и језички контекст, уз поштовање европских вредности” (Brie 2014, 1).

Чувени социолог Милтон Бенет (*Milton Bennett*) је још крајем 90-тих година прошлог века развио и данас актуелан и примењив модел интеркултуралне осетљивости. Бенет тврди да сваки појединац пролази кроз различите стадијуме у интеракцији са другим културама, који иду од етноцентризма до етнорелативизма, у зависности од степена прихватања

различитости (Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja 2007, 7).

Табела 1. Модел интеркултуралне осетљивости Милтона Бенета

ЕТНОЦЕНТРИЗАМ			ЕТНОРЕЛАТИВИЗАМ		
1	2	3	4	5	6
Порицање	Одбрана	Минимизирање	Прихватање	Адаптација	Интеграција
Изолација	Омаловажавање	Физички универзализам	Бихејвиорални универзализам	Емпатија	Контекстуална евалуација
Сепарација	Супериорност Обртање у супротност	Трансцендентални универзализам	Вредносни универзализам	Плурализам	Конструктивна маргиналност

Извор: Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja 2007, 7.

Бенетов модел кључно доприноси разумевању начина на који интеркултурно образовање може да допринесе стабилности и кохезији у друштву. Он најпре подстиче појединце да прихвате сопствену реалност и развој у контексту присуства више различитих заједница које живе у једном друштву. Упознавање и прихватање различитих култура кроз интеракцију доводи до повећане интеркултурне осетљивости, боље комуникације, смањења стереотипа, предрасуда и етничке дистанце.

Савремени концепти образовања у државама Западног Балкана уважавају потребу заштите и промоције права националних мањина, са основним циљем преласка из етноцентричног ка интеркултуралном моделу образовања. Кључни документ је Универзална декларација о људским правима Уједињених нација у којој се у члану 26 наводи да

„образовање треба да буде усмерено ка пуном развоју људске личности и учвршћивању поштовања људских права и слобода. Оно треба да унапређује разумевање, трпељивост и пријатељство међу свим народима, расним и верским групама, као и делатност Уједињених нација за одржање мира” (UNGA 1948, чл. 26).

Образовне политике и праксе заснивају се на начелима Оквирне конвенције за заштиту националних мањина. Члан 12 Конвенције експлицитно наводи да државе „морају подстицати знање о култури, језику и религији националних мањина и већине” (СоЕ 1998, чл. 12). Управо ова одредба представља кључ за оснаживање образовања за националне мањине и ствара простор за разумевање различитости. Надаље, Европска повеља о регионалним и мањинским језицима у члану 8 прецизира да државе морају „обезбедити образовање на регионалним или мањинским језицима у мери која је одговарајућа за потребе говорника” (СоЕ 1992, чл. 8). Обавеза наведена у поменутом члану односи се на омогућавање образовних модела који укључују наставу на матерњем језику или изучавање матерњег језика, те изучавање посебности и афирмацију културе и традиције националних мањина.

У државама Западног Балкана, нарочито онима који теже чланству у Европској унији, образовне политике и конкретни модели који се примењују, обликују се и захтевима за поштовање људских права, антидискриминацији и интеркултуралности. Већина држава Западног Балкана, чак и оних које су формално чланице Европске уније, суочава се са озбиљним изазовима када је у питању обезбеђивање квалитетног образовања за националне мањине. Иако формално усклађују своје образовне политике за националне мањине са захтевима ЕУ, у пракси се дешава да многе политике бивају усвојене и уткане у законе, али не и примењене у пракси. Стога многе националне мањине у овим државама истичу да и даље постоје озбиљне препреке за остваривање њихових права на образовање. Између

законских решења и практичне примене постоји читаво поље нерешених проблема, посебно у погледу доступности образовања за све националне мањине, наставних материјала и стручног кадра, финансијских ресурса, па и политичке воље да се законске одредбе доследно примењују. Државе и друштва Западног Балкана, па и Европе, све националне мањине стављају у исти законски контекст, често не водећи довољно рачуна о структурним и другим неједнакостима, попут неразвијености, сиромаштва, бројности итд. Ово се посебно односи на Роме који су вишеструко маргинализовани у образовном процесу, нарочито када је у питању доступност образовања, али и на решења у вези са матерњим језиком и наставним материјалима. Такође се посебно односи на мањине које немају матичну државу или посебан језик, што додатно оптерећује решавање изазова у образовању.¹

Савремени концепти образовања у Србији и другим земљама у региону све више су усмерени на усвајање конструктивистичких и интеркултуралних модела и усаглашени су са одредбама Оквирне конвенције за заштиту националних мањина Савета Европе. Овакви приступи имају функцију и да припадницима мањинских заједница омогуће активно учешће у образовном процесу кроз наставу која уважава њихов језик и културу.

Образовање постаје кључ за унапређење положаја националних мањина, кроз очување њиховог језика, културе, традиције и осећаја припадности. Истовремено, од суштинске је важности да образовање за националне мањине не води сегрегацији и отуђености заједнице, те је стога делотворна образовна политика она која чува посебности заједнице, доприноси њиховом укључивању у шире друштво, отвара дијалог између различитих заједница, руши стереотипе и доприноси кохезији.

Као закључак овог дела рада може се навести да савремени концепти образовања и европски стандарди у

¹ Као илустративан пример издвајају се, између осталих, буњевачка и ашкалијска национална мањина у Србији.

заштити права националних мањина чине темељ образовних политика у региону који би требало да се заснивају на принципима плурализма, укључености, доступности и друштвене кохезије. Образовање не може бити само инструмент развоја појединаца, већ простор политичког и друштвеног деловања кроз који се оснажује идентитет свих група и њихових специфичних култура. Напослетку, „како је у сваком демократском друштву један од кључних циљева образовања унапређивање демократије у заједници, образовни систем мора да узме у обзир мултикултурни карактер друштва и да тежи да активно допринесе мирољубивом суживоту и позитивној интеракцији међу различитим културним групама” (Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja 2007, 6).

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ

Образовање за националне мањине представља сложену област јавне политике која обухвата правне стандарде, институционалне механизме, политички аспект и педагошке моделе чија синергија утиче на очување посебних идентитета и активног учешће свих заједница у друштвеном животу. Као вишенационална држава, Србија је од 2000. године развила специфичан и својствен модел заштите и промоције мањинских права. У образовној политици Србије рефлектује се демократски потенцијал државе у заштити колективних права мањина. Правно уређење поставило је темељ за увођење нових институционалних решења. Педагошки аспект огледа се у могућности да образовни процес буде организован тако да задовољи језичке и културне захтеве заједница, уз сталну неопходност преиспитивања и допуна постојећих материјала и немале изазове који често успоравају обезбеђивање једнако квалитетног образовања за припаднике националних мањина као што има већинско становништво. Начело интеркултуралности прокламовано

је као део јавне политике којој тежи Србија. Прокламовани прелаз ка интеркултуралном концепту дешава се у последњих десет година и то из потребе да Србија прати стандарде како у савременим научним приступима, тако и због све сложености стварности на коју утичу не само националне мањине које живе у држави, већ и миграције и други друштвени фактори. Но, иако креатори законских решења и значајан део стручне образовне јавности настоје да утемеље интеркултуралност као главну вредност у друштву, па и у образовном систему, пракса показује да је Србија и даље много више усмерена ка концепту мултикултуралности, а може се полемисати и о томе је ли образовни систем етноцентричан и прилагођен, пре свега, потребама већинског становништва.

У најкраћем, образовна политика за мањине огледа се у могућности организовања наставе на матерњем језику, прилагођавања наставних програма, уџбенике на матерњем језику и обуке за наставни кадар националних мањина. Врло је мало интеркултуралних програма и садржаја у настави, што се подједнако односи на већинско становништво и припаднике националних мањина.

У циљу ближег сагледавања образовања за мањине у светлу интеркултуралности, у наставку следи кратак преглед законодавног и институционалног оквира, као и политичког контекста.

а) Законодавни оквир

Колективна права националних мањина препозната су и гарантована Уставом и посебним секторским законима. Србија је потписница бројних међународних конвенција и докумената који гарантују права националних мањина на образовање. У протеклом периоду било је очигледно настојање Републике Србије да кроз усклађивање са кључним међународним документима, као што су Оквирна конвенција за заштиту националних мањина и Европска повеље о регионалним и мањинским језицима, оствари напредак у

образовној политици за националне мањине (Mihailović 2025, 110).

У наставку следи кратак осврт на најзначајније чланове Устава и закона који омогућавају образовање за припаднике националних мањина.

Устав Републике Србије у члану 75 наводи да националне мањине, поред права која су свима зајемчена, уживају и друга појединачна или колективна права. У другом ставу истог члана прецизирано је да „путем колективних права припадници националних мањина, непосредно или преко својих представника, учествују у одлучивању или сами одлучују о појединим питањима везаним за своју културу, образовање, обавештавање и службену употребу језика и писма, у складу са законом” (Ustav Republike Srbije 2006, čl. 75). Надаље, члан 79, између осталог, предвиђа да „припадници националних мањина имају право на школовање на свом језику у државним установама и установама аутономних покрајина” (чл. 79).

Закон о заштити права и слобода националних мањина у члану 13 предвиђа да „припадници националних мањина имају право на васпитање и образовање на свом језику, односно говору, у установама предшколског, основног и средњег васпитања и образовања” (ZZPSNM 2002, čl. 13). Поред могућности образовања на матерњем језику, законодавац је јасно прописао да припадници националних мањина изучавају српски као нематерњи језик. Национални савети националних мањина имају овлашћења да предлажу и учествују у изради наставних програма за предмете који су од важности за очување посебности мањине, пре свега оне које се односе на историју, културу и уметност националне мањине.

Закон о предшколском васпитању и образовању у члану 5 предвиђа да се за припаднике националне мањине васпитно-образовни рад организује на матерњем језику, уз могућност организовања двојезичне наставе (на српском

и матерњем језику) уколико се за то определи најмање 50 посто родитеља предшколске деце (ZPVO 2010, чл. 5).

Закон о основном образовању и васпитању даље уређује образовање националних мањина. Члан 12 овог закона наводи да се за „припаднике националне мањине образовно-васпитни рад организује на језику и писму националне мањине, а изузетно, може да се изводи и двојезично, на језику и писму националне мањине и на српском језику” (ZOOV 2013, чл. 12). Предвиђено је да, уколико припадник националне мањине похађа часове на српском језику, организује се настава матерњег језика са елементима националне културе као изборни предмет. Члан 21 наводи циљеве основног образовања и васпитања, међу којима, за потребе овог рада, издвајамо „развијање осећаја солидарности, разумевања и конструктивне сарадње са другима, развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавање различитости, развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећаја припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине” (чл. 21). Цитирани члан важан је са аспекта разумевања да је Србија формално-правно усвојила принцип интеркултуралности као постулат у образовном систему.

Законом о средњем образовању и васпитању у члану 5 предвиђено је да се „за припаднике националне мањине образовно-васпитни рад остварује и на језику и писму националне мањине, односно двојезично, ако се приликом уписа у први разред за то определи најмање 15 ученика” (ZSOV 2013, чл. 5), а могуће је наставу организовати и за мањи број ученика, уз сагласност Министарства просвете. Као и у основној школи, ученици који похађају наставу на матерњем језику имају обавезне часове српског као нематерњег језика. Уколико припадници националне мањине наставу похађају

на српском, предвиђена је настава матерњег језика са елементима националне културе. Иако се у овом закону не помиње експлицитно промовисање интеркултуралности, у циљеве средњег образовања, уврштено је „поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавање различитости” (чл. 2).

Образовање за националне мањине уређује се и Законом о уџбеницима који предвиђа да уџбеници могу бити одобрени и штампани и на језику и писму националне мањина. У члану 5 утврђује се да уџбеници за припаднике националне мањине могу бити обезбеђени на три начина:

– Уџбеник на језику и писму националне мањине који је издат у Републици Србији, односно који је написан на матерњем језику националне мањине у складу са планом и програмом Републике Србије

– Уџбеник на матерњем језику националне мањине који је превод већ одобреног уџбеника написаног на српском језику

– Уџбеник који је написан у иностраној држави (обично матичној држави) на језику и писму националне мањине и одобрен у Републици Србији

Закон предвиђа и могућност коришћења додатка уз уџбеник који је прилагођен за учење предмета од значаја за националну мањину (ZU 2018, чл. 5).

У члану 12 даље се разрађује да се „уџбеник, приручник, додатно наставно средство, дидактичко средство и дидактичко игровно средство издаје и на језику и писму националне мањине када се образовно-васпитни рад изводи на том језику” (чл. 12). Закон такође наводи да садржај и изглед уџбеника не смеју да дискриминишу или доводе у неравноправан положај појединце или групе или да подстичу на такво понашање (чл. 13).

б) Институционални оквир

Институционални механизам заснива се, најпре, на националним саветима националних мањина, којима је законодавац поверио надлежности у областима образовања, културе, обавештавања и службене употребе језика и писма. Међу овлашћењима националних савета у области образовања издвајамо могућност да савет може да оснује „установе образовања, ученичког и студентског стандарда, и то самостално или у сарадњи са Републиком Србијом, аутономном покрајином или јединицом локалне самоуправе” (ZNSNM 2009, чл. 11). Национални савети могу прогласити образовну установу од посебног значаја за образовање националне мањине, тамо где се традиционално или у значајној мери остварује настава и образовање на матерњем језику. У образовним установама у којима се остварује настава на матерњем језику националне мањине или се изучава језик националне мањине као посебни (изборни) предмет, национални савети дају мишљење о кандидатима за чланове управног и школског одбора, предлажу чланове управног и школског одбора, дају мишљење о кандидату за директора установе, предлажу програме за предшколско, основно и средње образовање и програме за садржаје који изражавају посебност националне мањине, пре свега када се ради о историји, музичком васпитању и ликовној уметности, као и програм учења матерњег језика и српског као нематерњег језика. Национални савети такође дају сагласност на уџбенике и додатна наставна средства на језику и писму националне мањине.

Министарство просвете кључна је институција за спровођење свих најважнијих закона, уз важну улогу Покрајинског секретаријата за образовање, прописе, управу и националне мањине – националне заједнице, Завода за уџбенике, Завода за унапређивање образовања и васпитања и Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања.

в) Политички аспект

Образовање за националне мањине смештено је у шири политички контекст у којем се преплићу питања заштите колективних права мањина, очувања посебних идентитета, културе и језика, потребама друштва, спремности и способности државе да охрабрује и управља различитостима, то јест да се одрекне етноцентричног приступа, те од спремности мањина да широки дијапазон права и слобода гарантованих Уставом и законима доживљавају као могућност задржавања посебности уз интеграцију у шире друштво. Као једно од најосетљивијих области јавних политика, образовање за националне мањине често је предмет политичких преговора и институционалних компромиса, уз несразмеран утицај такозваних великих мањина и/или мањина чија права и интересе штите државе матице које су чланице Европске уније.

Добра решења у образовној политици чији је циљ био обезбеђивање високих стандарда за припаднике националних мањина створена су на принципима мултикултуралности, односно мирног суживота различитих заједница. Настојања да се учини корак ка интеркултуралности, осим у законима и другим прописима, углавном остају без ефеката, а интеркултуралност је заступљена више кроз ваннаставне активности и неформално образовање.² Према налазима студије „Интеркултуралност у образовању: сажети предлог јавне политике”, иако стратешки образовни документи укључују концепт интеркултуралности, „истраживања указују да постоји потреба за континуираним унапређивањем

² Један од примера добре праксе интеркултурализма је пројекат „Наш град, наше школе” који у Бујановцу, Прешеву и Медвеђи спроводи Служба Координационог тела Владе Републике Србије за општине Прешево, Бујановац и Медвеђа у сарадњи са Групом 484 и уз подршку фондације Pestalozzi Children`s Foundation, Министарства просвете и општине Бујановац. Као резултат заједничког рада ученика из албанских и српских школа, наводимо, интеркултурну туристичку брошуру „Intertura” и часопис „Intercool”.

интеркултуралне педагогије у циљу развијања интеркултуралних вредности и компетенција младих кроз образовање” (Interkulturalnost u obrazovanju: sažeti predlog javne politike 2023, 3). Тако интеркултуралност остаје део неформалног образовања, а у формалном школству, па тако и оном које је организовано за припаднике националних мањина, има много мање оваквих садржаја.

Србија препознаје три основна модела образовања за припаднике националних мањина:

– Целокупно образовање на матерњем језику, уз обавезан наставни предмет српски као нематерњи језик (организовано на осам мањинских језика)

– Целокупно образовање на српском језику уз могућност похађања изборног предмета/програма са елементима националне културе (на матерњем језику)

– Двојезично образовање на српском и матерњем језику

Први модел са целокупном наставом на матерњем језику доминантан је, нарочито у албанској, бошњачкој, мађарској, али и другим заједницама које користе овај модел. Нека истраживања показују да је за националне мањине најважније образовање на матерњем језику у односу на званични језик Републике Србије (Поров, Radović 2015). Као занимљив пример издваја се бугарска заједница у којој, парадоксално, већина ученика учи на српском језику у основном и средњем образовању, али наставља универзитетско школовање на бугарском језику у Републици Бугарској. Други модел такође се користи, нарочито код оних мањина које немају довољно ученика или довољно капацитета да организују наставу на матерњем језику. Такав је случај, рецимо, са македонском, буњевачком и црногорском националном мањином. Билингвално образовање организовано је само у једној школи у Димитровграду у којој се настава одржава на српском и бугарском језику.

Управо је могућност организовања билингвалне наставе један од покушаја државе да створи услове за јачање интеркултуралног образовања, при чему се у овом раду под

тим подразумева настава на српском и језику националне мањине.³ Национални савети националних мањина врло често покушај увођења билингвалности доживљавају као опасност по сопствени матерњи језик и културу. Стога готово да нема билингвалних школа у Србији.⁴ Припадници мађарске заједнице оценили су да би увођење билингвалности у школама у којима је настава на мађарском језику водило асимилацији и губитку сопственог језичког и културног идентитета, а исти став су исказали и припадници албанске заједнице, дакле, две заједнице чији је језик битно другачији од српског језика. И друге, мада не све, заједнице сматрају да једино ако је целокупна настава на матерњем језику заједница може да буде очувана.⁵

Осим што овакви ставови не доприносе постизању интеркултурализма, они су најчешће и директно супротни интересима мањинских заједница. Подаци говоре да, најчешће у случају мањина које имају целокупно образовање на матерњем језику, долази до значајног одлива младог становништва у матичне земље, нарочито када је у питању наставак школовања.

Иако је јасно да се миграције дешавају и због других разлога, а пре свега због боље перспективе за запослење, нарочито у земљама чланицама ЕУ, недовољно знање српског језика свакако утиче на одлуку, јер је високошколско образовање у Србији организовано углавном искључиво на српском језику. У Стратегији развоја образовања у Србији до 2030. године наводи се да је потребно „у образовању

³ Билингвалне школе у којима је настава на српском и страном језику (енглески, немачки, итд.) постоје широм Србије.

⁴ Изузетак је школа у Димитровграду у којој је настава организована на српском и бугарском језику

⁵ Целокупно образовање на језицима националних мањина обезбеђено је на албанском, босанском, бугарском, мађарском, русинском, румунском, словачком и хрватском језику. Још осам језика се изучава у оквиру наставног предмета Матерњи језик са елементима националне културе: буњевачки, влашки, македонски, немачки, ромски, словеначки, украјински и чешки језик.

припадника националних мањина треба, где је могуће, развијати праве двојезичне институције и програме који обухватају припаднике и мањинских заједница и већинског народа у циљу развијања добрих међуетничких односа и боље социјалне кохезије и интеграције” (MPNTR 2021). Амбициозни планови Министарства просвете нису остварени, највише због противљења представника мађарске заједнице који остају при ставу да би оваква настава водила асимилацији, а сличне ставове износе и представници заједница. На примеру словачке мањине, како закључују Руженка Шимоњи Чернак и Мила Бељански, за заједницу је најбоље да образовни процес буде на матерњем језику, уз учење српског језика, од предшколског до средњег образовања. Такав избор „омогућује очување матерњег језика, који, с обзиром да је мањински језик, би имао мало шанси за очување без подршке формалног и институционализованог образовања” (Šimonji Černak i Beljanski 2022, 32).

Из наведеног је јасно да постоје засебне образовне реалности, а „подаци говоре да се у пракси успостављају два паралелна образовна система – један с наставном на српском језику и други на мањинским језицима” (Jovanović i Joković Pantelić 2022, 10). Додатни проблем представља и чињеница да у тако одвојеним образовним стварностима, ученици из мањинских заједница не знају српски језик, јер им целокупно образовање на матерњем језику. Иако овај модел подразумева обавезно учење српског као нематерњег језика, пракса показује да је степен знања српског (нарочито код мањина чији је језик битно другачији од српског) изузетно низак, некада недовољан и за основно споразумевање и комуникацију.

Образовни систем формално је подешен за развој интеркултуралности и прихватања другог и разноликости као вредности друштва. Ово се односи како на припаднике већинског народа, тако и на припаднике мањинских заједница. Могућност избора једног од три модела образовања, или њихово комбиновање, поставило је темеље за увођење и

снажење интеркултуралности у формално образовање. Међутим, реално стање указује да се и већина и мањине још увек опредељују за мултикултурални аспект, сматрајући га најповољнијим тлом за одржавање равнотеже између потребе очувања посебних националних идентитета и укључивања у шире друштво.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Brie, Mircea. 2014. "National minorities: levels of educational analysis". MPRA Paper No. 62422. Munich: Munich Personal RePEc Archive.
- Brohy, Claudine. 2019. *Analiza postojećih modela na jezicima manjina u Srbiji i drugim državama, uz preporuke za izmenu postojećih modela na jezicima nacionalnih manjina*. Beograd: Savet Evrope. <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/21-HF33-Education-model-Brohy-SRB.pdf>.
- Brubaker, Rogers. 2015. *Grounds for Difference*. Harvard: Harvard University Press.
- Council of Europe [CoE]. 1992. European Charter for Regional or Minority Languages [ECRML] Adopted by the Council of Europe, on 5 November 1992. Strasbourg: Council of Europe.
- Council of Europe [CoE]. 1998. Framework Convention for the Protection of National Minorities [FCNM] Adopted by the Council of Europe, on 1 February 1998. Strasbourg: Council of Europe.
- Datnow, Amanda, and Vicki Park. 2009. "Conceptualizing Policy Implementation: Large-Scale Reform in an Era of Complexity". In *Handbook of Education Policy Research*, eds. Gary Sykes, Barbara Schneider, and David N. Plank, 348–361. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9780203880968-37.

- Đorđević, Snežana. 2008. *Vlasti u akciji: svet javnih usluga*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa.
- Đurić-Bosnić, Aleksandra, Milorad Đurić, i Tamara Tomašević. 2021. *Isto i različito: Kratki vodič kroz interkulturalno obrazovanje*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Habermas, Jürgen. 2006. „Nacija, pravna država, demokracija”. U *Identitet i politika*, ur. Furio Cerutti, 229–255. Zagreb: Politička kultura.
- Interkulturalnost u obrazovanju: sažeti predlog javne politike*. 2023. Beograd: BOŠ, Evropski pokret u Srbiji. www.emins.org/wp-content/uploads/2023/09/02-za-overu_EP-PJP-Interkulturalnost-A4-brosura_LAT_SEP2023.pdf
- Jovanović, Marko S., i Milica S. Joković Pantelić. 2022. „Obrazovanje nacionalnih manjina u osnovnim školama u Republici Srbiji”. *Sociološki pregled* 56 (4): 1378–1404. DOI: 10.5937/socpreg56-41720.
- Kimlika, Vil. 2004. *Multikulturalizam: Multikuturno građanstvo*. Podgorica: Cid; Zagreb: Jesenski i Turk.
- Melucci, Alberto. 2006. „Pamćenje, solidarnost, identitet”. U *Identitet i politika*, ur. Furio Cerutti, 66–82. Zagreb: Politička kultura.
- Mihailović, Boško D. 2025. „Pravo na obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina sa osvrtom na normativna akta u Republici Srbiji”. *Metodička teorija i praksa* 28 (1): 109–125. DOI: 10.5937/metpra28-59210.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije [MPNTR]. 2021. *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*. „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 63/2021.
- Popov, Stanislava, i Danijela Radović. 2015. *Unapređivanje obrazovanja na više jezika u multijezičkoj Vojvodini: Stavovi roditelja o višejezičnosti u osnovnim školama*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.

- Šimonji Černak, Ruženka, i Mila Beljanski. 2022. “Bilingualism as an independent variable in the education of national minorities in the example of Slovakian national minority in Vojvodina”. *International Journal of Multilingual Education*, 14–35. DOI: 10.22333/ijme.2022.20002.
- Taylor, Charles. 1991. *The Ethics of Authenticity*. Harvard: Harvard University Press.
- United Nations General Assembly [UNGA]. 1948. Universal Declaration of Human Rights [UDHR] Adopted by the United Nations General Assembly, on 10 December 1948. New York: United Nations.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/2006 i 115/2021.
- Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja*. 2007. Beograd: Grupa MOST, Fond za otvoreno društvo. https://narip.cep.edu.rs/biblioteka/literatura_na_srpskom_jeziku/vodic_za_unapredjivanje_interkulturalnog_obrazovanja.pdf.
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina [ZNSNM], „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US, 55/2014 i 47/2018.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju [ZOOV], „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 129/2021, 92/2023 i 19/2025.
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju [ZPVO], „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 18/2010, 113/2017 – dr. zakon, 95/2018 – dr. zakon, 10/2019, 86/2019 – dr. zakon, 157/2020 – dr. zakon, 123/2021 – dr. zakon i 129/2021.
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju [ZSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 52/2021, 129/2021, 129/2021 – dr. zakon, 92/2023 i 19/2025

Zakon o udžbenicima [ZU], „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 27/2018, 92/2023 i 109/2025.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina [ZZPSNM], „Službeni list SRJ“, br. 11/2002, Ustavna povelja i „Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009 – dr. zakon, 97/2013 – odluka US i 47/2018.

Danijela Nenadić*

Institute for Political Studies, Belgrade

**BETWEEN MULTICULTURAL AND
INTERCULTURAL CONCEPTS: EDUCATION
FOR MEMBERS OF NATIONAL MINORITIES
IN SERBIA****

Resume

Education for members of national minorities represents one of the most important topics in contemporary political theory with a specific attention dedicated to concepts of multiculturalism and interculturalism as reality in most of ethnically diverse societies. In such societies, the protection of minority rights becomes a key indicator of democratic maturity, integration and social cohesion, which makes education a crucial factor for accomplishing and maintaining political stability. Albeit the fact that there is no universal model of successful education for national minorities, high level of international standards and mechanisms guide the preservation of linguistic and cultural rights of minorities. At the theoretical level, liberal political thought views education as a form of soft power essential for democratic development. Interculturalism is often seen as a dynamic exchange between cultures and thus, more effective than sole multicultural coexistence, as it requires genuine dialogue, acceptance and

* E-mail address: danijela.nenadic@ips.ac.rs;
ORCID: 0009-0009-4269-0517.

** This article was created as a result of scientific research within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

solidarity. In the past 25 years, Republic of Serbia has developed a unique legal and institutional framework for minority protection and for the preservation of education for minorities through domestic legislation, ratification of international documents and special institutional mechanisms. Despite this, challenges in implementation remain, highlighting the need for continues policy improvement to achieve the proclaimed ideal of interculturalism. Contemporary theorists such as Kymlicka, Talyor and Bennett emphasize the crucial role of education in safeguarding collective identity, language and culture, as well as fostering interethnic dialogue and social cohesion. The main aim of modern debates is to reach the fine line and find a balance between minority identity preservation and integration into wider society, navigating between multicultural and intercultural models. The system designed in Serbia offers three different models of minority education: full instruction in minority language, instruction in Serbian with minority language and culture as subjects and bilingual education (in Serbian and minority language). The first model prevails in practice, but faces various obstacles and challenges, such as lack of qualified teachers, textbook, financial resources and complex procedures. In Serbia (and in many other Western Balkan countries) educational reforms reflect a gradual shift from ethnocentric models toward intercultural approaches. Educational policies are designed to cultivate solidarity and understanding, reduce ethnic distance and strengthen the feeling of belonging. Overall, the paper underscores that quality minority education is indispensable for democratic governance, successful diversity management and

societal stability. It argues that the way forward for Serbia is within strengthening intercultural educational policies and practical implementation, with the main aim of upholding identity differences while promoting shared belonging and inclusive citizenship. The paper is primarily based on a theoretical approach and a descriptive analysis of relevant scientific literature, statutory and bylaw acts, as well as research in the field of public education and national minorities.

Keywords: educational policies, education of national minorities, multiculturalism, interculturalism, social cohesion

*** Овај рад је примљен 23. новембра 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. децембра 2025. године.

Политичка ревија

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

359

Дубравка Стајић

РАЗВОЈ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У ДРУГОЈ
ЈУГОСЛАВИЈИ

УДК 656.7(497.1)“1945/1992“
DOI: 10.5937/pr87-62360
Приказ

*Дубравка Стајић**
виши научни сарадник у
пензији, Београд

РАЗВОЈ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У ДРУГОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Илија Кукобат. 2024. *Југословенски ваздушни саобраћај 1945-1992.* Београд: Архипелаг, Институт за савремену историју, 513 стр.

* Имејл адреса: dstajicips@gmail.com.

Велики пројекат преиспитивања друштва и државе Социјалистичке Федеративне Републике Југославије преузела је млађа и најмлађа генерација историчара, који су већином рођени после распада те државе. Значај ових научних истраживања у ужем смислу је двострук: 1) са историјске дистанце, на другачији начин се промишља о периоду после Другог светског рата; 2) потпуније се сагледавају личности и догађаји после скидања са њих ознаке „државна тајна”, а Архив Југославије (АЈ) и Архив Србије (АС) заслужено су попунили фонд знања. По традицији која није значајније превазиђена, првенство у интересовању припало је политичкој историји ФНРЈ/СФРЈ, а посебно обрачуна са Драгољубом Дражом Михаиловићем на пример у истраживањима професора доктора Момчила Павловића од 1996. године и реконструкцији целокупног деловања Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО), док су питања економског и демократског развоја почела да се отварају тек после 2010. године. Утолико је значајније

одређење за проблеме саобраћаја – и то ваздушног, као најмодернијег и најсложенијег. У монографији која је предмет овог приказа показан је прави истраживачки приступ, којим се попуњава готово потпуна празнина у овој области. Књига др Илије Кукобата „Југословенски ваздушни саобраћај 1945–1992.” има 513 страна и подељена је на пет делова. Поред Предговора (стр. 7–17), то су: 1) Увод: „Југословенски ваздушни саобраћај пре Другог светског рата” (стр. 17–85); 2) „Клипна ера 1945–1963” (стр. 87–241); 3) „Почетак млазне ере 1963–1978” (стр. 243–411); 4) „Од врхунца до краха 1978–1992.” (стр. 413–463); 5) „Закључак” (стр. 265–471). На крају је стручни апарат (литература, прилози, скраћенице).

У првом поглављу књиге аутор је изнео историјат авиопревоза у Југославији, ослањајући се на претходну књигу о предузећу „Аеропут” и ваздухопловству у Краљевини Југославији. Треба истаћи да, у правном смислу, није постојао континуитет између „Аеропута” и послератног ваздухопловства – прво

предузеће је било акционарско друштво (АД), у складу са системом тржишне привреде Краљевине Југославије, а као такав „Аеропут” је Законом о државним предузећима из 1948. године престао да постоји.

Почетак послератног ваздухопловства везан је за настанак војне авијације партизанског покрета, крајем 1944. године. Одмах по ослобођењу Београда, предузето је оправљање и обнављање старог аеродрома код Земуна, а започеле су и активности међународних летова. Њих су обављали авиони војног аеротранспорта, према великом броју европских градова, по државним задацима. Корисници ових услуга нису плаћали карте за превоз, па у првом периоду не може да се говори о аеротранспорту као тржишној делатности. У ново југословенско ваздухопловство ушли су искусни предратни пилоти, повратници из заробљеништва. Још увек су авиони, добијени од СССР, коришћени у завршним борбама на западу Југославије у пролеће 1945. године. Југословенско војно и државно руководство тражило је и добило од ратних

савезника коришћене авионе. Први су били амерички авиони марке Конвер (*Convair*), добијени 1946. године, и руски авиони марке Иљушин (Иљјошин), модел Ил-4. Исте године у Београду је отворена прва школа за обуку у летењу.

Ратно и идеолошко савезништво са СССР материјализовало се 1946. године конституисањем заједничког предузећа ЈУСТА. Споразумом о оснивању утврђене су заједничке линије летова Београд – Москва из ФНРЈ и Москва – Београд – Тирана из СССР, са подељеном добити. Треба истаћи да ЈУСТА није могла да постане акционарско друштво, јер то није било могуће у планској привреди обе земље. У пословању су остварени губици, а политичке последице 1948. године имале су свој утицај, тако да је ЈУСТА угашена 1949. године. Обе стране су се сагласиле да нема узајамних потраживања.

Југославија није одустала од сарадње у ваздухопловству са земљама источног блока. На иницијативу Народне Републике Пољске, године 1950. почели су интензивни

преговори о сарадњи у области ваздухопловног саобраћаја. Железничка инфраструктура у Пољској била је потпуно уништена за време рата, а ваздушни саобраћај је био најбржа веза са топлим морима, што је био циљ пољског државног руководства. Закључено је више билатералних споразума, а основна линија из Југославије је била Београд – Варшава – Стокхолм, док је из Пољске најважнија била Варшава – Београд – Тирана. Пољаци су истакли различите захтеве који излазе из оквира уобичајених међународних стандарда Чикашка конвенција, 1944) сарадње у ваздухопловству, као што је захтев да њихови авио-механичари бораве на београдском аеродрому (?!), као и да им Југославија обезбеди везу са једном италијанском ваздушном луком. У целини ово је била обострано корисна сарадња, сматра И. Кукобат, али је развој политичких односа, тј. побољшање односа са СССР озваничено сусретом Тито-Хрушчов и Београдском декларацијом 1955. године, довело до обнове сарадње ФНРЈ са СССР на пољу авиотранспорта.

Авиони совјетске производње још увек су били клипни, са низом недостатака: имали су више дрвених делова и, према искуству наших пилота, имали су техничке недостатке који се нису могли отклонити. Зато је Савезно извршно веће (СИВ) донело одлуку да се набаве британски авиони, како путнички тако и теретни.

У свету је масовна производња млазних путничких авиона почела око 1960. године, што је дочекано и у Југославији са задовољством, нарочито од стране летача. Истовремено, постале су нужне знатне инвестиције у аеродромску инфраструктуру: писте за слетање морале су бити асфалтиране, нове аеродромске зграде изграђене, нови апарати и опрема контроле лета на контролним торњевима уведени, док су истовремено управљачке табле, радио везе и друга опрема у самим авионима постајали довољни за управљање од стране свега двојице пилота (пилот и копилот), што је смањило број особља потребног у кабини. Но, због повећања труп авиона, уведено је услужно особље,

које је бринуло о безбедности путника. Конкретно, на свим безбедносним вратима био је један стјуард.

Од почетка развоја послератног ваздушног саобраћаја догађали су се инциденти у ваздушном простору. У једном од њих, 1946. године, два авиона југословенског ратног ваздухопловства су изнад Словеније оборили једну америчку војну летелицу, будући да је без најаве ушла у југословенски ваздушни простор. Ово је изазвало тежак дипломатски инцидент између САД и ФНРЈ. За инциденте цивилне авијације током наредних година (са и без људских жртава), надлежне комисије су утврдиле да је одговоран људски фактор. Једини изузетак је пад авиона марке Боинг (*Boeing*) над Чехословачком јануара 1972. године. Реконструкција тог догађаја никада није завршена.

Први предлози модернизације и проширења мреже аеродрома у Југославији изнесени су још 1955. године. Основна питања представљали су њихов квалитет и функције. Дуго после рата, они су у

већим градовима служили и за војни и за цивилни саобраћај. Зато је извршена њихова прерасподела и модернизација која је укључила и изградњу асфалтних pista дужине 1.200 m и ширине 60-80 m, које су могле да прихвате авион Даглас ДЦ-3 (*Douglas DC-3*). Од опреме за везу и навигацију, углавном су били заступљени радио-телеграфи (касније радио-станице) и радиогониометри. За категоризацију аеродрома били су потребни бројни објекти и опрема, укључујући веће аеродромске зграде, одговарајуће просторије за вагање и пријем пртљага, за обављање царинских формалности, мали бифе итд.

Амбициозни планови су најраније остварени у унутрашњем саобраћају. Предузеће ЈАТ повезивало је главне градове република (1946/47), а неколико месеци 1949. године летело је на линији Београд – Праг. Прва криза и редукација броја летова настала је 1948. године због несташице авионског горива, што је био део притисака на Југославију уочи доношења Резолуције Информбироа. Од маја следеће године, линија Београд –

Титоград постала је стална, од јуна отворене су линије Београд – Загреб – Љубљана, Београд – Сарајево и Београд – Скопље као сталне. Смањење инвестиција у цивилном ваздухопловству за рачун војних потреба видело се по томе што је једина бетонска главна pista била на Београдском аеродрому Сурчин (1.600 m), уз коју је још била травната од 1.100 метара. Сви остали цивилни аеродроми у Југославији имали су травнате piste. Грађени су и сезонски аеродроми, као Блед, Пула, Охрид и Дурмитор (Кукобат, 2024, 137).

Модернизација авионског саобраћаја постојала је као план и идеја у различитим политичким документима ФНРЈ 1950-их година, али у пракси железница је остала главно превозно средство, док је авиопревоз био допунско (140). Кукобат наводи: „... у елаборату Савезног завода за друштвено планирање о перспективама развоја ваздушног саобраћаја наведено је неколико категорија аеродрома потребних Југославији. Прву групу би чинили новоизграђени аеродроми отворени за све врсте саобраћаја (Београд

и Загреб). У другој групи би се нашли међународни туристички аеродроми, и то адаптирани војни аеродроми код Пуле и Задра, као и нов аеродром код Дубровника или Тивта за јужни део приморја. Трећа група, аеродроми за велики унутрашњи саобраћај, обухватала је Сарајево, Љубљану, Скопље и Титоград, при чему би се у прва два градили нови аеродроми, а у друга два војни претворили у мешовите. Четврту групу, аеродроме за сталан локални саобраћај, чинили су постојећи аеродроми код Сплита и Ријеке. Предложена је и изградња аеродрома код Копра, Марибора, Суботице, Бањалуке и Приштине, као и адаптација у мешовите постојећих војних аеродрома у Мостару и Нишу, као и планираног за изградњу у Тузли. Коначно, у петој групи су се нашли сезонски аеродроми Блед, Охрид и Дурмитор, без предлога за изградњу додатних. Од укупно 22 аеродрома, девет би имало бетонске писте, од чега би пет било новоизграђених, а у четири случаја би се искористиле постојеће војне” (140). До краја 50-их година XX века ниједан аеродром

није имао уређаје за слетање по инструментима, за случај неповољног метеоролошког стања или лошег географски положај самог аеродрома.

Југославија је већ од почетка 1950-их година закључила уговоре о заједничком ваздухопловном саобраћају са низом европских и блискоисточних земаља (Грчка, Турска, Либан, Египат). Дипломатске ноте су размењене и са западним и другим земљама (са САД 1949. године, Француска, Велика Британија и Судан 1955. године). Посебно је био значајан споразум о ваздухопловном саобраћају са САД, којим је дозвољено да југословенски авиони слећу у два града у америчкој окупационој зони у Немачкој и на једном аеродрому у Аустрији. Од Франкфурта до Њујорка цена авионске карте за југословенске путнике била је 389 долара. То још није било доступно ширим слојевима становништва, узимајући у обзир висину зарада. Авиони компаније Пан Америкен (*Pan American*) почели су да слећу у Југославију тек када је 1962. год. отворен нови аеродром у Београду (Сурчин). Иначе, то је

један од само два аеродрома који је отворио председник Јосип Броз Тито. Остале су отварали нижи руководиоци, републички и локални. Овај аеродром имао је одговарајуће слетне стазе и земаљску опрему.

Ера млазних авиона почиње шездесетих година и они освајају тржиште, док се клипни авиони потискују и остају за унутрашње летове, посебно сезонске од Београда и Загреба ка Јадранској обали. Међу њима се издвојио модел ДЦ-3, који је имао предност у виду могућности слетања на травнате и стеновите/крашке терене. Последњи примерак овог модела повучен је из ЈАТ-ове флоте тек 1974. године, а у неким земљама и даље лети.

У организационом и економском смислу, у ваздухопловству Југославије рано се појавила тежња за конституисањем конкурентских предузећа, јер је ЈАТ имао стварни монопол.

Настајање Адрије и Инекс-Авиопромета представљали су изазов за ЈАТ, поготово на пољу дугих међународних и прекоокеанских летова. Истовремено, у складу са привредним променама у

земљи, ЈАТ је постао сложено самоуправно предузеће. Уз напомену да самоуправљање није било повољно за ваздушни саобраћај, о чему говоре и изнуђене смене директора, остављамо читаоцима да у овој монографији Илије Кукобата пронађу низ занимљивих података повезаних са летењем, све до краја државе коју је ваздухопловство представљало на свим континентима. Та сазнања биће утолико драгоценија за младе генерације којима су родитељи и шира околина сугерисали да „у социјализму није било ничег”.

Специјализоване врсте авијације – војна, пољопривредна, спортска – помињане су на више места, и у поглављима 5. и 6.

Југословенско ваздухопловство променило је више типова авиона. Почетком 1960-их појављују се у свету путнички млазни авиони великог домета: Боинг 707, Даглас ДЦ-8, Конвер 880, који су летели већом брзином, на већим висинама и на већим растојањима него њихови клипни претходници. За њима се појавила и прва генерација млазних авиона краћег и средњег домета. Прва

летелица у овој категорији била је француска СЕ 210 Каравела, уједно и први путнички млазни авион с моторима постављеним на репу (350).

Књига Илије Кукобата *Југословенски ваздушни саобраћај 1945–1992.* је једна од најозбиљнијих монографија о значајном сегменту историје некадашње државе – о ваздушном саобраћају. Она стаје у ред најзначајнијих

дела објављених у последњој деценији о епохи социјализма.

Ова монографија садржи поруку која се мора ишчитати у ширем историјско-правно-економском контексту. Она која упућује на сазнање о ваздушном саобраћају раније и данас гласи: ваздушни саобраћај је скуп и захтеван, те може да постоји само у држави која поседује потпун правни и економски суверенитет.

** Овај рад је примљен 6. новембра 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. децембра 2025. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://asestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких*

результата истраживања.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

УПОТРЕБА СОФТВЕРА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ (AI)

Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање, нити може као аутор бити цитиран у одељку Референце. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата. Употреба AI алата у истраживањима на основу којих је рад настао мора бити научно оправдана и детаљно описана у одељку Метод или аналогном делу тела рада. Поред одељка Метод рада, најприкладније место у раду где се те информације наводе јесте крај тела рада (непосредно пре одељка Референце). Опис употребе AI у одељку Метод је неопходан када је реч о атипичном коришћењу или граничним (контра)индикацијама за употребу AI алата. Детаљан опис подразумева да се мора навести назив AI алата, датум приступа, коришћени упит (prompt) и сврха употребе.

Аутори могу користити AI алате искључиво за креирање AI-потпомогнутог, али не и AI-генерисаног садржаја. То практично значи да је употреба AI алата допуштена само за ограничене језичке и техничке интервенције у тексту рукописа:

- исправку граматике и правописа,
- стилско дотеривање ауторског текста,
- помоћ при форматирању,
- техничку асистенцију.

Забрањено је користити AI алате за:

- генерисање већег дела садржаја рукописа,

- креирање научних идеја, података, резултата или интерпретација,
- едитовање слике, табела или графикона (укључујући графичке сажетке), података или референци.

Недвосмислено утврђена недопуштена употреба AI за последицу ће имати одбијање, исправку или повлачење рада.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему (аутор година, страница) у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име и презиме. Година издања.
Наслов. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име и презиме. Година издања. *Наслов.* Место издања: издавач.

Milislavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milislavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводиолац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.“, „prev.“, „prior.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, prior. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља“. У *Наслов*, ур. име и презиме, број страна на којима се налази

поглавље. Место издања: издавач. DOI број.

Vučičević, Dušan, i Milan Jovanović. 2015. „Reforma izbornog sistema u Srbiji: prepreke i perspektive”. U *Teorija racionalnog izbora u Srbiji*, ur. Đorđe Stojanović i Dušan Pavlović, *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 87–119. DOI: 10.22182/spm.specijal2015.4.

(Vučićević i Jovanović 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism”. In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj”. *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046.

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine”. *Politika*, 8. decembar 2019: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка”. Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor”. July 30, 2002.

(New York Times 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања.* Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji.* Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije.

(Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*

(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015.* Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „čl.”, „st.”, „t.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

[ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта”. *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga”. *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <https://lux-dog.com/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*
(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove”. *Tanjug*. 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup”. *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike”. U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije”. *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. DOI: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme”. U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, *Srpska politička misao*, posebno izdanje: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30).
„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” презиме аутора, годину и број стране

секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija”. *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije”. *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije”. *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курунтом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

*Име и презиме другог аутора***

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин:
1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;

- референце не нумерисати;

- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је рад написан на страном језику, након списка

референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у две колоне. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; 3) исказ захвалности.

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. Наслов. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

Детаљно упутство о цитирању и форматирању можете пронаћи на интернет презентацији часописа: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Political Review* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Manuscripts should be submitted in Serbian (Cyrillic script) with a mandatory English translation, or in English.

The journal is published four times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, May 1st, August 1st and November 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) SOFTWARE

Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration, nor can it be cited as an author in the References section. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools. The use of AI tools in the research on which the paper is based must be scientifically justified and described in detail in the Methods section or an analogous part of the body of the paper. In addition to the Methods section, the most appropriate place in the paper to provide this information is at the end of the body of the paper (immediately before the References section). A description of the use of AI in the Methods section is necessary when it comes to atypical use or borderline (contra)indications for the use of AI tools. A detailed description implies that the name of the AI tool, the date of access, the query used (prompt) and the purpose of use must be stated.

Authors may use AI tools exclusively to create AI-assisted, but not AI-generated content. This practically means that the use of AI tools is permitted only for limited linguistic and technical interventions in the text of the manuscript:

- grammar and spelling correction,
- stylistic refinement of the author's text,
- formatting assistance,
- technical assistance.

It is prohibited to use AI tools for:

- generating a large part of the content of the manuscript,
- creating scientific ideas, data, results or interpretations,

- editing images, tables or graphs (including graphical summaries), data or references.

Unequivocally established impermissible use of AI will result in rejection, correction or withdrawal of the work.

CITING AND REFERENCING

The journal *Political Review* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the (author year, page) system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter”. In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher. DOI.

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism”. In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article”. *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article”. *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. “Rwanda’s Recovery: When Remembrance is Official Policy”. *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. “Title of the article”. Date: page range.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor”. July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page”. *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth”. *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference”. *Associated Press*. May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-vo>

tecast-results-at-aapor-polling-conference.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. “The Gathering Storm: China’s Challenge to US Power in Asia”. *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America’s Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. “Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations”. In *Will China’s Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform". *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollit, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).
According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, in-

clude the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies”. *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action”. *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

*Name and surname of the second author***

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles.

Subtitles should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing.*

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*
(Name and surname of the first author in Serbian)

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установна запослења
(Affiliation in Serbian)

Име и презиме другог аутора**
(Name and surname of the second author in Serbian)

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења
(Affiliation in Serbian)

НАСЛОВ РАДА***

(TITLE OF THE PAPER IN SERBIAN)

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

(Resume in Serbian)

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

*Name and surname
of the author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

**TITLE OF THE
BOOK REVIEW****

** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Below the title **place the image of the front cover;**

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book.* Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

Detailed instructions on citation and formatting can be found on the journal's website: <https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4>.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИИндекс Асистент система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада: Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно: Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

Рецензентима је забрањено читавање поднетих рукописа, будући да је реч о поверљивом материјалу, у јавне AI сервисе.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис
за политикологију, политичку социологију, комуникологију
и примењену политику / главни и одговорни уредник
Александра Мирковић Јанковић. - [Штампано изд.]. -
Год. 1, бр. 1 (2002)- . - Београд : Институт за политичке
студије, 2002- (Инђија : Комазец). - 24 cm
Четири пута годишње.

Је наставак: *Političke sveske* = ISSN 0554-5226.

Друго издање на другом медијуму:

Политичка ревија (Online) = ISSN 1452-175X

ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

COBISS.SR-ID 105060364

01
2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И ЗЕЛЕНА ТРАНЗИЦИЈА

Јана М. Марковић, Лазар Д. Стојановић
Марија Вукадиновић
Милош Јевтић, Ненад Спасојевић
Игор Стојановић

ЕВРОПСКА УНИЈА, РУСИЈА И БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ

Никола Прерадовић
Урош Попадић

ГЕОПОЛИТИКА У ГЛОБАЛНОМ И РЕГИОНАЛНОМ КОНТЕКСТУ

Милица Шљиванчанин
Демир Мујевић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Зоран Д. Недељковић
Богдана Стјепановић
Данијела Ненадић

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Дубравка Стајић

ISSN 1451-4281

UDK 32

Година (XXXIV) XXVI vol. 87 број 1/2026

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >